

Történelem

Emelt szintű érettségi
Szóbeli tételek
2010. május

Történelem emelt szintű
szóbeli érettségi tételek
2010. május-június

Tartalom

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra

1. A magyar gazdaság a XIV-XVI. században	4
2. A nagy földrajzi felfedezések és gazdasági következményei	9
3. Az ipari forradalom hatása a természetes és az épített környezetre	12
4. A világgazdaság a húszas és a harmincas években	16
5. A sztálini gazdaságpolitika jellemzői (1929-1953)	20
6. A magyar gazdaság jellemzői a két világháború között	23

II. Népeség, település, életmód

7. Városfejlődés a középkori Magyarországon	28
8. Demográfiai változások Magyarországon a XVIII. században	34
9. Nemzetiségek és etnikumok a dualizmus korában	35
10. Életmód és mindennapok a Kádár-korszakban	40
11. Demográfiai változások a XX. században	43

III. Egyén, közösség, társadalom

12. Középkori egyetemek, szerzetesrendek	47
13. A magyar társadalom változásai a honfoglalástól a XIV. századig	52
14. Árpád-házi uralkodók politikai életpályái	55
15. A magyar zsidóság helyzetének jellemzői (1867-1945)	59

IV. Modern demokráciák működése

16. A modern demokráciák XVIII. századi gyökerei	63
17. A kiegyezés és alternatívái	68
18. Az EU főbb intézményei, döntési mechanizmusai	71
19. A mai magyar demokrácia működése	85

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák

20. Ókori államberendezkedések - Athén, Spárta, Róma-principátus	91
21. A rendi állam kialakulása és jellemzői a középkori Európában	95
22. A humanizmus és reneszánsz	100
23. A felvilágosult abszolutizmus politikája és magyarországi képviselői	102
24. A XIX. század uralkodó eszméi	105
25. Széchenyi és Kossuth nézetei, programjai a polgári átalakulásért	113
26. A náci és a bolsevik ideológia	115

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés

27. Luxemburgi Zsigmond külpolitikája	120
28. Törökellenes küzdelmek a XIV-XV. században	124
29. A török kiűzése Magyarországról	125
30. A Rákóczi-szabadságharc és nemzetközi összefüggései	127
31. Az 1848-as európai forradalmak és a magyar szabadságharc	133
32. A második világháború és Magyarország	140
33. Az 1956-os forradalom és nemzetközi háttere	148
34. A hidegháború	152

1. A magyar gazdaság a XIV-XVI. században

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 1.

1301-ben férfi-ágon kihalt az Árpád-ház. Az 1301-től 1308-ig terjedő időszakot interregnumnak nevezzük (király nélküli uralom). Végül az Anjou **Károly Róbert (1308-1342)** került hatalomra, aki uralkodása első szakaszában (1308-21) helyreállította az ország egységét és a királyi hatalmat, uralkodása második szakaszában (1322-1342) újjászervezte a gazdaságot, és megerősítette a királyi hatalmat.

Károly Róbert kormányzati rendszere

1323-ban Temesvárról Visegrádra tette át a székhelyét Károly Róbert. Az új kormányzati mód a kiskirályok megtörése után az uralkodó megbízható híveire épült. **A király által felemelt vezető réteg tagjai** töltötték be a főméltóságokat. Ők **fizetésüket a hivatalként (honorként) reájuk bízott királyi várak és uradalmak jövedelméből nyerték.** A tisztség idejére szóló honorok birtokosai, a főméltóság-viselők általában a királyi tanácsban is helyet foglaltak.

Az újonnan megszerzett tisztségek birtokosai közül ekkor emelkedtek ki a Drugethek, az Újlakiak, a Garaiak, a Bebekék, és a Lackfiak.

A honorok birtokosai **saját zászló alatt vezetett hadsereggel, az ún. bandériummal is kötelesek voltak a király rendelkezésére állni.** Azok körét, akik ilyennel rendelkeztek, zászlósuraknak nevezték. Létezett királyi bandérium, amelyben azok a birtokosok hadakoztak, akik nem álltak mások szolgálatában. A megyék is állítottak bandériumokat.

Városfejlődés Károly Róbert idején

A városok általában az **eltérő földrajzi tájegységek találkozási pontjain** vagy egyéb **forgalmas vásártartó helyeken jöttek létre,** ahol sokféle – különböző – jellegű és minőségű áru találkozott. A magyarországi városokat az átmenő forgalom éllette, s fejlődésüket a távolsági kereskedelem szabta meg.

A távolsági kereskedelemben a dél-német kereskedők iparcikkeket, olasz fűszereket hoztak az országba s nemesfémekkel távoztak. A levantei kereskedelem határainkon belüli ellenőrzését hamarosan szintén németek, az erdélyi szászok szerezték meg. Mindezek következtében a Nyugat és peremvidéke között kialakult az az utóbbiakra nézve előnytelen munkamegosztás, amely évszázadokra szólóan meghatározta az „iparosodott” Nyugat és a „mezőgazdaságra szakosodott” peremvidék arculatát.

A **szabad királyi városok csak a királynak fizettek adót, önkormányzattal rendelkeztek,** s a királyi előírásoknak megfelelően **fállal vették körül magukat.** Kiváltságaik közül a legfontosabb a bíró-, a tanács- és a plébánosválasztás, a vámmentesség, a vásártartás és az árumeállítási joga volt. (Ez utóbbi azt jelentette, hogy a városba érkező kereskedők kötelesek voltak áruikat eladásra kínálni a város piacán.)

Az ásványkincsekben gazdag vidékeken bányavárosok létesültek. Lakóik, a királyi bányászok többnyire német telepések voltak. **A bányavárosok a szabad királyi városokhoz hasonló jogokat élveztek.** Ebben az időben Magyarország gazdag volt ásványi kincsekben. Körmöcbánya az arany-, Selmezbánya az ezüst-, Besztercebánya pedig a rézbányászat központja volt. Sóbányáink Erdélyben voltak.

A városok másik csoportját a **mezővárosok** alkották. A mezővárosok az egyházi és világi birtokosok falvaiból fejlődtek ki, a kereskedelmi útvonalak mentén. **Az önkormányzatnak csak csekély fokát érték el.** Lakóik földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkoztak, s járandóságukat a földesuraknak általában évente, egy összegben fizették.

Külkereskedelem – vámok

Különösen a **bor és a szürkemarha talált külföldön vevőre**. A király által kivetett adók közül elsősorban a vámok érintették a polgárokat. **A legfontosabb a harmincadvám volt**. A főútvonalakon felállított harmincadhelyeken a behozott és kivitt áruk értékének 1%-át fölözte le a kincstár. (Később ez az arány 3,33% lett.)

Pénzügyi reformok

A vámokból származó bevételek miatt a király érdekelt volt a kereskedelem fejlődésében. A forgalomnak kedvezett az értékálló pénz bevezetése. Erre alapot teremtett, hogy Magyarország gazdag volt nemesfémekben. Európa aranytermelésének 2/3-át magyarországi bányák adták, de ezüstermelésünk is jelentős volt (ebben csak Csehország előzött meg minket).

A külföldi piacokon is megbecsült, **értékálló aranyforintot** – amit a firenzei fiorino mintájára vertek – **1325-től vezették be** a forgalomba. Emellett a helyi piacok szerényebb szükségleteire is gondolva, megtartották az ezüst és réz ötvözetéből készült dénárt is.

Az aranypénz bevezetésével egyidejűleg Károly Róbert elrendelte a **nemesércek királyi monopóliumát** is. A határozat értelmében a nemesérc beváltása kizárólag a királyi pénzverő kamaráknál történhetett, s **a veretlen aranyat s ezüstöt kivonták a szabad kereskedelemről**.

A nemesfémbányászat növekedését szolgálta, hogy **1327-ben megszűnt a bányászat királyi monopóliuma**. (A királyi monopólium azt jelentette, hogy a birtokán talált érclőhelyet a földesúr kötelezően fölajánlotta a királynak, s érte cserebirtokot kapott.) Az új rendelkezés szerint **az uralkodó csak a bányajövedelem (urbura) kétharmadára tartott igényt**, a további egyharmad részt átengedte a földesuraknak. Természetesen a nemesércet a földesuraknak is kötelező volt vert pénzre váltani a királyi kamarákban.

A kapuadó

Miután Károly Róbert megszüntette a kötelező pénzbeváltást, **pótolnia kellett** az ebből származó kincstári bevételt: **a kamara hasznát. Az uralkodó ezért új adó beszedését rendelte el**. Minden olyan ház után, amelynek kapuján egy szénásszekér át tudott haladni, fizetni kellett. Ezt a jobbágyok által kifizetett adót **kapuadónak** nevezték. (EZ volt az első állami egyenesadó Magyarországon.)

Károly Róbert gazdaságpolitikája és a feudális monarchia újjászervezése

Károly Róbert (1308-1342) az ország történetének egy olyan szakaszában került trónra, mikor a megerősödött **kiskirályok** szinte az ország egész területét uralták, és a királyi cím alig párosult valós hatalommal. Legfőbb célja királyságának megerősítése és ezzel szoros összefüggésben az **oligarchák hatalmának letörése** volt. Gazdaságpolitikáját is ezen céloknak rendelte alá. Támogatói voltak az egyházi nagybirtokosok, a köznemesség, a városok. Első győzelmét 1312-ben aratta az Abák fölött, majd **Csák Máté** 1321-ben bekövetkezett halála után Visegrádra tette át székhelyét. Az oligarcháktól visszavett földeket részben új nagybirtokosoknak adta, akik **a királyi hatalom feltétlen támogatói** lettek. Ezekre a földesurakra támaszkodva szervezte meg **banderiális hadseregét**. Gazdaságpolitikájában elsősorban a regáléjövödelmekre (királyi felségjog alapján szedett jövödelmek) támaszkodott és új gazdasági hivatalokat hozott létre. A regálék között legfontosabb a **bányamonopólium, a pénzverés monopóliuma és a harmincadvám** volt. Bevezette az **első állandó állami adót, a kapuadót**, érdekeltté tette a földesurakat a bányák föltárásában (részeseledést kaptak a bánya jövödelméből – urbura) és a

külkereskedelem könnyítése érdekében értékálló aranyforintot vezetett be. Uralkodása idején az állami bevételeket a **kamarák** szedték be, melyek élén a **kamaraispánok** álltak, felettük a **tárnokmester** volt, így a gazdasági ügyeket központilag irányították. Károly Róbert **1335**-ben találkozóra hívta **Visegrádra a lengyel és a cseh királyt**, akikkel kereskedelmi megállapodást kötött, valamint megállapodtak egy Bécsset elkerülő kereskedelmi útvonal létrehozásában. Így sikerült a kereskedőket mentesíteni Bécs árumegállító joga alól. Uralkodása végére Magyarország az erős monarchiák sorába emelkedett.

Nagy Lajos

Károly Róbert uralkodása alatt a királyi hatalom jelentősen megerősödött. Az ország gazdasága föllendült, s az előkelők támogatták a hétköznapi életben távolságtartó, komor és bizalmatlan uralkodó politikáját. Így aztán a király halála után legidősebb fiát, Lajost mindenki meglepedésére emelték a trónra. **I. Lajos** (1342-1382) merész külpolitikai terveket szőtt családja hatalmának és neve dicsőségének növelésére, s ez gyakran háborúhoz vezetett. **Ám** törvényeivel gondoskodott az ország fejlődéséről is, így elmondhatjuk, hogy **jól sáfárkodott atyja örökségével**.

Az 1351. évi törvények

Nagy Lajos 1351-ben elrendelte, hogy a gabona és a szőlő után **valamennyi jobbágy**, még a mezővárosi is, **köteles a termés kilenced részét** – pontosabban a kilencedik tizedrészt – **fizetni**.

Törvény mondta ki, hogy **az ország minden nemese azonos szabadságjogokat, azonos kiváltságjogokat élvez**.

Az ún. **ősiség** törvényében Nagy Lajos **megszüntette az Aranybullában rögzített végrendekezési szabadságot**. Ezzel azt akarta elérni, hogy a fiúágon öröklődő nemesi birtok – fiú utód híján – már csak egy szűkebb körben, az elhunyt **nemzetségen belül** találhasson gazdára. (A gyakorlatban ilyen esetben legfeljebb a másodfokú unokatestvérek – akiknek a dédapjuk volt közös – igényelheték a birtokot.) A cél végső soron az volt, hogy örökösök hiányában a birtokok a királyra szálljanak.

A városok Luxemburgi Zsigmond korában

Luxemburgi Zsigmond(1387-1437) a külkereskedelem jól kitaposott útjait örökölte elődeitől. A délnémet városokkal folytatott külkereskedelem északról megkerülve Bécsset, Nagyszombaton és Pozsonyon át haladt Buda felé. A Nagy Lajos uralkodása idején föllendült északi, lengyel- és oroszországi külkereskedelem jelentősége megmaradt.

Zsigmond ezért **különösen támogatta a nyugati és északi királyi városokat**: 1402-ben egyidejűleg kapott árumegállító jogot Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Bártfa. A király városfejlődést szorgalmazó gazdasági intézkedései **a mezővárosokat** is érintették, amelyek **száma ugrásszerűen nőtt**.

Hunyadi Mátyás gazdaságpolitikája

Mátyás uralkodása alatt a pénzügy és adóügy átszervezésére **1467**-ben került sor. Az ország pénzügyi igazgatását hagyományosan a főkincstartó irányította, aki mindig is a bárók közé tartozott. Mátyás e bárói méltóságot egyszerű hivatali beosztásra változtatta. Ezt mutatta a tisztség nevének módosítása (kincstartó), valamint az is, hogy Mátyás **a**

kincstartóság élére nem nemest, hanem egy budai polgárt (Ernuszt Jánost) **nevezett ki.** Az új hivatal természetesen visszafogta a kincstári bevételekkel való visszaéléseket.

A királyi jövedelmek biztosításához az adózási rendszert is meg kellett változtatni. A régi adófajtákra sok megye mentességet szerzett, s beszedésük kikerült a királyi adószedők kezéből (pl. adóbérlőké lett). Mátyás ezért a kamara haszna helyett bevezette a **királyi kincstár adóját.**

Az adószedés rendszere megváltozott. Korábban az adó kivetésénél nem törődtek azzal, hogy hány család lakik a jobbágytelken. Fizetni egyetlen kapu – lényegében a jobbágytelek – után kellett. „...Lakják bár azon a telken három, négy, vagy több olyan ember, akinek kapuja van” (Károly Róbert 1342-ben kiadott rendelete). Mátyás ezzel nem értett egyet. „Ha pedig ketten (két család) kapnának egy telket és egy telek földjét egy portán belül, mindkettőjük fizessen egy és egy fél porta szerint” – írta elő. **A király tehát háztartások (a házakat jelölő füstnyílások, füstök) szerint vetette ki a kincstári adót (füstpénz).**

A háztartás lett az alapja az 1468-tól évente akár kétszer is beszedett **rendkívüli adónak** (segély, hadiadó) is, amelyet a háborúk költségeire fordítottak. („Rendkívüli” azért volt, mert kivetését évről évre az országgyűlésnek kellett megszavaznia, ellentétben a „rendes” királyi kincstár adójával, amelynek beszedéséhez nem kellett a rendek jóváhagyása.) A kincstári adót és a rendkívüli hadiadót úgy szedték be a jobbágyoktól, hogy együttes összegük évi egy forintra rúgott.

Mátyás és tanácsadói eltörölték a harmincadvámot is. A távolsági kereskedelem új behozatali és kiviteli vámját, a **koronavámot** minden kereskedéssel foglalkozó embernek fizetnie kellett. A névváltoztatással elérték, hogy a korábban szerzett vámfizetés alóli mentességek megszűntek.

A pénzügyi reformok eredménnyel jártak. Mátyás éves bevételét 500 ezer és 700 ezer forint közötti összegre becsülhetjük.

Magyarország gazdasága

A király elsősorban az adókból (királyi kincstár adója, rendkívüli hadiadó), valamint a sójövedelemből, a pénzverő- és bányakamarák hasznából és a koronavámból töltötte föl kincstárát. A bevételi források között viszonylag kisebb tételt képviseltek a városok, a szászok, a zsidók és az erdélyi románok adói. **Mátyás jövedelme a korábbi magyar királyok jövedelméhez képest rendkívülinek, nemzetközi viszonylatban azonban mérsékeltnek számított.** A kicsiny Burgundiában 800 ezer forintra, az Oszmán Birodalomban 1 800 000 dukátra (1 dukát = 1 forint) rúgott az uralkodó éves jövedelme.

A külkereskedelem Mátyás korában kevés hasznot hozott. Így nem a határ menti, hanem a **központi fekvésű városok gazdasága pezsdült fel.**

Ekkor lendült fel igazán Buda fejlődése, amelyet mintegy 8000 ember lakott. A város német és magyar polgárai körülbelül 60 iparágat üztek, s ezek közül 10-12 már céhet alkotott. A céhekbe egyre nehezebb volt bekerülni, a legények mesterré válása elé is akadályokat gördítettek. Ennek okát abban kereshetjük, hogy **a céhek egyre inkább családi vállalkozásokká váltak**, s ódzkodtak az idegenek befogadásától. A céhek így **az ipari fejlődés gátjai lettek.**

A magyarok elsősorban mezőgazdasággal kapcsolatos árukat tudtak eladni külföldön. Ez kedvezett a mezővárosi fejlődésnek. Az alföldi állattenyésztő mezővárosok száma ugrásszerűen megnövekedett, s a dombos vidékek szőlőműveléssel foglalkozó mezővárosai is virágzásnak indultak.

Gazdasági, demográfiai és etnikai változások a XVI-XVII. Századi Magyarországon

A **hódoltsági terület** gazdaságával kapcsolatban az adórendszer emelhető ki. A legfontosabb adó a **kapuadó** volt (évi 50 akcse) és a nem mohamedánokra kivetett **harádzs**. Az igazán nagy teher a **kettős adóztatás** volt, mivel a birtokaikat vesztett földesurak is próbáltak érvényesíteni követeléseiket jobbágyaikkal szemben. Ennek és a katonai portyázásoknak a kivédésére alakultak meg a parasztok önvédelmi szervezetei, a XVII. Században fénykorukat élő **parasztvármegyék**. Az etnikai változások szoros összefüggésben voltak a demográfiával. Az állandó háborúskodás miatt **elnéptelenedő területekre** kezdetben Délről indult meg a **bevándorlás** (sterbek, bosnyákok, szlavónok, horvátok és vlachok). A **gyarapodó mezővárosok**, a protestantizmus szabad terjedése, valamint a protestánsok által felállított iskolák a polgárság lassú kialakulását eredményezték.

Erdély gazdaságát Bethlen Gábornak sikerült fellendítenie. **Állami monopóliumokat** vezetett be a higanyra, mézre, viszra és a marhára. Az ipart **külföldről érkezett mesteremberekkel** fejlesztette (anabaptista kézművesek), valamint bányászokat hozott a Felvidékről.

A **királyi Magyarországon** a XVI-XVII. Században a nemzetközi munkamegosztás igényeinek megfelelően **agrárkonjunktúra** (elsősorban állattenyésztés és bortermelés) alakult ki. A földesurak növelték sajátkezelésű területeiket (allódiium), tehát nőtt az igény a robotra is. Ennek eredményeként megerősödött a parasztok feudális függése, megszűnt költözési szabadságuk (**második jobbágyság**). A fentiek miatt a céhes **ipar fejlődése megtorpant**, két iparág virágzását (szabók, ötvösök) kivéve. A korszakban a feudális társadalom osztályszerkezete nem változott, ám a biztonságosabbnak tűnő 10-15 megyében az **országos átlagnál magasabb népsűrűség volt**.

2. A nagy földrajzi felfedezések és gazdasági következményei

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 2.

A 15. században az európai arany-és ezüstabányák kimerülése válsághoz vezetett. Az ipar nem volt elég fejlett, hogy a keletről érkező fűszerért és egyéb luxuscikkekért árud adjon. A nyugati textilipar volumene, pedig megegyezett a keletivel. A fűszerért Európában ezüstöt és aranyat lehetne adni, de nincs, ezért válság, **aranyéhség** következett be.

A török terjeszkedésével veszélyeztette a Földközi-tenger kereskedelmét és el is foglalta a levantei kereskedelmi utat, ez is az áruk drágulásához vezetett.

A felfedezéseknek voltak anyagi, technikai, világgépi és politikai feltételei, amelyeknek meg kellett felelni. A 15. században még a **geocentrikus világgép** (a világ középpontja a Föld) volt az elfogadott. A Földet lapos korongként képzeltek el. Úgy gondolták, hogy valahol létezik „**János pap országa**”, ami egy utópikus világ, ezért meg akarták tanulni. Ebben az időszakban sok olyan esemény történt, amely megváltoztatta a világgépet.

Kopernikusz volt az első, aki kimondta, hogy a Napot tekinti a világ középpontjának, de ezt természetesen nem hozta nyilvánosságra. (**Heliocentrikus világgép, kopernikuszi fordulat**).

Toscanelli volt az a földrajztudós, aki újra felvetette a Föld gömbölyűségének problémáját. **Térképet** is rajzolt, de kisebbnek ábrázolta a bolygót, mint amekkora valójában. A térképen India a mai Dél-Amerika helyén volt. Toscanelli tévedése vezetett oda, hogy Kolumbusz felfedezte Amerikát, (mert azt hitte, hogy az India).

A felfedezések kezdetétől már nem „János pap országát”, hanem **Eldorado-t**, „az arany földjét” keresték.

A felfedezések **politikai feltétele**, hogy legyen olyan politikai hatalom, aki hajókat biztosít a felfedezőknél. A portugál felfedezőknél a támogatással nem volt problémájuk, de a céljuk Afrika megkerülése volt, így akartak eljutni Indiába.

Christoforo Colombo (genovai tengerész) mindenhol próbálkozott, hogy támogatást szerezzen, és eljuthasson Indiába. A spanyoloknál járt sikerrel, ahol – a **RECONQUISTA** éppen véget ért **1492**-ben Granada elfoglalásával – az öröm mámorában nem tagadták meg tőle a segítséget, 3 hajót kapott, ezekből 1 volt igazi tengerjáró.

Technikai feltétel a hajózási műszerek fejlődése, a helyzet meghatározás (iránytű). Az egyik ilyen eszköz az **asztroládium**, amely a Napot használta fel a tájékozódáshoz.

Egységesítették a távolságokat és megtanulták a sebesség mérését.

Szükség volt a hajótípusok fejlődésére, mert egy ilyen hajónak a nyílt tengeri hullámzást és egy esetleges vihart is állnia kellett. Akkoriban a **karavella** volt a legelterjedtebb ilyen hajótípus.

A portugál felfedező Afrika megkerülésével szerettek volna eljutni Indiába. **1487-88**-ban **Bartolomeo Diaznak** nem sikerült megkerülnie a Jóreménység fokát, mert viharba keveredett. Így **1498-99**-ben 10 évvel később Vasco da Gama jut el először Indiába, Afrika megkerülésével.

Kolumbusz a Toscanelli térkép alapján úgy gondolta, hogy nyugatra hajózva eljut majd Indiába. **1492. októberében** a Santa Mariával, a Ninával és a Pintával **San Salvadorra** (Szent Megmentő) érkezik a Karib-tengerre. Az itt élőket nevezi el indiánoknak. Találnak fűszereket, ékszereket, de aranyat nem. Bár Kolumbusznak további három útja volt még - és rangot, pozíciót kapott-jelentős dolgokat nem tudott hazavinni.

Kolumbusz felfedezése arra készítette a spanyolokat és a portugálokat, hogy egy szerződésben határozzák meg, hogy kié lesznek a felfedezett területek. Döntőbírónak a pápát kérték fel. **1494-ben** kötötték meg a **TORDESILLAS-I SZERZŐDÉST**, amely felosztotta a Földet. Megegyeztek, hogy a felfedezett területek nyugatra spanyol, keletre portugál „tulajdonban” lesznek.

A felfedezésekkel megkezdődött a gyarmatosítás, ami a **reconquista** végével feleslegessé vált **HIDALGO**-k helyzetének a megoldása volt. Az újonnan megszerzett területek, gazdasági és politikai függésben maradtak az anyaországgal.

A 16-17. században a felfedezett területeket lerombolták és kifosztották.

Dél-amerikai felfedezőutat indított (1504-ben ő jött rá, hogy ez egy új kontinens) **Amerigo Vespucci 1499-1502 között**.

A Csendes-óceán felfedezője a spanyol **Balboa** volt **1513**-ban, aki így bizonyította, hogy valóban új kontinens felfedezéséről van szó.

1519-ben eljut Mexikóba **Hernan Cortez**, aki lerombolja az aztékok és a maják civilizációját.

1535-ben **Ferdinando Magellan** 3 évig tartó expedícióra indul. Szerinte a Föld körbehajózható. Feltételezte, hogy az amerikai kontinensen vannak olyan pontok, ahol át lehet törni. Három hajójából csak egy tért vissza Lisszabonba. Magellan az átjárót a tűzföldi területeknél találta meg, de a partraszállásnál meghalt.

Észak-Amerika területei feltáratlanok maradtak. A felfedezések egy szakasza lezárult, bebizonyosodott, hogy a Föld gömbölyű és megnyíltak a határok.

A 16. században nem kellett újabb földeket meghódítani, hanem a felfedezetteket kellett felhasználni.

A felfedezések hatásai

A gazdaságban azonnali hatású az olyan kultúrnövények bekerülése Európába, amelyek lehetővé teszik a tömegélelmezést. A legfontosabb a burgonya, de fontos lesz a kukorica. Fontos új növény ill. árucikk az amerikai tök, a paradicsom, paprika, a csokoládé és a kakaó.

Az állatok közül a láma „megjelenése” a fontos, mert szőrméje jó textil alapanyag. A szárnyasok között a kondor keselyű lesz jelentős cikk.

Az arany és az ezüst hatása átmeneti, de azonnali hatású; a már kibányászott és feldolgozott aranyat tömegével hozzák Európába. **A spanyolok nem tesznek az arannyal semmit, ezért az nem csereeszközként, hanem kincsként rögzül**, elnyelődik a kincstárakban.

Az **1530-1540-es években nyitott nemesfémbányáknak hosszútávú hatása van**. Megjelenik az **amalgámozás**, amivel nagy mennyiségben tudnak jó minőségű ezüstöt előállítani.

A Dél-Amerikában létesített bányákban a nemesfém kibányászása munkaerő igényes. Indiánokat nem dolgoztathattak, ezért Afrikából szállították át a kényszermunkásokat. Nagyszabású **rabszolga-kereskedelem** indult be, ami más háttértermelési ágak gazdasági felemelkedését eredményezte.

Amikor az ezüst- és aranyszállítmányokat megkezdtek áthajózni Európába, az értékük csökkeni kezdett, megindult egy **100 évig tartó infláció**. A hosszútávú infláció **árforradalomhoz** vezetett, amely **a teljes gazdaság mellett a társadalom struktúrájának**

megváltozását eredményezte. Az iparcikkek drágultak, az **iparfejlesztő hatás** következtében, aki a mezőgazdaságban dolgozott, át akart menni az iparba.

A **tőkégazdaság** megszületésének egyik fontos **feltétele**, hogy **ne legyen** nagyon erős a **nemesség**, de **legyen kivívott jogokkal** rendelkező, **mozgóképes jobbágyság**.

Anglia a „rózsák háborúja” során kiirtotta a saját nemességét, és volt egy egységes és szabad jobbágysága.

Az **angol államilag irányított kalózkodás** áldozatává váltak a spanyol aranyat és/vagy ezüstöt szállító hajók, így **Angliába került az arany és az ezüst 60%-a**, ahol viszont **pénz lett belőle**, nem kincs. A pénz felhasználásával **megindulhatott az árukereskedelem**.

A „piacon” a gyapjúra nagy volt a kereslet, ezért átálltak a juhtenyésztésre, amihez azonban legelőket kellett. Ezért kisajátították a jobbágytelkeket, a termőföldeket és juhlegelőket hoztak létre. A jobbágyokat elűzték (**enclosure=bekerítés**). Ennek következtében Anglia útjai megteltek csavargókkal, koldusokkal. **(1558-1603) Erzsébet királynő** ezért hozta meg az úgynevezett **véres törvényeket**, amelyben létrehozta a dologházakat, ahol a csavargókat kényszermunkára fogták, minimális bérért.

Megindult a társadalom átrétegződése. Angliában megjelentek a **földbérletlők**, mint új társadalmi réteg. Ez nem más, mint **a feudális állam egyik változása**.

Megjelenik a **tőkefelhalmozás**, a termelés célja mostmár a profit. A tőkefelhalmozáshoz a **legalkalmasabb a textilipar volt**, mert mindig **van piaca, van munkaerő** és **termelési tapasztalat** hozzá, **kevés pénzt kell befektetni** az elején, ami viszont **hamar megtérül** és **van hozzá nyersanyag**.

A városi céhszabályzatot meg kellett kerülni. A befektetők a falusi munkaerőt használták fel a termeléshez, így nem kellett eszközt venni, vagy gyárat építeni. Kialakult az ún. **Verlag-rendszer (ITT FELVÁSÁRLÁSI-KIADÁSI RENDSZER, SZÓRT MANUFAKTÚRA, FLANDRIÁBÓL)**, amely az ipar egyik szervezeti formája, ahol belső munkamegosztás van, az áru elkészítését fázisokra bontják fel, a gyártáshoz kézi eszközöket használnak.

A céhiparban a minőség, a manufaktúrában a mennyiség volt a fontosabb, bérért dolgoztak, futószalagszerűen.

Anglia élelmiszerből széleskörű behozatalra szorult. Elsősorban Kelet-Közép-Európában volt a fő élelmiszerszállító területe.

Az egész folyamat egy európai méretű és szintű munkamegosztást eredményezett. Ez egy hosszútávú folyamat volt, amely az első polgári forradalmakhoz vezetett.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

39 A nagy földrajzi felfedezések

- a Az európaiak felfedezései és a gyarmatosítás (XV - XVII. század)
- b Térkép Kolumbusz felfedező útjainak idejéből
- c Világtérkép Amerika felfedezése után

3. Az ipari forradalom hatása a természetes és az épített környezetre

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 3.

A XVI. századtól kezdve indult meg az a folyamat, hogy **az ember kizárólag a gazdasági tevékenységekre összpontosítja figyelmét**, s időpocsékolásnak tart minden időt és erőfeszítést, amely egyéb feladatok teljesítésére irányul. **Ez a lakókörnyezet nagymértékű romlásával járt.** 1820 és 1900 között a nagyvárosokban a rombolás és a zűrzavar olyan volt, mint egy csatamezőn. A nyugati világ valamennyi városára többé-kevésbé rányomták a bélyegüket a **lázás iparosítás** „áldásai”. Az industrializmus, az iparosítás tana – a XIX. század legfőbb átalakító ereje – megteremtette a páratlan züllöttségű városi környezetet, hiszen még az uralkodói réteg negyedei is mocskosak és túlzásúfoltak voltak.

A XVIII. század végén válságba került az európai táj, amelyet a megelőző tíz évszázad alatt a politikai, gazdasági és kulturális események alakítottak ki. Felborult az emberi tevékenység és a környezet között korábban fennálló egyensúly.

- A népesség szaporodása és beáramlása, bezúfolódása a városokba.
- Az ipari termelés növekedése.
- A termelési rendszerek gépesítése.
- A mezőgazdasági termelés tőkés alapokra helyezése.

mind hozzájárult a változások ilyen irányba fordításában.

Az emberek vándorlása az ipari létesítményeket követte, melyek először a vízi utak mentén helyezkedtek el. Később - a vaskohászat fejlődése miatt – a szénbányák közelébe telepítették a gyárakat, s ezzel a vidék nagy területeit formálták át radikálisan. A megszületett zavaros és zavaró táj Chadwick és Engels angliai, valamint Blanqui és Villermé franciaországi leírásait juttatják eszünkbe. A város emberi létesítmények koszos halmazának vélhető ekkoriban. A kolerajárvány elterjedési területét nézve észrevehetjük, hogy az ipari nagyvárosok, kikötők voltak a járványok fészkei.

Chadwick 1842-es beszámolója alapján születtek meg **az első londoni egészségügyi intézkedések**, amelyeket 1848-ban követett az országos egészségügyi törvény. Paradox módon ez óriási tiltakozást és felháborodást váltott ki a városokban („Még ilyet, hogy a csatornákkal és a szeméttel kell foglalkozni”).

Dickens – Nehéz idők című művében – az angliai városokat találóan **Kokszvárosoknak** (Coketown) nevezi, melyeknek egyetlen dolga volt: termelni, „árut és tompa agyú fickókat” egyaránt. Ezekre a nagyvárosokra kosz, bűz, szenny és a nyomornegyedek jellemzőek, és még valami: a fekete szín, hiszen minden fekete volt a koromtól és a füsttől. Az óriási méretű lakosságnövekedés mindenféle ellenőrzés és tervezés nélkül ment végbe, így igaza lehet Max Webernek, aki a nagyvárost laza homokkupachoz hasonlította.

A leromlott ipari várost jól mutatja be Hugh Miller Manchesterről írt beszámolója 1862-ben: „Mi sem tűnik jellemzőbbnek e nagy gyárvárosra, jóllehet cseppet sem hízelgő, mint az Irwell folyó, amely átfolyik rajta. ... Megszámálhatatlan mocskos dolgot kell elmosnia, és cserzőüzemek meg fehérítóműhelyek is vagonszámra öntik bele a mérget, melyet el kell hordania. Gőzkazánok ürítik bele bugyborékoló tartalmukat, alagcsövek és szennycsatornák rothadó mocskukat, míg végezetül hol égbe nyúló sivár falak, hol meg vörös homokkőszakadékok között hullámszik tova, ám ekkor már nem annyira folyónak, hanem folyékony, hömpölygő trágyalének tűnik.”

A városiasodás miatt egyre nagyobb nyomás nehezedett a környezetre, a bioszférát kíméletlenül pusztította az emberiség. Elsősorban **a fajban leggazdagabb erdei ökoszisztémák szorultak vissza** a települések növekedése, az ipar számára szükséges faanyag kitermelése és a mezőgazdaság terjeszkedése következtében. A mérsékelt

övezetben talán Észak-Amerikában volt a legdrasztikusabb a pusztítás: 200 év alatt. A 170 millió hektárnyi erdőterület, mely az atlanti parttól a Mississippi-folyóig terjedt, az említett 200 év alatt a tizenhetedére csökkent (10 millió ha). A környezetszennyezés katasztrofális méreteket öltött. A mezőgazdasági termelés úgyszintén átalakította a természetes növényzetet. A környezetpusztítást jellemezte az erdők tarvágásán kívül a bölényirtás, hiszen kellett a hely a szarvasmarháknak. A „siker” félelmetes és lehenygerlő precizitást árul el; 1889-re mindössze kb. 1000 példány maradt az 1800. évben becsült harmincmillió (!!!) bölényállományból. A tömegtermelést megelőzte a tömegirtás.

Városaink visszaszerzése című könyvében David Engwicht arra emlékeztet, hogy az emberek eredetileg azért találták fel a városokat, hogy azok az emberi kapcsolatok színhelyei legyenek. **A városoknak az a céljuk, hogy megkönnyítsék az információk és az áruk cseréjét, a barátkozást, a kultúrák találkozását, a tudás, a különböző vélemények és mesterségek átadását,** anélkül, hogy az embereknek mindezért sokat kéne utazniuk. Mai világunk nem minden szempontból felel meg ennek az ideának. Minél sűrűbben és gyorsabban zajlik körülöttünk a forgalom, annál kevésbé érezzük otthon magunkat a városban, s annál kevésbé akarunk találkozni és barátkozni a szomszédainkkal.

Az új városok környezete

Az épületek tömegében és az általuk elfoglalt terület nagyságában példátlan nagyságrendű változások következtek be; **hatalmas építményeket** emeltek. Az **újonnan érkezettek**, legyenek csecsemők vagy bevándorlók, nem várhatták meg, míg fölépülnek az új lakások, **összezsúfolódtak** ott, **ahol talpalatnyi helyet találtak**. A hatalmas méretű városi rögtönzések kora volt ez, hevenyészve összetákolt épületek nőttek ki gomba módra mindenütt.

Az ipari város semmiféle jelentős tökéletesítéssel sem büszkélkedhetett a 17. századdal szemben. A leggazdagabb és „leghaladóbb” metropoliszok valójában gyakran mondtak le a legegységesebb szükségletekről, például a fényről és a levegőről, amelyekkel ekkoriban még a legelmaradottabb falvak is rendelkeztek.

A 19. századra a bányászat az emberi élet minden részének alapjává vált. Elterjedésének során nemcsak a természeti táj züllött le, irgalmatlanul összekuszálódott a városi környezet is.

Míg a mezőgazdaság egyensúlyt teremt a vadon természet és az ember társadalmi szükségletei között, tudatosan visszaszolgáltatja azt, amit az ember kivon a földből, a bányászat folyamata romboló jellegű: a bánya közvetlen terméke szervezetlen és szervetlen, s amit egyszer kitermeltek a kőbányából vagy az aknából, az soha többé nem pótolható.

Az ipari város jellegzetességei

Az új városok legfőbb elemei a **gyár**, a **vasút** és a **nyomornegyed** voltak. Ezek egymagukban alkották az ipari várost. Eltekintve néhány összezsugorodott csökevényes formától, még a kőkorszakbeli város jellegzetes intézményei is hiányoztak ezekből az ipari városokból.

A gyár

Az **új városi szervezet magja** a gyár lett. Az élet minden más eleme ennek volt alárendelve. Még a közművek, például a vízvezeték vagy a város életéhez elengedhetetlenül szükséges minimális mennyiségű közhivatal is – ha egy előző nemzedék nem építette fel őket – gyakran csak elkésve, mintegy utólagos gondolat eredményeként létesültek. A kapitalizmus első rohamában nem gondoskodtak rendőrség és tűzoltóság, víz- és élelmiszerellenőrzés, kórházi ápolás vagy oktatás létrehozásáról.

A folyóknak és csatornáknak az ipar vízszükségletének kielégítése mellett egy további fontos funkciója is volt: ez bizonyult valamennyi hulladék legolcsóbb és legkényelmesebb lerakódóhelyének. Az új gazdaság egyik jellegzetes vonása volt, hogy a folyamatokat nyitott szennyecsatornákká alakították át. Az eredmény a vízi élet megmérgezése, az élelem megsemmisülése, a víz oly mértékű szennyezése lett, hogy még fürdésre is alkalmatlanná vált. **A folyó tehát folyékony szemétdomb volt**, s ugyanakkor a hamu, a salak, a hulladék, a rozsdás vas, sőt a szemét hatalmas hegyei torlaszolták el a látóhatárt. A hatalmas salakhalmok Anglia „fekete térségeiben” mindmáig geológiai formációkként hatnak: csökkentették a rendelkezésre álló lakóterületet, árnyékot vetettek a földekre, és egészen a közelmúltig megoldhatatlan problémának tűnt mind a hasznosításuk, mind az eltávolításuk.

A vasút

Átfogó városi szabályozás és tervezés helyett a vasútra hagyatkoztak a város jellegének meghatározásában és határainak megvonásában. Eltekintve Európa néhány vidékétől, ahol a régimódi bürokratikus szabályok szerencsére a történelmi város peremére száműzték a pályaudvarokat, a vasútnak mindenütt engedélyezték, sőt támogatták is abban, hogy **behatoljon magának a városnak a szívébe**, és a belváros legértékesebb központi negyedeit teher és rendező pályaudvarok sivatagaivá változtass, annak ellenére, hogy az ilyen pályaudvarok építése valójában csakis nyílt, lakatlan területen gazdaságos. Ezek a rendező pályaudvarok, a város természetes ütőereit átvágva, áthághatatlan korlátot emeltek a város egyes nagy egységei közé; néhol, például Philadelphiában, valóságos kínai falnak bizonyultak.

Míg a vasút előbb **zajt és kormot** hozott a város szívébe, **nyomában** aztán behatoltak az **ipari üzemek** és az egyre inkább **lezüllő lakóépületek** is. **Az új vasútmérnökök elkövettek minden elképzelhető hibát, amit a várostervezés során egyáltalán el lehetett követni**, hiszen az ő szemükben a vonatok mozgása fontosabbnak tűnt azoknál az emberi céloknál, amelyeket e mozgás révén el lehetett érni. A város közepén épített rendező pályaudvarok rengeteg helyet foglaltak el, s ez csak sietette a város további terjeszkedését a környék rovására: mivel pedig ez további vasúti forgalmat idézett elő, szinte újabb profitjutalomban részesítette az így elkövetett hibákat.

A nyomornegyed

A régebbi alapokon épülő ipari városokban a munkásokat eleinte úgy helyezték el, hogy hajdani családi házakat alakítottak át bércaszárnyákká. Ezekben az átépített házakban minden különálló szoba egy-egy család hajlékául szolgált; Dublintól és Glasgow-tól Bombayig sokáig tartotta magát az **egy szoba – egy lakás normája**. Ezekben az **emberi odúknban, túlszűfolt szobákban** még súlyosbította a helyzetet, hogy **három vagy akár nyolc különböző korú emberi lény is egy szalmaszákon volt kénytelen aludni**. A munkásoknak felkínált másik lakhelytípus lényegében ezeknek a lezüllött állapotoknak a normává emelése volt. Az új házak silány tervek alapján, pincétől a padlásig ócska anyagokból épültek.

A régi és az új negyedekben egyaránt a **szenny** és a **kosz** olyan mélypontját érték el, amihez még a középkori Európa utolsó jobbágyviskója sem igen volt fogható.

Angliában, például Birminghamban, Bradfordban és más ipari városokban, **sok ezer új munkásházat** építettek szorosán egymás mellé (sok ilyen ház ma is áll). Következésképpen **minden emeletén négy szoba közül kettőnek nem jutott közvetlen fény és szellőzés**. Szabad tereket nem hagytak, csupán a két ház sor között vezetett egy keskeny síkator. Míg a 16. században sok angliai városban vétségnek számított, **ha valaki a házi szemetet az utcára dobta**, ezekben az első ipari városokban **ez volt a**

személtávolítás elfogadott módszere. Bármilyen undorító és mocskos volt a szemét, otthagyták az utcán, „mígnem annyi gyülemlett föl belőle, hogy ez már arra készítetett valakit, hordaná el trágyának”. A város zsúfolt új negyedeiben persze bőségesen akadt trágya. A minden képzeletet felülmúlóan **mocskos árnyékszék**ek rendszerint **a pincékben voltak**, de állandóan elfogadott gyakorlat szerint a disznóólakat is a ház alá építették, s így a sertések ismét szabadon kószáltak az utcán, ami a nagyobb városokban már évszázadok óta ismeretlen jelenség volt. Sőt mi több, **súlyos árnyékszék hiány** lépett fel: például a Beszámoló a nagyvárosok és a népes körzetek állapotáról (1845) megállapítja, hogy „Manchester egyik részében 1843-44-ben több mint 7000 lakos szükségleteit csupán 33 árnyékszéken végezhette el – vagyis egyetlen árnyékszék jutott 212 főre”.

Sok helyen pincéket használtak lakóhelyként. A patkányok széthordták a búbópestist, a bolhák ellepték az ágyakat, a tetvek tífuszt terjesztettek, a legyek pedig megosztották idejüket a pincebeli árnyékszék és a csecsemők étele között. A sötét szobák és a dohos falak együttesen a baktériumok szinte eszményi táptalajául szolgáltak, kiváltképpen, hogy a túlszúfolt szobák maximális lehetőséget nyújtottak a belégzés és érintés útján való terjedésükre.

Az új ipari városokban hiányzott a városi közszolgáltatásoknak még a legegyszerűbb hagyománya is. Néhol egész kerületek maradtak víz nélkül, még helyi kútjaik sem voltak.

A lakások

Egészen a 19. század végéig a találmányok és a tömegtermelés kora alig-alig hagyott nyomot a munkásházakon és azok berendezésén. Bár bevezették a vasból készült vízvezetékcsöveket, valamint a tökéletesített vízöblítéses vécét, végül pedig a gázvilágítást és a gázkályhákat, a rögzített fürdőkádát szerelvényekkel és lefolyócsővel, a minden ház rendelkezésére álló folyóvizes kollektív vízvezeték és a kollektív csatornahálózat. Mindezek a korszerűsítések 1830 után lassanként elérhetővé váltak a gazdasági szempontból közép és felsőbb rétegek számára. A bevezetésüktől számított egy emberöltőn belül ezek valóban polgári szükségletekké váltak. De **a korszakban sohasem fordult elő, hogy e korszerűsített berendezéseket a népesség tömegei is megszerezhették volna.** Az építető legfőbb gondja az volt, hogyan biztosíthatná a tisztaság élet minimumát e költséges berendezések nélkül.

A nyomor, ill. a nyomorúságos környezet szerves változásokat idézett elő: napfény hiányában a gyermekek angolkórosak lettek, csontszerkezetük és más szerveik eltorzultak, endokrin mirigyeik hiányosan működtek a gyenge táplálkozás következtében; a vízhygiéna elemi követelményeinek hiánya következtében bőrbetegségek léptek fel; a mindent ellepő szenny és ürülék nyomán himlő-, tífusz-, vörheny-, gennyestorokgyulladás-járványok söpörtek végig a városokon; a hiányos étkezés, a kevés napfény és a lakások túlszűfoaltsága együttes következményeként általánossá vált a tüdőbaj, nem is szólva a részben szintén a környezeti eredetű foglalkozási betegségekről. A falut a várossal összehasonlítva a nagyobb betegségi és halálozási arányt rendszerint az utóbbi kategóriában mutatták ki.

4. A világgazdaság a húszas és a harmincas években

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 4.

Az első világháború óriási pusztítást és káoszt okozott Európában. Az önellátásra berendezkedett hadigazdaságból nehezen térnek vissza a kölcsönös kereskedelmi szerződések rendszeréhez.

Az **USA** hatalmas kölcsönökkel támogatta a háború idején az európai gazdaságot, és ezeket a háború után rövid határidőn belül visszakövetelte. Az Egyesült Államokban védővámokat vezettek be.

Szovjet-Oroszország gazdaságilag elzárkózott, minden kapitalista államot ellenségnek tekintett, és megtagadta a cári kölcsönök visszafizetését.

Nagy Britannia és a font gazdasági pozíciója meggyöngült. London nem akarja feladni a vezető bankár szerepét de nem tudja irányítani a nemzetközi gazdaságot. Az USA lett a pénzügyi, gazdasági, politikai központ.

Az első világháborút követő gazdasági összeomlás után, mely – az USA kivételével – különböző mértékben ugyan, de szinte valamennyi hadviselő országot érintett, a **húszas évek második felétől a világgazdaság stabilizációja következett be**. A rövid életű, főleg amerikai hitelekre épülő konjunktúra megalapozói az újjáépítés szükségletei és a fogyasztási javak iránti megnőtt kereslet volt. Az ipari termelésben ekkor került sor a háborúban kifejlesztett technikai újítások alkalmazására, főleg az autógyártás, a repülőgépipar, a hírközlés és az elektronika területén. Nyugat-Európában például ekkor vált általánossá a villamos áram alkalmazásának teljes körű elterjedése.

Az első világháborút követő zűrzavaros évek (forradalmak, gazdasági nehézségek) után ismét fejlődésnek indult a tőkés gazdaság, ami a tartós virágzás illúzióját keltette mindenkiben ("boldog békeévek"). A tömegtermelés, a specializáció, és a modern technikai eljárások, a termelés nagyarányú növekedését eredményezték.

A leggyorsabb fejlődés az Egyesült Államokat jellemezte, amely a világháború után vezető gazdasági hatalommá vált.

Az amerikai gazdaság termelése a fellendülés éveiben (1923-1929) átlagosan 40%-al növekedett, és ez az életkörülmények nagyarányú javulását is maga után vonta. Úgy tűnt tehát, hogy az Egyesült Államokban tökéletesen valósult meg az iparúzés és a kereskedelem szabadsága, politikára szinte nincs is szükség, hisz mindent megold a sikeres üzlet. (Bár ez a szesztilalom időszaka volt: virágzott a csempészet, mindennaposak voltak a maffia harcok).

A tőkés világgazdaság stabilizációja a 20-as években

A háború okozta sebek és az eltérő politikai célok a háború után teljesen megosztották Európát. A republikánusok vezette **USA elfordult** a kontinensről, **Anglia birodalmát** próbálta egyben tartani, míg **Franciaország** a Versailles-ban el nem ért **rajnai határt** akarta megteremteni (1920 Darmstadt, Frankfurt). Németország túlélési esélyét csak a békülési politika jelentette. Az eredménytelenül végződött genovai konferencia (1922 április) **után Németország rendezte viszonyát a Szovjetunióval a rapallói szerződésben** (1922). (A szerződést Rathenau és Csicserin írták alá.) A jóvátétel miatt egyre feszültebb francia-német viszonyt (1923 Ruhr-vidék megszállása) az **1924-ben** kidolgozott **Dawes-terv** próbálta megoldani. Németország 800 millió márka kölcsönt kapott. Stresemann és Briand tárgyalásai után a franciák kiürítették a törvénytelenül megszállt területeket. **1925 októberében** Locarnóban Belgium, Franciaország, Németország, Nagy-Britannia és Olaszország közösen vállalták, hogy szavatolják Németország nyugati határait. A politikai

enyhülést követte a **gazdasági közeledés** Franciaország és Németország között. **1926-ban Németországot** felvették a **Népszövetségbe**, ebben az évben szűnt meg Németország katonai ellenőrzése. Az **1928-ban** megkötött **Briand-Kellog** szerződéssel Európa és a **világ békéjét próbálták szavatolni** a nagyhatalmak. **1929-ben** a Dawes-terv lejáratakor kidolgozták a **Young-tervet**, amelyben a végleges jóvátételt határozták meg. A hatalmas jóvátételi összeg belpolitikai válságot indított el Németországban, amelyen többé már nem lehetett úrrá lenni. **1929 szeptemberében Briand Páneurópa-tervezetet** nyújtott be, először merült fel az Egyesült Európa víziója, de az október 25-én összeomló New-York-i tőzsde és Gustav Stresemann Nobel-békedíjas német külügyminiszter halála hosszú időre eltemette az egységes Európa tervét, és egészen más tervek kerültek napirendre.

A nagy gazdasági világválság (1929-1933)

1929. október 24-én a New York-i tőzsdén **40-60%-kal** estek a részvények árfolyamai. A válság a **túltermelés** miatt következett be. Az eladhatatlan áruk miatt nagyon sok gyár bezárt, ez növelte a **munkanélküliséget** és csökkentette a fizetőképes keresletet. A kereslet csökkenésével ismét számos gyár kényszerült bezárásra, ami megint csak elbocsátásokkal járt. Ez az ördögi kör felmorzsolta a monopolkapitalista rendszert. A szűkülő belső piac tönkretette az agrárgazdaságot. **Kinyílt az „agrárrolló”**, ami azt jelentette, hogy a mezőgazdasági termékek ára meredekebben zuhant az ipari termékekénél. Összeomlott a bankrendszer, és **általános hitelválság** tört ki.

A gazdasági válság **politikai következményekkel** is járt. **Angliában** a munkáspárti McDonald próbált úrrá lenni a válságon, **1931-ben a Munkáspárt kettévált** és McDonalddal nemzeti egységkormányt alakított, de ez a többlábbon álló kormány nem volt képes radikális, New Dealhez hasonló reformokat véghez vinni. Keynes közgazdász nem lehetett próféta saját hazájában. **Franciaországban 1929-ben Poincaré távozása után** tört ki a válság. A politika megjelent az utcán is, szélsőbaloldali **kommunisták** csaptak össze szélsőjobboldali szervezetekkel (**Action France, Tűzkeresztesek**). Párizs a korrupcióról és botrányokról lett nevezetes. **1934-ben a Stavisky-ügy** korbácsolta fel az antiszemita indulatokat. Az amerikai hitelektől függő **Németország** került a **legmélyebb válságba**. A munkanélküliség az 50%-ot is elérte, a kis- és középzemek tönkrementek. Mindennaposakká váltak a politikai zavargások, a választásokon egyre jobban **előretörték** az új rend hívei, a **nemzetiszocialisták**. Végül 1933. január 30-án Hitlert Hindenburg kancelláráá nevezte ki. A **válságot** Keynes elvei alapján az USA-ban Rooseveltt **elnök oldotta meg**. **Szakítottak a be nem avatkozási politikával** és az **állam fontos szerepet vállalt** a gazdaságban. Új gazdaságpolitika – az állammonopolkapitalizmus – alakult ki. Az **állam feladata az egyensúly fenntartása lett**, majd ebből alakult ki a II. világháború utáni szociális piacgazdaság.

Amerikai válasz a nagy gazdasági világválságra

Rooseveltt gazdasági- politikai programja: a **New Deal**

1929-ben Herbert Hoover lett az USA elnöke, akit váratlanul ért az **1929. október 24-én** bekövetkező **New York-i tőzsekrach**. Soha nem látott válságba került az amerikai gazdaság. 1932-re az **ipari termelés 50%-kal** csökkent, míg a **munkanélküliség elérte a 25%-os szintet**. A foglalkoztatás és a túltermelés ördögi körét a szabadversenyekapitalizmus nem tudta megoldani. Új gazdaságpolitikai irányváltásra volt szükség, amelyet elméletben **Keynes angol közgazdász** dolgozott ki, és Rooseveltt valósított meg. 1932 novemberében lett a Demokrata Párt színében az ország elnöke. Politikai hitelét New York állam kormányzásában elért sikerei jelentették. Rooseveltt beiktatása napján (1933 március 4.) **általános bankzárlatot** rendelt el négy napra. A Kongresszussal új

banktvörényt szavaztatott meg, **megtiltotta** a bankbetétek tömeges kivitelét és az **arany kivitelét** az országból. Ezzel megoldotta a bankválságot. Megalakította a **Polgári Tartalék Hadtestet**, ahová munkanélküli fiatalokat soroztak be közmunkára napi 1&-ért. Ennek fontos társadalmi és gazdasági stabilizációs hatása volt. Helyreállította a gyapottermeléssel kimerített Tennessee folyó völgyét. **1933 májusában új agrártörvényt** fogadtatott el, intézkedett a vetésterület és az állatállomány csökkentéséről. Elvetette a dollár aranyhoz való rögzítését és **lebegtető inflációs politikát** kezdett. Állami beavatkozással próbálta talpra állítani az ipart. Hatalmas összegeket áldozott közmunkára, közhasznú beruházásokra, az **infrastruktúra fejlesztésére**. Olyan beruházások voltak ezek, melyek effektíve nem jelentek meg a már telített piacon. Lefektették a **tisztességes verseny szabályait**, és kötelezővé tették a **kollektív szerződések** kötését. Létrehozta a **Szövetségi Rendkívüli Segélyhivatalt** a munkanélküli segélyek osztása céljából. Nemzeti propagandát folytatott, melynek része volt a „**kék sas**” **akció** is, amellyel a politikáját támogató vállalatok termékeit jutalmazta.

Keynes- elmélet

- Elméletének legfontosabb eleme a munkanélküliség problémájának újszerű megközelítése: nem a teljes foglalkoztatottság jelenti a gazdaság tökéletes működését
- A munkanélküliség méretét szerinte a beruházások, és a fogyasztás szintje határozza meg, amit az adott kormány politikája befolyásolhat
- Válság idején az állam kötelessége a beavatkozás a gazdasági életbe (még a túlköltekezés és a költségvetési egyensúly felborulása esetén is)
- Jóléti (állammonopolista) kapitalizmust kell kiépíteni (kereslet határozza meg a termelés mértékét), a fogyasztást állami segédlettel kell ösztönözni (pl. közmunkával infrastruktúra kiépítése).
- A munkaalkalom növeli a keresletet, ami újabb munkalehetőségeket teremt (állami szabályozás a termelésben.)

A világválság hatása az egyes országokra

A válság minden országot súlyosan érintett, egzisztenciális válságot okozott, és felkorbácsolta a szélsőséges ideológiai- politikai nézeteket.

Magyarország - 1931 nyarán a Magyar Nemzeti Bank 200 millió pengőnyi aranyat és devizát fizetett ki, a készletek kimerültek, fizetéseképtelenség, államcsőd fenyegetett.

1931. 07. 13-án 3 napos bankzárlatot rendeltek el, korlátozták a betétek kifizetését. Zárolták az arany- és devizakészleteket, pénzváltás csak a Nemzeti Bank engedélyével történhetett.

Mezőgazdasági termékeink nem voltak versenyképesek, szélesre nyílt az agrárrolló. Nőtt a munkanélküliség, az elégedetlenség.

Nagy-Britannia - Az ipari termelés stagnálása miatt a gazdasági válság hatása nem olyan nagyméretű, mint pl. USA-ban, ezért nincs számottevő belpolitikai feszültség (szociális támogatások pl. munkanélküli segély bevezetése).

Franciaország - Az első világháborút követő gazdasági visszaesést nem tudta megfékezni, a gazdasági válság is érzékenyen érintette, s ez tartós társadalmi feszültséget gerjesztett.

Németország - A világgazdasági válság erősen érezte hatását a német gazdaságban (50%-os munkanélküliség), a kommunista és a nemzeti szocialista szavazók tábora ennek hatására megerősödött (SA és a kommunista csoportok sorozatos fegyveres összecsapásai).

1933-ban Hitler lett Németország kancellárja, majd Hindenburg halála után (1934) megszüntette az elnöki tisztséget, és magát Führerré (birodalmi vezér) nyilvánította.

Megkezdődött a totális fasiszta állam kiépítése (végrehajtó hatalom teljesen bekebelezi a törvényhozó hatalmat, összes politikai pártot és szervezetet felosztatják, terror: koncentrációs táborok létrehozása, Hitler a vezérelv alapján kormányoz a tömegmanipuláció eszközeivel: demagóg beszédek, nagyszabású ünnepek).

Szovjetunió - Az első világháború totális gazdasági összeomlást eredményez (közlekedés elégtelensége miatt a segélyszállítmányok nem jutnak el az ország belsejébe, az élelmiszer-csomagok tönkremennek, ez növeli az amúgy is pusztító éhínség mértékét).

1920-as évek eleje polgárháborúval és az intervenció visszaverésével telik, a súlyos gazdasági helyzetre hivatkozva bevezetik a hadikommunizmust (minden magánüzem államosítása) és a munkakényszert; a kötelező beszolgáltatás és a központi újraelosztás miatt több millióan halnak éhen a falvakban.

1921-ben a kronstadti matrózlázadás (amelyet levernek) megmutatja, hogy nem lehet a hadikommunizmust tovább fenntartani.

1921-ben Lenin bevezeti a NEP-et, az új gazdasági mechanizmust, amely megpróbálja érdekeltté tenni az embereket a termelésben, és piaci alpra próbálja helyezni a gazdaságot. Megszűnik a mezőgazdaságban a kötelező beszolgáltatás, helyette terményadó, de a fennmaradó résszel a gazda rendelkezik, iparban bevezetik a 8 órás munkaidőt, megszüntetik a munkakényszert, társadalombiztosítási ellátást vezetnek be.

1927-től megindul az erőltetett iparosítás (főleg a hadi és nehézipart fejlesztik, a könnyűipar elsorvad, az életszínvonal csökken), megszüntetik a NEP-et, 1929-től indul az öt éves tervek programja.

A mezőgazdaságban erőszakos szövetkezetesítés zajlik, kötelező beszolgáltatás van (ismét éhínségek falun).

5. A sztálini gazdaságpolitika jellemzői (1929-1953)

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 5.

Ennél a tételnél arra lehet számítani, hogy adnak egy-két idézetet, meg egy csomó táblázatot (esetleg grafikont, képeket), hogy azok segítségével mutasd be a sztálini gazdaságpolitika jellemzőit, meg hogy ettől-eddig hogyan változott a termelés stb. Nem kell félni tőle. Gyanítom, hogy a tételcím ellenére, az ehhez kapcsolódó feladatok mind a második világháború előtti időszakot érintik majd. Előfordulhat azonban, hogy az utódállamokról is szó esik.

A Szovjetunió gazdasága (1920-1940)

Az új gazdaságpolitika, a NEP (*Novaja Ekonomicseszkaja Politika*) 1921-es bevezetése fellendítette a szovjet gazdaságot. 1925-re utolérték az 1913-as szintet. A párt szélsőséges irányzatának viszont nagyon nem tetszett ez a „polgári, burzsoá gazdaságpolitika”. Az iparban a kisüzemek újra magánkézbe kerültek, a középüzemeket pedig bérbe adták. Az élénkülő gazdaság hatására a parasztság vagyonosodása egyre látványosabb volt, ez készítette arra az időközben hatalomra jutott **Sztálint**, hogy **1928-ban** meghirdesse a **mezőgazdaság kollektivizálását** (kolhoz, szovhoz) és a kulákság likvidálását. A gazdaságpolitikai fordulat fő ideológusa Preobrazsenszkij volt, ő dolgozta ki a szocialista eredeti felhalmozás módszerét, melynek lényege, hogy **a mezőgazdaságban felhalmozott tőkét átcsoportosítják az iparba**, és így növelik a birodalom nehézipari potenciálját. Ez a program a vetőgabona rekvirálásokkal óriási éhínségekhez vezetett. Öt év alatt a szovjet mezőgazdasági termelés 20%-kal csökkent. Az **iparban** 1928-ban megkezdődött a **magántulajdon felszámolása**, beindult az **első ötéves** terv. Létrehozták az **Állami Tervhivatalt**. Az volt a cél, hogy az ipari termelést 5 év alatt 3,5-szeresére növeljék, a második ötéves tervben pedig megkezdődött a sztahanovista mozgalom. 1936-ra felszámolták a jegyrendszert.

A fordulat éve, az iparosítás

1929 a fordulat évének, a sztálinizmus kezdetének tekinthető. Ekkor kezdődött meg a gazdaságban az iparosítás, valamint ekkor hirdették meg az első ötéves tervet. Bevezették a tervgazdálkodás utasításos rendszerét, amelyben a gazdaság minden részletkérdését központilag előírt tervszámokkal, rendelkezésekkel kívánták szabályozni. Sztálin kiállt a szocializmusnak a Szovjetunióban való felépítése mellett, úgy hitte, az erőltetett iparosítás nélkülözhetetlen.

„Ha tíz év alatt nem futjuk le azt a távot, amire más országok 50-100 évet fordítottak, összeroppantanak bennünket.” – mondta Sztálin. Az ipar fejlesztéséhez azonban hiányzott a tőke, külső forrásokra a Szovjetunió nem számíthatott, így a beruházások fedezetét csak a lakosság rovására lehetett előteremteni. Leginkább a mezőgazdaságból lehetett tőkét elvonni. Ennek eszköze volt a kollektivizálás. A birtokos parasztokat kolhozokba (termelőszövetkezet) és szovhozokba (állami gazdaság) kényszerítették, ergo megfosztották földtulajdonuktól. Az ellenállókra a GULAG vagy a halál várt.

Az 1930-as évek a látványos orosz iparfejlődés évei voltak. A Szovjetunió a világ 2. ipari hatalmává emelkedett, ipari termelése meghaladta az 1913-as szint 12-szeresét. Ennek az volt az ára, hogy a gazdaság féloldalassá vált, eltorzult. A mezőgazdaság még 1938-ban sem termelt annyit, mint 1913-ban. A könnyűipar és általában a fogyasztási cikkek

gyártása megtorpant. A kolhozosítás során mintegy 2 millióan haltak éhen, 2,8 millió embert telepítettek ki Szibériába. Közülük sokan szintén nem tértek vissza.

Adatok a szovjet mezőgazdaságról

	1928	1929	1930	1931	1933	1935
Gabonatermesztés (millió t)	73,7	71,7	83,5	69,5	68,4	75,0
Szarvasmarha (millió db)	70,5	67,1	52,5	47,9	39,4	49,3
Sertés (millió db)	26,0	20,4	13,4	14,4	12,1	22,6
Juh (millió db)	146,7	147,0	108,0	77,7	52,2	61,1

Magyar Lajos Alapítvány: Történelem IV. 1914-1994, Cégér Kiadó, Budapest 1996 - 85.o.

Az I. ötéves terv (1928–1932) néhány adata
(1926–27. évi árakon, milliárd rubel)

Gazdasági adat	1927–28 tényleges	1932–33 terv	1932 tényleges
Nemzeti jövedelem	24,4	49,7	45,5
Bruttó ipari termelés	18,3	43,2	43,3
Bruttó mezőgazdasági termelés	13,1	25,8	16,6

Kovács István, Kovácsné Bede Ágnes: Történelem 12. osztály, Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen 2004 - 36.o.

A gazdaság teljes állami irányításának kialakulásával párhuzamosan megszilárdultak a pártállam keretei is. Mindent közvetlenül a kommunista párt irányított. Senki sem érezhette magát biztonságban.

Sztálin úgy vélte, hogy az állam meg tudja határozni a piac működését. Az anyagi érdekeltséget tudatosan megtervezett adminisztratív intézkedésekkel kívánta pótolni. A kolhoztagok külön engedély nélkül nem hagyhatták el a falujukat sem. Nemcsak a kapitalista magántulajdon szűnt meg, hanem szétverték az önkéntes szövetkezeteket, közösségeket is.

A sztálini „nagy ugrás” bejelentett célja az volt, hogy a Szovjetuniót rövid időn belül olyan ipari hatalommá tegye, amely sikerrel képes megvívni egy elkövetkezendő háborút. A Szovjetunió a második világháború küszöbére ipari nagyhatalommá vált. Míg az orosz ipar 1913-ban az amerikainak kb. 7%-a volt, addig 1939-ben már mintegy 45%-át. A sztálini rendszer azonban nem tette lehetővé, hogy megvalósuljanak azok az értékek, amelyeket a forradalom idején a szocializmus fogalmával azonosítottak (munkás-önigazgatás, közösségi tulajdon, társadalmi demokrácia).

A második világháború utáni szovjetizálás

A szovjetek által elfoglalt országokban természetes, hogy nekiláttak a sztálini gazdaságpolitika végrehajtásának. Általában egy földreform végrehajtása után sor került az erőszakos szövetkeztetésre, a mezőgazdasági nagyüzemek létrehozására.

Az államosítás ezekben az országokban nemcsak a gyárak, a bányák, a bankok, a közlekedés, a kereskedelem államosítását jelentette, hanem a könyvkiadástól kezdve a

filmgyártáson keresztül az oktatásig a gazdaság, a kultúra, a sajtó, az oktatás csaknem egészére kiterjedt.

E térségek államainak viszonylagos ipari elmaradottsága évekig tartó extenzív fejlődést tett lehetővé. Ezt a fejlődést leginkább a mezőgazdaság kizsigerelésével (beszolgáltatási rendszer) és a lakosság életszínvonalának alacsonyan tartásával fedezték.

Az ipar aránya a nettó össztermék megtermeléséből ezáltal jelentősen emelkedett, azonban az ipari beruházások a világ gazdasági kettészakadása miatt zömükben elmaradtak a világszínvonalától, és főleg a szovjet technológia átvételén alapultak. Az államosítás, a nagyarányú iparosítás és a mezőgazdaság megsarcolása, majd szövetkezetesítése céljából ezekben az országokban a tervgazdálkodás honosodott meg (3 és 5 éves tervek), ennek is egy túlméretezett tervutasításos változata.

Kezdetben látványos eredményeket értek el. A piac realitásait kikapcsoló, az egyes országok szükségleteit és adottságait figyelmen kívül hagyó termelés azonban a gazdaság szerkezetének eltorzulásához vezetett. E térség államai a nyersanyag és az energiahordozók terén egyoldalú függésbe kerültek a Szovjetuniótól.

6. A magyar gazdaság jellemzői a két világháború között

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 6.

Magyarország az első világháború után – gazdasági nehézségek

Az antant blokádjába zárva Magyarországon súlyos **szén-, nyersanyag- és élelmiszerhiány** lépett fel. Gondot okozott a háborús termelés átállítása is. Így, miközben többszáz ezer leszerelt katona keresett munkát, a munkások egy részének elbocsátásával még tovább nőtt a **munkanélküliség**. **Az alapvető élelmiszereket továbbra is jegyre adták**, ha ugyan volt mit. Korlátozták a lakások fűtését is, a villany- és a gázfogyasztást. **Áruhiány** lépett fel, kibontakozott az **infláció**. Az országot súlyos **háborús adósságok** is terhelték.

Súlyos problémát jelentett az **agrárkérdés**. Az 1918. novemberi spontán, gyakran anarchisztikus **parasztmozgalmakat** erőszakkal elfojtották. A **földreformról** szóló néptörvény 1919. februárjában született meg, de az 500 holdas birtokhatár, s a bonyolult eljárási szabályok miatt világos volt, hogy a földnélküliek jelentős része nem vagy csak sokára juthat birtokhoz. Az egyetlen „hivatalos” földosztásra Károlyi Mihály kápolnai birtokán került sor.

Az **általános elégedetlenség**, a válságos bel- és külpolitikai viszonyok kedvező társadalmi hangulatot teremtettek egy új politikai erő, a kommunisták számára, aki Magyarországon is egy második, bolsevik forradalmat hirdettek. Kun Béla kezdeményezésére 1918. november 24-én alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja. Alapítói közé tartoztak Szovjet-Oroszországból hazatért hadifoglyok, hazai forradalmi szocialisták és üzemi munkásvezetők. A KMP programja a következőket tartalmazta: a földbirtokok kártalanítás nélküli kisajátítása, az ipar munkásellenőrzése, a nemzeti keretekben megoldhatatlan nemzetiségi kérdés orvoslása egy közép-európai szocialista föderációval, valamint a viszonzatlan antantbarátsággal való szakítás. Ez a program rokonszenvre talált nemcsak a munkásság, a föld nélküli parasztság, de az értelmiség egy részénél is.

A magyar gazdaság a két világháború között

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után megváltoztak a magyar gazdaság létfeltételei. Gazdasági kapcsolataiban a Duna menti országok szerepe általában csökkent, ami rontotta a magyar mezőgazdaság értékesítési esélyeit.

A térség országai a századfordulón Európa legfőbb élelmiszerellátói közé tartoztak. A világháború után nem tudták megtartani nyugat-európai piacaikat. Míg a háború előtt a világ búzaexportjának 11,2%-a származott Délkelet-Európából, 1926 és 1930 között csak 3%-a. Ezekben az években Európa gabonaimportjából Délkelet-Európa csak 9,5, búzaimportjából csak 1,7%-kal részesedett.

A Monarchia védett gazdasági keretéből kiszakadva Magyarország külkereskedeleme utalt országgá vált. Az Osztrák-Magyar Monarchiában lényegében belkereskedelmi jellegű volt az egyes részek közötti kapcsolat. Vám nélküli volt a kereskedelem, közös a pénz, összekapcsolt a bank- és hitelrendszer. A magyar gazdaság kivitele és behozatala 80%-ban a vele ily módon összefogott cseh és osztrák piaccal volt összekötve. Az új határok között megváltozott az egyes gazdasági ágak egymáshoz viszonyított aránya is. **Nőtt az ipar részaránya, ez az ipar azonban súlyos gondokkal küszködött. Az ország területe ércben és fában szegény lett, s majd minden ipari nyersanyagból behozatalra szorult.**

Az ipari termelés 1920-ban az 1913-as termelés 35-40%-át, a mezőgazdaság 50-60%-át teljesítette. A kohászat termelőkapacitásának 31%-a maradt az országban, de a vasércnek csak 11%-a. A malomipar 69 millió mázsa őrlőkapacitását nem tudta a mezőgazdaság kielégíteni: maximum 20-25 millió mázsa gabonát termelt. A vasúti eszközgyártás kapacitásának 75%-a, a régi vasúthálózat 30%-a maradt Magyarországon.

A 20-as években világszerte kialakult **protekcionista gazdaságpolitika (a nemzetgazdaságokat óvó magas védővámok bevezetése)** nem kedvezett a magyar mezőgazdaság exportjának. Így állhatott elő az a furcsa helyzet, hogy míg Magyarországon az osztrák-cseh áruk importja 1913-hoz viszonyítva 1924-re 60%-kal csökkent, Ausztria búzaimportjának 1/3-a, Csehszlovákia lisztimportjának fele Amerikából érkezett.

Gazdasági fejlődés az évtized második felében

Az évtized közepétől Európában mérsékelt konjunktúra bontakozott ki. Magyarországon mindössze három évre, az 1926-29 közötti időre korlátozódott. **A termelés 1927-re végre elérte a háború előtti szintet, és 1929-ben kissé meg is haladta azt.**

A mezőgazdaság lényegében az egész korszakban stagnált. Sem a terményszerkezet átalakításában, sem a technikai fejlesztésben nem következett be ugrásszerű változás. Az évtized második felében javuló értékesítési feltételek és az olcsó mezőgazdasági munkaerő nem ösztönöztek eléggé a korszerűsítésre. A búza és a kukorica terméshozama valamelyest meghaladta az I. világháború előtti szintet. Bizonyos előrelépés a zöldség- és főleg a gyümölcsstermesztésben történt. Ekkor alakultak ki a Budapest környéki őszibarack, a kecskeméti kajszai- és a szabolcsi almatermelő övezetek, valamint az ezekre épülő konzervipar. (A legfőbb mezőgazdasági termények termelési értéke a következőképpen alakult: 1911-15 átlaga 100, 1925-29 átlaga 103.)

Az iparban a régi vezető ágazatok stagnáltak ugyan, de igen jelentős **fejlődés** bontakozott ki **a textiliparban**. (1920-22 folyamán 43 új gyárat alapítottak.) A 20-as években az összes magyar gyáripari beruházás 1/3-a a textiliparban történt.

Ipari fejlődés

A nehézipar egyes ágazataiban is bizonyos fejlődés következett be. A magyar elektrotechnikai műszergyártás, a közlekedési eszközgyártás, s a gépipar egyes termékei világmárkát jelentettek. Ilyenek voltak pl. a **Ganz gyár motorkocsija** (Ganz-Jendrassik motor), Bláthy Ottó árammérője, az **Egyesült Izzó** kriptonégője (Bródy Imre találmánya), az **Orion gyár rádiói**. Ezek $\frac{3}{4}$ része exportra került. A gépipari termelésen belül az **elektrotechnikai ipar** aránya a 20-as évek 5%-áról a 30-as évek végére 15%-ra nőtt.

A **vegyiparban** a látványos fejlődést a burkolt háborús fejlesztést érintő területeken bontakozott ki a 30-as években (Péti Nitrogénművek, ásványolaj-termelés és finomítás a Dunántúlon).

A **bánya-, az energia- és a kohóiparban a bauxitbányászat, a timföldgyártás és az alumíniumkohászat** megindulása és gyors felfutása, valamint a **villamosenergia-termelés** négyeszeresre növekedése 1921 és 1938 között jelentős eredmény volt.

Ebben az időben épült a **tatabányai, a bánhidai és az ajkai erőmű**. Az 1930-as évek elejére befejeződött a **Budapest-Hegyeshalom vasútvonal villamosítása**. Jelentős árvízvédelmi munkálatokra került sor, és megépült a csepeli szabadjikötő.

A kereső népesség megoszlása tekintetében hazánk az agráripari országok (pl. Spanyolország, Portugália, Lengyelország) jellegzetes arányait tükrözte. Az iparforgalmi népesség (ipar, kereskedelem, közlekedés) a 30-as évek végén a kereső népesség 35%-a volt. A gazdaság fejlettségi szintjét mutató nemzeti jövedelem 1937-38-ban 120 dollár fejenként, míg az európai átlag 200 dollár volt, a legfejlettebb országoké 3-400 dollár

között mozgott. Ennek alapján a korabeli Magyarország a közepesen fejlett országok közé sorolható.

Az első Teleki-kormány tevékenysége – a Nagyatádi-féle földreform

A parasztság már a századforduló óta mind határozottabban követelte a nagybirtok túlsúlyának megszüntetését, saját földigényének kielégítését.

Az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején a falu népe a magyar közéletben addig ismeretlen aktivitással kapcsolódott be a politikai életbe. Célja a földreform kiharcolása volt. Az egymást követő forradalmi kormányokban keserűen csalódott, hiszen egyiktől sem kapott földet. De nem volt már az 1918 előtti aláztos tömeg, hanem igényt tartott a gazdasági, politikai és társadalmi egyenjogúsításra. A parasztság túlnyomó többsége **Nagyatádi Szabó István** Kisgazdapártját támogatta.

Nagyatádi Szabó célja az volt, hogy a 100 holdon felüli birtokok összes területe a megművelt terület 30%-ára csökkenjen. Ezt nem sikerült elérnie, s attól tartott, ha makacsodik, semmiféle földreformra nem kerül sor. Ezért vállalta, hogy földművelésügyi miniszterként a nevével hitelesítsen egy olyan javaslatot, amely nyilvánvalóan csak a földéhség pillanatnyi és részleges csillapítására volt alkalmas.

Az 1920-ban meghozott törvény nem szabta meg a meghagyható nagybirtok maximális terjedelmét, a nagybirtokokat nem is akarta megszüntetni, csupán a földbirtok megosztásának „arányosabbá tételét” tűzte ki célul. Ennek megfelelően végül az ország megművelt területének mintegy 8,5%-át osztották ki az igénylők között.

A földek több, mint felét közel félmillió igényjogosult kapta, átlagosan 1,7 kat. holdnyi törpebirtok formájában. Ebből nem lehetett megélni, így **az új tulajdonosok jelentős része előbb utóbb tönkrement. Tartósabb eredménnyel járt, hogy 260 ezer család jutott házhelyhez.** Ez azt jelentette, hogy bármilyen kis házat is tudtak építeni, mégis rendelkeztek tulajdonnal. A konyhakert pedig legalább a betevő falatot biztosította.

Gazdasági konszolidáció

1913-ban az utolsó békeévben az Osztrák-Magyar Monarchia pénzneme, **a korona Európa legelőkelőbb valutái közé tartozott**, magasabb volt az árfolyama a svájci frankénál. Tíz év múlva, 1923 végén egy százkoronás bankjegy értékét már a svájci fillérnek, a centimes-nak is csak töredékében lehetett kifejezni. Magyarország lakossága megismerte az inflációt.

Az értékálló pénz megteremtésére a Bethlen-kormány külföldi kölcsönt kívánt szerezni, mert úgy vélte, így megindíthatja a tőkebehozatalt és növelheti a győztes hatalmak gazdasági érdekeltségét az ország talpraállításában. Magyarországnak végül a **Népszövetség közvetítésével** és ellenőrzési jogával **1924-ben 250 millió aranykorona értékben folyósított hitelt** több európai ország. A feltételek azonban a szokásosnál jóval kedvezőtlenebbek voltak.

Az új pénznemet, **a pengőt 1927. január 21-től vezették be.** A népszövetségi kölcsönügylet elősegítette az ország befogadását a háború utáni Európába. Lehetővé vált a háború előtti adósságok törlesztése, pénzügyi tartalékok képzése, újabb hitelek felvétele, az életszínvonal közvetlen emelését célzó intézkedések, valamint kommunális és infrastrukturális jellegű beruházások megvalósítása.

A gazdaság helyreállítása az I. világháború után

A legnagyobb gondot a háború, Trianon és a sorozatos belső válságok következtében szétdarabolt és szétzilált nemzetgazdaság helyreállítása okozta, amit nem lehetett megvalósítani külföldi kölcsönök nélkül. Mint már tudjuk, 1923 tavaszán Bethlen a Népszövetséghez folyamodott kölcsönért, amelynek 1922-től volt tagja Magyarország. A kisantant tiltakozása ellenére megkaptuk a kért összeg kevesebb mint a felét, 250 millió aranykoronát. Ezt 20 év alatt kellett visszafizetni évi 7%-os kamattal. Ugyanakkor véglegesítették Magyarország jóvátétel-fizetési kötelezettségét a győzteseknek (20 év alatt 200 millió aranykorona).

1924-ben felállították a **Magyar Nemzeti Bankot**, amely megkapta a **bankjegykibocsátás kizárólagos jogát**. Ezzel megkezdődött a pénzügyi helyzet helyreállítása. A gazdaság fellendítése érdekében inflációs politikát folytattak, melynek következtében a korona fokozatosan elértéktelenedett

Az **1920-as évek közepére helyreállt az államháztartás egyensúlya** és befejeződött a gazdasági élet újjászervezése. Ezt követően **megélné a magyar gazdaság fejlődése**, és 1929-ben már 12%-kal múlta felül a háború előtti szintet. **Felgyorsult a mezőgazdaság gépesítése**, termelése pedig belterjesebbé vált. A Budapest-Hegyeshalom közti vasútvonal villamosításával és a Kandó Kálmán-féle villanymozdonyok üzembe állításával **korszerűsödött a vasúti közlekedés. Előre haladt az ország villamosítása**, s a városok mellett több mint 900 községben volt már villany, szemben a háború előtti 300-zal.

1920 és 1930 között hazánk mezőgazdaságból élő lakosságának aránya csökkent ugyan, de még mindig 50% felett volt. Magyarország tehát (Spanyolországgal, Olaszországgal, Lengyelországgal) a közepesen fejlett agrár-ipari országok sorába tartozott.

Az 1920-as évek gazdasági eredményei lehetővé tették, hogy a kormány **szociálpolitikai törvényeket** alkosson. **Vass József népjóléti miniszter** kezdeményezésére **1927-ben** kiszélesítették a **kötelező betegbiztosítást**, aminek következtében a városi munkásság 80-90%-ára kiterjedt a biztosítás, az agrárploretariátus azonban továbbra is kimaradt ebből a vívmányból. **1928-ban** bevezették a **kötelező öregségi, rokkantsági, özvegyi és árvasági biztosítást**. Az így átszervezett társadalombiztosítás irányítására **1928-ban** létrehozták az **Országos Társadalombiztosítási Intézetet**, az OTI-t.

A gazdasági világválság hatása és következményei Magyarországon

Az **1929-33-as válság** hatására **Magyarországon** mindenekelőtt **mezőgazdasági és hitelválság** alakult ki. A mezőgazdasági termékek világpiaci árának 50-70%-os zuhanása lehetetlen helyzetbe hozta a magyar agrárkivitelt. A mezőgazdasági exportbevétel és a nemzetközi tőkebehozatal elmaradása fizetésképtelenné tette az országot. Mindez **véget vetett a 20-as évek második felében tapasztalható enyhe fellendülésnek**.

A válság kibontakozása

1931 nyarán a nemzetközi és pénzügyi hitelrendszer összeomlása elérte Magyarországot. A külföldi hitelezők minden elmondható kölcsönt visszavontak. A Magyar Nemzeti Bank mintegy 200 millió pengő értékű aranyat és devizát fizetett ki. Az ország nemesfém- és devizakészletei kimerültek. A fizetésképtelenség és a fenyegető államcsőd elhárítására 1931. július 13-án a kormány három napos bankzárlatot rendelt el, majd korlátozta a betétek kifizetését, s bevezette a kötött devizagazdálkodást. Ennek értelmében zárolták az arany- és devizakészleteket, s a pengő átváltását a Magyar nemzeti Bank engedélyéhez kötötték.

A mezőgazdaság helyzete

Különösen előnytelen helyzetbe került a jelentős mértékben kivitelre termelő mezőgazdaság. Terményei nem bizonyultak versenyképesnek, mert a tengerentúli országok magasabb technikai színvonalon, kisebb önköltséggel termeltek. A világpiacon áresés elsősorban a gabonát érintette, amely Magyarországon a termelés súlypontját képezte. A belföldi értékesítést ugyanakkor korlátozta a hazai piac szűkös befogadóképessége. A mezőgazdasági termékek árai sokkal alacsonyabb szintre kerültek, mint az iparcikké. Ily módon növekedett a mezőgazdaság számára hátrányos árkülönbözlet, **szélesre nyílt az agrárrolló.**

Csökkenett a parasztság pénzbevétele, az adók fizetésére és a gazdaságuk fenntartására hitelt vettek fel, nőtt az eladósodás. Az adósságteher nyomasztotta a nagybirtokot is, de katasztrófális hatást elsősorban a birtokos parasztság érezte meg. Az adó- és kölcsönterheket, a bérleti díjakat a megváltozott értékesítési feltételek miatt igen sokan képtelenek voltak tovább fizetni, ezért a parasztságot tömegesen vesztették el kis parcelláikat. A földmunkások és napszámosok 1919. előtt átlagosan évi 180-200 munkanapot tudtak dolgozni, a válság alatt csak 150-et. A napszámok kb. a felére csökkentek.

A gazdasági válság súlyosan érintette a középrétegeket is. A kisiparosok és a kereskedők felének a jövedelme a válság éveiben nem haladta meg az adómentes létminimumot. A tisztviselőket és az értelmiséget a fizetések csökkentése mellett a létszámcsökkentés érintette súlyosan.

Az ipari válság

Az ipari válság nem egyformán sújtotta az egyes ágazatokat. **A legerősebben a túlnyomórészt termelőeszközöket gyártó iparágak, a vas-, a fém-, a gépkocsigyártás és az építőanyag-ipar érezte meg a krízist.** A válság mélypontján a termelés az 1929-esnek mintegy felére esett vissza. Alig érezte meg viszont a válságot a textil, a bőr és a papíripar, itt csak 2-4%-os visszaesés következett be.

Az ipari munkásság helyzetét mindenekelőtt a munkanélküliség nagyarányú növekedése jellemezte. 1928-1932 között 30%-kal (615 ezerrel 429 ezerre) csökkent a foglalkoztatott munkások száma. Terjedt a tartós munkanélküliség, 1932-ben a munkanélküliek már átlagosan 5-600 napja voltak kereset nélkül. A bérek 1929-1933 között 25%-kal csökkentek. Míg 1929-ben 90%-ig, 1933-ban csak 60%-ig fedezték egy átlagos öttagú munkáscsalád megélhetési költségeit.

A válság után

Az 1929-33-as világválság megpróbáltatásai után **az 1930-as évek közepétől fellendült a magyar gazdaság,** miután a mezőgazdaság terményei számára sikerült biztosítani a **német és olasz piacot.** Mindez azonban csak arra volt elegendő, hogy **munkaalalmat adjon az olcsó és nagy létszámú hazai munkaerőnek.** A mezőgazdaság gépesítése nem folytatódott, sőt már a meglévő gépparkot is csak mintegy kétharmados arányban üzemeltették.

Növekedett - az elsősorban kézi erővel dolgozó - **mezőgazdaság termelése, s javult az állatállomány minőségi összetétele is.** Ennek eredményeként **megduplázódott a baromfiexport, a vajkivitel pedig negyvenszeresére nőtt.** Ugyanakkor továbbra is a gabonafélék és a feldolgozatlan termékek jelentették a mezőgazdasági kivitel döntő többségét.

A fogyasztási cikkek előállító ipar (textil-, bőr, papír-) termelése a korszakban megduplázódott, amit elősegített az **elzárkózó gazdaságpolitika is.** Kiemelkedő sikert ért el a **konzervipar:** a **Globus-konzervek** külföldön is keresetté váltak.

Az 1920-as években fedezték fel Európa **egyik legnagyobb bauxit lelőhelyét hazánkban**, s az 1930-as években átlagosan évi félmillió tonna ércet hoztak a felszínre. 1934-ben felépült az **első hazai timföldgyár**, 1935-ben pedig az **első alumíniumkohó**.

Az **Egyesült Izzó** nemcsak megszilárdította az izzólámpa gyártásában elért világpiacon helyét, hanem **Bródy Imre 1931-ben** kifejlesztett **kriptonégóival** ki is szélesítette azt. A vállalat – 1931-ben – megvásárolta az **Orion gyárat**, amely **gyorsan kiépülő magyar rádióipar** fellegvára lett. Az 1930-as évek végén már évi 40-50 ezer készüléket gyártottak, s ennek 75%-át exportálták.

A **Ganz-gyárban** készült **motorvonatok** nemcsak állták a nemzetközi versenyt, de a harmincas években sikerült betörni velük a latin-amerikai piacra is.

Jelentős eredményeket ért el a magyar **gyógyszervegyészet**, a **vegyipar** pedig a hazai **olajkitermelés** nyomán a harmincas évek második felében **indult nagy fejlődésnek**. **Megkétszereződött a villanyáram-termelés**, s a korszak végére a lakosság 71%-a villamosított helységben élt.

7. Városfejlődés a középkori Magyarországon

II. Népeség, település, életmód / 7.

A **középkori város képe falakkal övezett, sűrűn beépített, szűk utcás** településként él a köztudatban, ahogy azt Nyugat-Európában nem egy esetben ma is megfigyelhetjük. Arról is sokan tudnak, hogy a városok széles körű önkormányzattal rendelkeztek, sőt sokszor gyakorlatilag független államok voltak. A város tehát lényegében annak a definíciónak felel meg, amelyet Werbőczy István fogalmazott meg 1514-ben elkészült Hármaskönyvében: „Városnak nevezük mintegy a polgárok egyetemességét, mivel itt a népeknek nagy száma gyűlt össze. A város pedig házaknak és utcáknak a szükséges falakkal és erődítésekkel körülkerített sokasága, mely a jó és tisztességes életet szolgáló kiváltságokkal van ellátva.” Ez a meghatározás egyaránt tartalmazza a jelentős lélekszámot, a beépítettséget, az erődítést és a kiváltságokat.

Protourbánus városok

Európa nagy részében az első városi szabadságjogok kibocsátása, azaz a jogi értelemben városnak tekinthető települések megjelenése a 11. század végére és a 12. századra tehető. Előzményeik azonban korábbra nyúlnak vissza. Európa számos országában tártak fel korai városias településeket sűrű beépítettségű, kézműves és kereskedő lakosságra utaló tárgyi anyaggal, például a Schleswig mellett Haithabut vagy Gdansk (Danzig) őstelepülését. Tehát már jóval a városok kiváltságolása előtt léteztek a középkori Európában olyan, gyakran külsőleg is városias, nem egyszer erődített települések, amelyek lakossága elsősorban nem mezőgazdaságból élt. A szakirodalom a legkülönbözőbb módon nevezi ezeket: **kezdeti és korai városias települések, nem agrár jellegű központok, központi helyek, protourbánus** vagy **preurbánus városok** stb.

Ezek a települések egy körzet számára gazdasági, sőt olykor politikai központként szolgáltak. **A leggyakrabban egy erődített földesúri – főként egyházi – központ mellett alakult ki a nagy létszámú fogyasztó** (pl. a püspök és papsága) **ellátását végzők váralji települése, ahova – esetleg közelébe – piac és kereskedő népesség is települt**. Németországban a 10. században ezt a kettős – néha hármas – városmagot körülvette még egy, többnyire templomok körül szerveződött, általában nem önálló nevű településekből álló gyűrű, amely a késő középkorban beolvadt a központi településbe. Ezt a „**területileg**

széttagolt város”-t megtaláljuk Magyarországon is. Az **első típusba** tartoznak a **vásárhelyek** (nevük is sok esetben Vásárhely, vagy a hetipiacok napjáról elnevezve **Szerdahely, Szombathely**). Ezek körül ipari szolgáltatást végző népek falvai (pl. Kovácsi, Szücsi stb.), esetleg kereskedőtelepek is (pl. Kalász, a mohamedán káliz kereskedők települése) előfordulnak. Így együtt találjuk a piacot, a kézműveseket és a kereskedőket, csak külön településen. **A német széttagolt várostípus hazai megfelelői a püspöki székhelyek többsége.** A legjellemzőbb példa **Esztergom**, ahol a várral és a később fallal körülvett királyi és érseki városokkal együtt másfél tucat település – köztük egy Kovácsi – alkotta a tulajdonképpeni várost.

Magyarországon is létezett tehát a jogi értelemben vett városok megjelenése előtt olyan település-, illetve településcsoport-típus, amely a későbbi városok szerepét töltötte be, azaz egy körzet gazdasági központja volt, ahol működött a társadalmi munkamegosztás, nemcsak mezőgazdasággal, hanem iparral és kereskedelemmel is foglalkoztak. (A korábban feltételezettnél nagyobb volt a kereskedelem jelentősége a 11-12. század fordulóján Magyarországon.)

A kiváltságok köre

Városi, illetve városias jellegű **kiváltságok** a 13. század elejétől maradtak fenn Magyarországon. Ezek **kapcsolatban állnak a nyugatról bevándorolt ún. vendégek (hospesek) szabadságjogaival.** A 13. század első felében főleg az ún. latinok – zömében flandriai vallonok -, később németek telepedtek le a városias jellegű településeken, így Székesfehérvárott és Esztergomban. Voltak köztük kereskedők, iparosok és lovagok. Királyaink külföldi földműveseket is letelepítettek, s nekik is több jogot kellett biztosítani, mint a régebben ott lakóknak. Természetesen, ha magyarországi lakosok az ország más vidékén(vagy városában) telepedtek meg, ők is megkapták a vendégjogot. A vendégek (hospesek) szabadságának legteljesebb formáját a városias települések lakói kapták.

A magyarországi városok szabadságai közül a legfontosabb a bíró- és a tanácsválasztás joga volt. Hasonlóan fontos volt a **plébános választásának a joga**, amelyhez egy másik kiváltság társult: a plébánia kikerült a főesperesi, sőt egyes esetekben a megyéspüspöki joghatóság alól is. (Buda és Pest például ezért tartozott egyházilag az esztergomi érsek, nem pedig a területileg illetékes veszprémi, illetve váci püspökök fennhatósága alá.) Ez azért volt lényeges, mert a középkorban számos ügyben az egyházi bíróságok voltak illetékesek, így viszont a város polgárainak valamennyi ügyében, legyenek azok világi vagy egyházi törvényszék alá tartozók, a polgárok által választott személyek ítéleztek elsőfokon. A **gazdasági kiváltságok** közé tartozott többek közt a **vásártartási jog, a polgárok vámmentessége**, s az a lehetőség, hogy **egy összegben fizethették a királynak az adót** (azaz nem királyi adószedők szedték házanként). Nagyobb városok **árumegállító jogot** is kaphattak: az idegen kereskedő, mielőtt továbbvihette volna áruit, köteles volt azokat a város polgárainak megvétele felajánlani.

A különböző városok kiváltságai között természetesen voltak eltérések, mégis nagy általánosságban a fentiek tartoztak a polgároknak adott szabadságjogok közé. Feltűnő, hogy a cseh és a lengyel városok gyakorlatával szemben – egy-két kivételtől eltekintve -, **nem mutatható ki valamely nyugati, főként német város jogának közvetlen átvétele.** Budán is csak presztízs okokból utaltak a magdeburgi jogra. A királyok általában a székesfehérvári, később a budai szabadságokra hivatkoztak, ezért sajnálhatjuk igazán, hogy Székesfehérvár eredeti kiváltságlevele nem maradt fenn. A középkor végén a nagyobb városok többsége már kétségkívül a 13. század közepén alapított Buda, az új főváros jogát használta.

Királyaink a nyugat-európaiaknál feltűnően szélesebb jogokat biztosították a polgárok számára. A legtöbb nyugat-európai városnak nem volt például bíró- és plébánosválasztási joga. A városok urai ugyanis a bíraskodás jogát általában fenntartották maguknak, ezért lett a város választott feje a polgármester. Nálunk néhány nyugati határszéli és erdélyi szász várost leszámítva hiányzott a polgármesterség: a város feje a választott bíró lett. Még a nagy német birodalmi városok, így Regensburg, Nürnberg vagy Frankfurt is csak a 14-15. században tudták – általában jelentős anyagi ellenszolgáltatás fejében – a bíróválasztás jogát megszerezni. Bécsben pedig mindvégig az osztrák herceg nevezte ki a bírót, igaz, a polgárok közül. Hasonló volt a helyzet a plébánosválasztással is. Bár vannak korai adatok városi plébánosválasztásra, mégis a 3000-nél több középkor végi német város közül alig több mint száz rendelkezett ezzel a joggal.

A valódi város

A hazai városhálózat alapjait az Árpádok rakták le. Annak ellenére, hogy a földesurak, különösen az egyháziak is adtak városi jellegű kiváltságokat, a legtöbbet királyaink bocsátották ki. A szabadságjogok adományozásának zöme a 13. században történt. A késő középkor jelentős városai között alig találunk egyet-kettőt, amelynek kiváltsága a 14. századra datálódna. Meg kell azonban jegyezni, hogy nem volt éles határvonal a hospes- (vendég-) kiváltság és a városi között, s a városi jogokat kapott települések közül nem mindegyik rendelkezett olyan gazdaságföldrajzi vagy egyéb adottságokkal, amelyek jelentősebb városi fejlődést tettek volna lehetővé.

A nagyszámú királyi város között az államhatalom is különbséget akart tenni. **Az 1351:6. tc. a fallal övezett városokat mentesítette a királyi jobbágyok kilencedfizetési kötelezettsége alól** (ez a földesuraknak járt a mezőgazdasági termények után). Egy 14. századi adat szerint „egyetlen királyi vagy királynéi város sincs valamely várnagy joghatósága alá vetve”. Mivel az uradalmakat a 14. századtól váruradalmakba szervezték, ez az adat azt jelenti, hogy azokat a településeket kezdték- a fallal övezettek mellett – valódi városnak tekinteni, amelyek kikerültek a királyi uradalomból. A lényeg a „királyi” jelzőn volt, hiszen a földesúri városok polgárait éppúgy jobbágyoknak tartották, mint a falusi parasztokat.

Mivel így a város és város közötti különbség terminológiai zűrzavarhoz vezetett, az **1370-es évektől új fogalom** jelenik meg az oklevelekben. A latin **civitas** és a német **Stadt** kifejezést egyre inkább a **fallal övezett városok** számára tartják fenn, a **többi városjogú településre az** ugyancsak város jelentésű **oppidum** latin szót kezdik alkalmazni. Német nyelvű oklevelekben ezeket Marktnak, szó szerint vásárhelynek nevezték. Magyarul viszont az oppidumot mezővárosnak hívták. Ennek a szónak azonban semmi köze a mezőgazdasághoz, az a kulcsos vagy kerített város ellentéte. Az is téves hiedelem, hogy a mezőváros hazai települési kategória, mivel mindenütt előfordultak Európában a város és a falu között helyet foglaló, városias jogokkal rendelkező, de jobbágyok általlakott és nem erődített, mégsem teljesen falusias települések. A szomszéd osztrák és bajor területeken Marktnak hívták őket, akár a német oklevelek a hazai mezővárosokat.

A késő középkori magyar jog – és annak írásba foglalója, **Werbőczy István** – csak a **szabad királyi városok polgárait ismerte el polgároknak, polgári szabadságjogokkal rendelkezőknek.** Minden más város polgárai ugyanolyan jobbágynak számítottak, mint a falusiak. Werbőczy nem is vett tudomást arról, hogy mezővárosok is léteztek. Ennek különös következménye lett. Királyaink a 14. század végétől az 1470-es évek végéig rengeteg mezővárost, sőt nem egy fallal övezett királyi várost is eladományoztak. Utoljára

Mátyás király folytatott ilyen városadományozási politikát uralkodása első felében. Ekkor kerültek olyan jelentős, fallal övezett királyi városok, mint Késmárk vagy Trencsén a Szapolyaiak kezére. Ezek, valamint a püspöki városok egy része amelyek ugyancsak erődítve voltak, mint Pécs – az akkori Magyarország egyik legnagyobb, leggazdagabb városa – vagy Vác, civitasnak, azaz városnak számítottak, jogilag mégis a falvakkal kerültek egy sorba, hiszen földesúri uradalomhoz tartoztak, nem pedig közvetlenül a királyhoz.

A város polgárai

A városokat az évente választott bíró és a nagyobb városokban az általában 12 esküdttől álló tanács kormányozta. Minden városban kialakult a **gazdag polgárokból álló vezető réteg**, amely szinte örökletes alapon töltötte be a bírói és tanácstagi helyeket. Többnyire kereskedők, ingatalanbirtokosok voltak, csak néhány, kereskedelemmel is foglalkozó kézműves került közéjük.

Határszéli városaink zöme német anyanyelvű volt, magyar, szlovák stb. kisebbséggel. A középkor végén Budán már a magyarok voltak többségben, a város irányításában azonban paritásos alapon vettek részt a németekkel. **Szeged, Székesfehérvár, Esztergom** és nem utolsósorban **Pest** viszont már **magyar város volt**.

A magyarországi városok **lakosságának többsége** – a nyugatiakhoz hasonlóan – **mezőgazdaságból élt**. Különösen fontos volt a **szőlőművelés**, amely egyrészt lehetőséget nyújtott a **borkereskedelemre**, másrészt a gabona piaci megszerzését követelte meg. Az alföldi mezővárosok már ekkor rátértek az **állattenyésztésre**, hiszen Dél-Németország és Észak-Itália ekkor rá volt utalva a magyar állatkivitelre. A kézművesek és kereskedők aránya a nagyobb városokban a lakosság 25-35 százalékát tette ki, a mezővárosokban pedig 15-20 százalékát.

A **fontosabb iparágak céhekbe szerveződtek**. Ez egyrészt lehetőséget nyújtott az adott szakmának az **érdekvédelemre**, másrészt a **városi hatóság a céheken keresztül ellenőrizte az áru minőségét**.

Városaink politikai súlya

A magyarországi városoknak meglettek volna a lehetőségei, hogy kiváltságaik segítségével – amelyek részben a nyugatiaknál is több jogot biztosítottak – megerősödjenek, és hatást gyakoroljanak az ország életére. Bár uralkodóink az igazán jelentős városok közül csak keveset adományoztak el, a nagy városeladományozási hullámok az egész magyar városhálózat politikai súlyát gyengítették. Ezen csak a koronára visszaháramlott mezővárosok szabad királyi várossá emelésével lehetett volna segíteni, amire azonban fél évvel a mohácsi csata előtt került sor először, amikor a szerémségi Újlak mezővárost II. Lajos szabad királyi városi rangra emelte. A másik problémát a 14-15. században kialakult külkereskedelmi struktúra jelentette: Magyarország mezőgazdasági és nyersterményeket exportált, és iparcikkeket importált. A külföldi verseny a hazai iparfejlesztésre negatív hatást gyakorolt, bár ez a középkorban még csak a posztó- és a kőgyártásban volt észlelhető.

A **középkor végére**, amikor a **megmaradt királyi városokat** már **elidegeníthetetlen koronajavaknak** tartották, mintegy 30 szabad királyi vagy azzal rokon jogállású város maradt. Területi elhelyezkedésük igen különös: **elsősorban a határok mellett** található. A **városi vonal** – egy-két kisebb várost nem említve – **Sopronon és Nagyszombaton keresztül Körmöcbányát** és vele együtt **hét királyi bányavárost** érint, majd **északkeleten Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse és Kiszeben, keleten Nagybánya, Kolozsvár** és az **erdélyi szász városok**, végül **délnyugaton Zágráb** következik. Az

ország közepén csak Buda, Pest, Esztergom, Székesfehérvár és Szeged található. Ez utóbbi a 15. század végétől az ország egyik legnépesebb és leggazdagabb városa, noha a felsoroltak közül egyedül Szegednek nem voltak városfalai. Ez azt jelentené, hogy az országban hatalmas területeken nem voltak városok, így a Dunántúl déli felén (Pécs lakói jobbágnak számítottak!) vagy az Alföld nagy részén.

A teljes polgári szabadságjogokkal rendelkező városok kis száma ellenére gazdasági szempontból jóval több várossal számolhatunk. Nem csupán magánföldesúri, fallal övezett városok tartoznak közéjük, hanem a **nagyobb mezővárosok** is, mint **Pápa, Gyula, Mezőtúr** és főképp **Debrecen**. Ha ezeket is figyelembe vesszük, akkor a magyarországi városhálózat – középpontjában Buda és Pest testvérvárosokkal – eléggé szabályos képet mutat. A magyar városfejlődés hibája, hogy gazdaságilag jelentős, népes kézművesréteggel is rendelkező kereskedelmi központok jogilag nem rendelkeztek azzal a szabadsággal, amely egyrészt nagyobb beleszólást engedett volna számukra az ország ügyeibe, másrészt segítette volna további fejlődésüket. Az 1440-es évektől rendszeressé váló országgyűlésekre a szabad királyi városok követeit csak a hatvanas évek közepéig hívták meg. Utána Mátyás alatt csak egyszer, 1475-ben, majd 1490-től a 16. század első évtizedének végéig kaptak meghívást. Jelenlétük 1526 után vált rendszeressé, kis számuk azonban nem tette lehetővé, hogy az ország ügyeibe beleszóljanak, igaz, ezt maguk sem igényelték.

Városaink népessége

Történetírásunk középkori városaink népességét elsősorban a német nagyvárosokéval szokta összehasonlítani, és így kétségkívül negatív eredményre jut. **Buda és Pest lakosságát együttesen 15-25 ezer lakosra becsülhetjük, közülük Buda volt a nagyobb. Kassán és Szegeden több mint 7000 fő, Pozsonyban és Kolozsvárott mintegy 5000, Sopronban, Bártfán, Nagyszombatban 3500-4000, Eperjesen 2000-3000 fő lakhatott.** A királyi városok lakossága együtt 80-100 ezer főre becsülhető, igaz, az erdélyi száz városok nélkül, melyek közül Nagyszeben és Brassó az ország legnépesebb városai közé tartoztak. A királyi városok többségében 2000-nél többen élhettek. A középkor végén 52 mezővárosról vannak becsléseink, közülük ötben 1000 fő felett, tizenhatban 600 és 1000 fő között, húszban 300 és 600 fő között, tizenegyben 200 és 300 fő között lehetett a lakosság száma. Nem számítva a csak országos vásárral rendelkező, és a csak egyszer mezővárosnak nevezett településeket, az országban akkor kb. 500 mezőváros lehetett. Adataink ezek tizedére vonatkoznak, és nem szerepel köztük olyan jelentős város, mint Debrecen vagy Pápa.

Nos, ez a kép korántsem rossz. A Német-római Császárság a középkor végén kb. 3000-3500 város volt. 25 ezer fő feletti lakossággal csak Köln és Nürnberg rendelkezett, ezt követte 11 „nagyváros” 10-15 ezer lakossal. A városok több mint 90 százaléka azonban törpe- és kisváros volt, 200-2000 lakossal. Ezek többsége ún. Ackerbürgerstadt, mezőgazdasággal foglalkozó város volt. Ezek alapján nálunk Buda mondható nagyvárosnak, királyi városaink többsége a középvárosokhoz tartozott, a kisváros kategóriát pedig mezővárosaink képviselték. A szomszédos Alsó-Ausztriában a nagyváros Bécs mellett csak öt középváros volt, Stájerországban pedig csupán Graznak volt 6500-7000 lakosa, az őt követő jelentős kereskedővárosok közül Pettaunak (Ptuj, Szlovénia) 1500, Judenburgnak pedig ennél valamivel kevesebb lakosa volt. Magyarország városiasodottsága tehát a feltételezettnél pozitívabb képet mutat, a városokban és mezővárosokban lakóknak a falusiakhoz viszonyított aránya azonban a jelek szerint már kisebb volt, mint nyugati szomszédainknál.

A várostípusok

Szabad királyi városok: a XIV. században Magyarországon kialakult, fallal elkerített, a király tulajdonában lévő városok, melyek csak a királynak voltak alárendelve, neki adóztak.

Bányavárosok: Bányaművelés jogával rendelkező kiváltságos települések. Magyarországon a bányavárosok többségét német telepések alkották. Az első bányavárosok a XII. században jöttek létre. Fő típusai:

1. **szabad királyi bányavárosok:**

- Selmecebánya
- Besztercebánya
- Körmöcbánya
- Nagybánya

2. **királyi bányavárosok:** a szepességi bányavárosok – Felsőbánya – és 5 máramarosi város. Nekik nem voltak kiváltságaik.

3. **földesúri bányavárosok:** jogállásuk megegyezett a mezővárosokéval.

Mezőváros: (latin, „oppidum”) A feudális Magyarországon a XIII-XIV. századtól kezdtek kialakulni a népesebb **kereskedelmi utak mentén** található falvakból. A XV. században a mezővárosok többsége már **önkormányzattal, szabad bírói választással, adózási kedvezményekkel** rendelkezett, de **a földesúrtól függtek**. Gazdasági téren a mezővárosok áttértek a gyümölcs és a zöldségtermesztésre, a kerti művelésre. A legelterjedtebb azonban a **nagyállattartás** és a **szőlőtermelés** volt. Kézművesiparuk így jelentősen elmaradt a szabad királyi városokéhoz képest.

A mezővárosi céhek a kései feudalizmusban jöttek létre. A mezővárosokban kisebb piackörzetek alakultak és vagyoni-társadalmi rétegződés is kezdetét vette. Az alföldi civisek jelentős vagyonnal rendelkeztek, és az iparosok, kereskedők is ide tartoztak. Velük szemben a zsellérek az elővárosokban laktak és napszámban, inasként dolgoztak.

A XV. század végén a közép- és kisbirtokosok jobbágyaik megtartása érdekében támadták a mezővárosokat. 1492-ben és 1498-ban a mezővárosok kötelesek voltak fizetni a kilencedet. A török támadások során a XVI. század végére a mezővárosok egy része elnéptelenedett. Többségük a földesúr kezébe jutott vissza, szerződéses viszonyt létesítve. Másik részét az új magánföldesurak kapták meg.

A XVIII. században a mezővárosok helyzete romlott. A földesurak majorságain a robot igénye természetbeni szolgáltatások terjesztése irányába hatott és jogilag a mezővárosok többsége a jobbágyfalvak szintjére süllyedt, míg másik része városi rangot kapott.

Mezőváros volt például:

- Debrecen
- Pápa
- Gyula
- Mezőtúr

Készült: Kubinyi András: A középkori Magyarország városfejlődése című cikke alapján Rubicon, 4. évfolyam (1993) 8-9. szám (32-33.)

8. Demográfiai változások Magyarországon a XVIII. században

II. Népeség, település, életmód / 8.

Az 1552-66-ig tartó várháborúk, a drinápolyi béke (1568) után állandósult portyák, a tizenöt éves háború (Bocskai-szabadságharc: 1593-1606), majd a török kiűzéséért folytatott harcok komoly szenvedéseket okoztak az ország társadalmának, gazdaságának. A török háborúk következtében az Alföldön, a végvári vonal mentén és a Dél-Dunántúlon a település jelentős része a népeséggel együtt eltűnt, elpusztult. Az egykori szántók helyét legelők, bokros parlagok, vadzizek váltották fel. A várak építése, a hadsereg tűzifaigénye megritkította az erdőket a talaj elpusztult, sok helyen átadta helyét a futóhomoknak. Az egykori kultúrtáj elvadult vidékké változott.

A **településszerkezeti változások** következtében városok, falvak pusztultak el, az Alföldről sokan a városokba mentek megélhetést találni a háborúk idején, mivel az Alföld aprófalvai teljesen elpusztultak.

Demográfiai, etnikai változások történtek: a háború, az éhínség, a járványok, a kivándorlások (sokan elmenekültek) miatt egész területek váltak lakatlanná, aránytalanságok jelentek meg a népsűrűségben. **Magyarország lakosságszáma stagnált:** a 15. századi 3,5-4 millió fős lakosság száma a 18. században sem lépte túl a 4 millió főt, míg a nyugati népek lélekszáma növekedett. A stagnáló lélekszámban ráadásul már a **bevándorlók** száma is benne van: a Délvidékre (Határőrvidékre) **szerbek**, Erdélybe **románok**, Szlavóniába **horvátok**, Bánátba, Tolna – Baranya vidékére **németek**, Északkelet-Magyarországon **lengyelek**, **ruszinok** vándoroltak be, ezáltal **etnikai eltolódások** is bekövetkeztek. A **demográfiai mélypont 1711-re** tehető, utána gyors gyarapodás, népeségnövekedés figyelhető meg az újjáépítés, a gazdasági helyzet javulása, a bevándorlás, a belső vándorlás (migráció) és a betelepítések következtében.

Magyarország népesége a 17. században

Zrínyi Miklós a magyar romlás századának nevezte korát. Ebben sok igazság volt. A tizenöt éves háború jóvátehetetlen károkat okozott Magyarországon egész területén. A középkori településhálózat nem egy országrészben teljesen megsemmisült. Az elpusztult falvak, mezővárosok sok helyütt sohasem éledtek újjá.

A török dúlások következményeit elsősorban az ország közepén élő magyar lakosság viselte. Az üresen maradt – pusztásodott – vidékre **bevándorlók** érkeztek. A Maros vonala alatti alföldi részeken ekkor telepedtek meg tömegesen a **szerbek**, az északi peremvidékekre a **szlovákok**, a keleti, délkeleti területekre a **románok** újabb hulláma érkezett. Mivel az új lakosság szinte egyöntetűen paraszti állapotú volt, s az itt talált jobbágyi társadalomba tagolódt, Magyarország társadalm szerkezete egészében változatlan maradt.

Magyarország benépesítése a 18. században

Az ország népesége a már három évtizede tartó lassú emelkedés ellenére 1720 körül alig érte el a Mátyás korabelit. De míg akkor hazánk fiai legkevesebb 80%-a magyarul beszélt, a 18. század elejére a magyarok száma felére, kb. 2 millióra csökkent.

A **lakatlan tájak benépesítése** a török kiűzésével azonnal megindult, hogy – a Rákóczi-szabadságharc alatti megtorpanás után – hatalmas méreteket öltön. A bozótosok és vadzizek visszahódításában a sűrűn lakott megyék ideáramló jobbágynepe járt az élen.

A **belső vándorlásban** a magyar és a szlovák jobbágyok vettek részt. A Felvidék egyes megyéinek magyar falvai teljesen kiürültek, helyükbe északnyugatról szlovák parasztok költöztek. De ekkor keletkeztek az Alföld és a Temesköz szlovák szigetei is.

A belső vándorlás mellett fontos szerepet játszottak a bécsi kormányzat és a nagybirtokosok **szervezett telepítései**. Legnagyobb számban román parasztok és pásztorok jöttek.

A 18. század folyamán Magyarország benépesült, de **a magyarság**, amelynek nem voltak határon túli tartalékai, **saját országában kisebbségbe szorult**. Horvátország lakosságát itt nem számítva (nem volt a magyar királyság szerves része) alig-alig közelíti meg számaránya az 50%-ot.

9. Nemzetiségek és etnikumok a dualizmus korában

II. Népeség, település, életmód / 9.

Ez a tétel a 2007-es tematika III/15. *Nemzetiségek és nemzetiségi kérdés 1800-1914 között Magyarországon* c. tétel alapján készült. Kivettem a cím szerint fölösleges részeket, a lényegét meghagytam. Az atlasz vonatkozó térképét érdemes átnézni!

Nemzetiségek Magyarországon a XVIII-XIX. században:

- román
- szlovák
- német
- horvát
- szerb
- rutén
- szlovén

Nemzeti ébredés • A **szlovák** nemzetébredés felhasználták Herder nevezetes koncepcióját annak igazolására, hogy a 9–10. század fordulóján a magyar honfoglalás egy hatalmas jelentőségű, a keresztény középkor sorsának meghatározására képes szláv birodalom létrejöttét akadályozta meg. A **román** nemzeti eredetmítosz azt állítja, hogy a románok Decebál dákjainak leszármazottai, akik előbb voltak honosak a később Magyarországhoz tartozó erdélyi területen, mint a magyarok.

A politikai eszközökkel létrehozott nemzettudatnak elkerülhetetlenül szükséges része az **ellenségkép**. Egy – még csak programként létező – nemzet csak valamely másik nemzethez viszonyítva tételezheti magát nemzetnek. A múlt század első felében poroszok, szászok, bajorok, svábok, osztrákok a franciákhoz képest voltak németek. **A szlovákoknak és az erdélyi románoknak a magyarok jelentették a nemzeti identitást fixáló ellenségképet**. A századok óta szilárd államkeretben élő magyaroknak nem volt szükségük ilyen ellenségképre. Mindazonáltal a reformkori magyarok is a Bécs uralta németekhez képest voltak magyarok.

A magyarországi népcsoportok azt is sérelmezték, hogy a magyar rendi társadalomban nem rendelkeztek rendi jogokkal. A románok nem kerültek Erdély kiváltságos nemzeti sorába a magyarok, székelyek és szászok mellé. A székely és a kun szabad parasztok rendi szervezettel bírtak, de a románok és a szlovákok nem. Valóban. Ez a két hegylakó agrár elem nem rendelkezett partnerképes vezetőréteggel, amely kiharcolhatta volna a rendi státust. A nemzeti ébredés ezt a történelmi helyzetet az

összeesküvés elmélet atmoszférájában kezeli. **A magyarok megakadályozták a szlovák nemzet kialakulását és gátolták a román nemzeti öntudatosodást.**

Mindez 1848–49-ben drámaian mutatkozott meg. **A szabadságharc idején a hazai nemzetiségek mind szembefordultak a demokratikus magyar rezsimmel,** és demokratikus mentalitású vezető köreik (**Ludevít Stur, Avram Iancu**) is Bécs szövetségesei lettek. **1849-ben a Szegedre menekült országgyűlés ugyan még megalkotta a világ első demokratikus nemzetiségi törvényét,** ez azonban a vereség árnyékában és annak impressziója alatt történt. A címzettek legalábbis így fogták fel. **Hatása nem volt,** később sem tudott hagyománnyá válni.

Az **1867** utáni rendszer a korszak mércéjével mérve **rendkívül tágkeblű nemzetiségi törvényt** fogadott el. Tisza Kálmán kormányzása alatt azonban ezt a törvényt elsikkasztották. Magyarországon **1867 és 1918 között a nemzetiségi politika megfelelt az Osztrák–Magyar Monarchia szintjének.** Ennél többet a polgári jogállam sehol a világon nem teljesített. Magyarországon **elnyomták a nemzetiségeket** abban az értelemben, hogy **önrendelkezési joggal bíró kollektivitásként nem jelenhettek meg a politikában,** de olyasféle terror, mint a cári Oroszországban vagy 1915-ben az örményekkel szemben az ifjú török mozgalom részéről, nem mutatkozott. Ez a helyzet azonban a századfordulóra érzékelhetően tarthatatlanná vált.

A **reformkor érdekegyesítési gondolata** elvileg **kiterjedt a nemzetiségi érdekek egyeztetésére** is, az érdekegyesítő nemzetiségi politika realizálása azonban – mint 1848 bizonyítja – nem sikerült. Az európai és a magyar liberalizmus közös deficitje ez. Az egyéni szabadságjogokat a nemzetállami léttel pragmatikusan egybekapcsoló klasszikus liberalizmus nem talált, mert nem találhatott valaminő „megoldást” a nemzetiségi kérdésre, a kisebbségi jogok ügyére, s ezt nem is lehet történelmietlen módon számon kérnünk. Inkább azt kell látnunk, hogy éppen **az etnikai-kisebbségi jogok iránt** bizonyos mértékig **közömbös liberális jogállami viszonyok teremtek meg a legkedvezőbb feltételeket a nemzetiségi jogok érvényesítésére.** Nem lehet azt állítani, hogy a latin nyelvű nemesi-rendi állam felváltása a magyar – polgári jogegyenlőségen alapuló – nemzetállammal, amely a magyar nemesi liberálisok törekvése volt, valaminő kudarc, „zsákutca” lett volna a nemzetiségek számára. Ellenkezőleg, a megnyíló politikai szabadságjogok a nemzetiségi törekvéseknek nyitottak szabadabb teret.

Nemzetiségi kérdés a szabadságharc idején • A magyarországi parasztság soknemzetiségű volt, ezért a forradalom alatti nemzetiségi mozgalmak először paraszti követelésekkel indultak, melyre a **jobbágyfelszabadítás hiányosságai** (zsellérek föld nélkül maradása, irtásföldek visszavétele stb.) adtak okot. A nemzetiségek aránya a XIX. században megközelítette az 50%-ot. A nemzetiségi vezetőréteg igyekezett megszerezni a nemzetiségi parasztság támogatását. Ott ahol ez a jobbágykérdés bevonásával történt, sikerrel járt (Erdély, Délvidék, Horvátország). A nemzetiségi vezetők **kollektív jogokat követeltek.** A Batthyány-kormány ellenben az **egy politikai nemzet** álláspontjára helyezkedett, így nemzetiségek csak mint egyének és nem mint közösség kaphattak jogokat. A reformkor idején a magyar nyelv erősítéséért, majd elismertetéséért folytatott küzdelem elnyomta a nemzetiségi nyelvhasználat követelőinek hangját, így ez a probléma is csak ekkor juthatott felszínre. A **nemzetiségek** sérelmei végül oda vezettek, hogy áprilisban és májusban már **autonómiát követeltek.** A nemzetiségi problémák rendezetlenségét **az udvar fegyverként tudta kijátszani** a magyar forradalom ellen. A Délvidéken, Erdélyben véres nemzetiségi felkelésre került sor. A magyar országgyűlés csak nagyon későn (**1849 júniusában**) szánta rá magát egy haladóbb szellemű **nemzetiségi**

határozat meghozatalára, de annak végrehajtására már nem maradt idő, tartalma pedig nem elégítette ki a nemzetiségi vezetőket.

Nagy-Magyarország végének jelei • A múlt század a nemzetállamiság virágkora volt. Ma sokan hajlamosak a francia típusú nemzetállam életképes alternatíváját látni az Osztrák–Magyar Monarchiában. Sok népet magában foglaló modern államalakulatnak, amely szembeállítja a föderációs elvet a nemzeti homogenitás principiumával. Ezt a vélekedést szinte politikai mítosszá tette az 1959-es bécsi történész világkongresszuson az USA-ba emigrált osztrák történészek csoportja, akik véleményükkel mintegy az 1945 utáni nyugati integrációs törekvéseknek igyekeztek történeti dimenziót teremteni.

A Monarchia valósága más volt. A Habsburg Birodalom sohasem volt a nemzetállam alternatívája. Kudarcot vallott nemzetállami kísérlet volt. **Mária Terézia** és **II. József** alatt, majd utoljára a neoabszolutizmus – Magyarországon a **Bach-korszak** – idején **komoly erőfeszítések történtek az egységesen német nyelvű Habsburg-német nemzeti állam létrehozására**. Amikor 1867-ben Ferenc József és stábja belátja ennek sikertelenségét, nem tud alternatív eszmét állítani a nemzetállam igényével szemben.

A Monarchia nem alternatívája a nemzetállamnak, hanem ügyeskedés a nemzeti törekvések és az egyéb politikai feszültségek „takarékon tartására”; a továbbvegetálás gyakorlata. Azzal, hogy a bécsi rezsim – kihasználva a nem átütő, de nem is jelentéktelen gazdasági konjunktúrát – vissza tudja szorítani a demokratikus és a szociális törekvéseket, csak azt éri el, hogy **a politikai energiák a nemzeti önmegvalósítás törekvései körül összpontosulnak**.

A századfordulón a Monarchia mérvadó politikacsináló köreiből napirenden van a dualizmus revíziójának és a birodalom valamiféle föderalizálásának a gondolata. Ferenc Ferdinánd köre a dualizmus trializmussá alakításában gondolkodott, más körök másféle föderalizálási lehetőségben. Ebben a mozgástérben jelentkeztek a magyar szupremácia ellen fellépő nemzetiségi törekvések is. A román nemzetiségi mozgalom nagy szellemi ébresztője, **Aurel Popvici**, a trónörökös köréhez tartozott. **Terve a románság egy államban való egyesítése volt**, de nem arra gondolt, hogy az erdélyi románok elszakadnak a birodalomtól és a balkáni királysághoz csatlakoznak, hanem arra, hogy a királyság fog betagozódni a Monarchia kötelékébe.

Nemzetiségi kérdés a dualizmusban • Magyarország a XIX. Században soknemzetiségű ország, melyben a magyarság aránya csak kevéssel haladja meg az 50%-ot. A kiegyezés után a nemzetiségi kérdést rendezték. Az **1868-as horvát-magyar kiegyezéssel** Horvátország széleskörű önkormányzatot kapott: saját közigazgatást, kormányt, országgyűlést alakíthatott ki és képviselőket küldhetett a magyar országgyűlésbe. **1868-ban** fogadták el a **nemzetiségi törvényt**, amely továbbra is kitért az **egy politikai nemzet** elve mellett. Azokon a településeken, ahol a kisebbség elérte a 20%-ot, a **második nyelv használatát** is engedélyezni kellett. Az **alsófokú iskoláztatás** teljesen **nemzetiségi nyelven** történt, de az - *Eötvös József* által is szorgalmazott – autonóm területek szervezését megtagadták. Ez a rendezés nem elégítette ki a **nemzetiségi vezetőket**, mert azok már **nemzetállamok létrehozására törekedtek** (a kor egyik legfőbb eszmeáramlata, a nacionalizmus szellemében). A dualizmus idején Európában ez a rendezés volt a leghaladóbb szellemű, melyhez képest a korszak végén visszalépés történt. A Koalíció 1905-ös hatalomra jutásával *Apponyi Albert* nemzeti pártja tudta érvényesíteni elképzeléseit a nemzetiségekkel szemben. Az **1907-es törvény** az iskolák segélyezését a magyar nyelv oktatásaitól tette függővé. Ez a **jobbratulódás** épp akkor következett be, amikor a fiatal balkáni nemzetállamok vonzereje növekedett a Magyarország területén élő kisebbségek számára. Bosznia-Hercegovina 1908-as annektálása szintén ellenérzéseket

szült a hazai nemzetiségek között. Fontos probléma volt még Magyarország Monarchián belüli megerősödése, amely az **osztrák nacionalistáknál** váltott ki **magyarellenességet**. Mindezek a jelenségek a XX. Század elejére csak erősítették a dualizmus amúgy is bontakozó válságát.

Romsics Ignác: Nemzet és állam a modern magyar történelemben (részlet)

Rubicon, 12. évfolyam, (2001) 8-9. szám (112-113.)

A nemzetállami koncepció érvényesítése

A magyar politikai elit meghatározó körei – feledve 1848–49 tanulságát – ragaszkodtak a reformkorban megfogalmazott nemzetállami koncepcióhoz, vagyis a magyarországi törvényhozás, kormányzás és megyei adminisztráció magyar jellegéhez. *„Magyarország összes honpolgárai – tükröződött ez a szemlélet az 1868. évi nemzetiségi törvényben – az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja”,* s minthogy *„a nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar lévén, a magyar országgyűlés tanácskozási s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar”*. A törvény elfogadására természetesen azután került – csak azután kerülhetett – sor, hogy **a magyar elit 1867-ben történelmi kompromisszumot kötött Béccsel**. E kompromisszum lényege ismeretes módon **a teljes önállóságról való lemondás** és ennek fejében **a történelmi magyar államrészek újraegyesítése**, valamint **a magyarországi nemzetiségi kérdés magyar belügyé nyilvánítása** volt.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni: az **1868-as nemzetiségi törvény egyáltalán nem volt durván elnyomó jellegű, sőt számos liberális elemet tartalmazott**. Községi szinten, az alsó fokú bíraskodásban, az oktatásban és az egyházi életben **számos különjogot biztosított a nem magyar népek számára**, melyek közül az **anyanyelv használatának lehetősége** volt a legfontosabb. **A nemzetiségi eliteket ennek ellenére nem elégítette ki**. Az *„egy politikai nemzet”* fikciója, amely a régi natio Hungarica modernizált formája volt, és amely – az autonómiával felruházott horvátokat kivéve – tagadta a nem magyar nyelvi-kulturális közösségek nemzet jellegét, számukra elfogadhatatlan volt. Ők – mint ekkor és a későbbiekben is hangoztatták – társnemzeti státust igényeltek, és kantonizálni akarták Magyarországot.

Az 1868-as törvényekben testet öltő nemzetfelfogáshoz és állameszméhez a kiegyezés utáni nemzedékek is ragaszkodtak, s az ország föderalizálásában, illetve kantonizálásában reménykedő nemzetiségi elképzeléseket a „politikai otrombaságok” kategóriájába utalták. **Az 1868-as rendezés nem magyar nyelvek és kultúrák iránti toleranciáját ugyanakkor egyre kevésbé érvényesítették. Az anyanyelvű oktatás támogatása helyett inkább a magyar nyelvű oktatás kiterjesztésére, s ezen keresztül nyelvi-kulturális magyarosításra törekedtek**. Az ezzel kapcsolatos törvények sorát az **1879. évi 18. tc.** nyitotta meg, amely **a nem magyar nyelvű iskolák számára előírta a magyarnak mint idegen nyelvnek a tanítását**, s az **1907-es Lex Apponyi (XXVII. tc.)** zárta, mely minden nem magyar tannyelvű elemi iskolát arra kötelezett, hogy a magyar nyelvet olyan óraszámokban tanítsa, hogy *„a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni”*. A törvényhatóságok és a községek önkormányzatának szűkítése, a központi hatalom erősítése, valamint a választójog szűk korlátok között tartása és a választások nyílt jellege

ugyancsak összefüggött a magyar állam magyar jellegének erősítésére való törekvéssel. „Szabadságról és egyenlőségről ne beszéljünk; a magyar faj uralma az, amit meg kell teremteni. A nemzeti államnak, a nemzeti társadalomnak e célhoz kell idomulnia” – fogalmazta meg a századvég és századelő magyar nemzetiségpolitikájának krédóját **1907-ben Réz Mihály**, Tisza István egyik bizalmas tanácsadója. A nagy elődök, az „első nemzedék” liberalizmusának, toleranciájának és nagyvonalúságának folytatói ritka kivételnek számítottak, akik egyikét, **Mocsáry Lajost** éppen ezért teljes joggal nevezték kortársai „fehér hollónak”.

Az 1867 utáni magyar homogenizációs politika nem volt teljesen eredménytelen. **A nemzetiségi iskolahálózat az 1880-as évektől fokozatosan visszafejlődött, s a magyar anyanyelvűek aránya 1880 és 1910 között – Horvátországot nem számítva – 46%-ról 54%-ra emelkedett.** Ezen 1,1 milliós nyereség mintegy 70%-a magyarítható akkulturációval. A nyelvet és kultúrát váltók túlnyomó többsége – közel 90%-a – azonban a városlakó németek és zsidók, illetve a horvátok és a szlovákok közül került ki. A román, szerb és ruszin „asszimilánsok” száma alig érte el a 10%-ot. Újabb 30-40 év alatt a magyar nyelvűek száma és aránya nyilván még tovább növekedett volna. Harmincmillióssal számolni és etnikailag homogén magyar nemzetállam kialakulását feltételezni, mint Rákosi Jenő, Beksics Gusztáv és kortársaik közül még oly sokan tették, azonban nyilvánvalóan az utópiák birodalmába tartozott.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

70-71 Magyarország a dualizmus korában (1867-1918)

- b A nemzetiségek a XVIII. század végén
- c A nemzetiségek 1910-ben

Források:

Szabó Miklós: *Trianon múltja és jelene*
Rubicon, 4. évfolyam (1993) 5. szám (29.)

Romsics Ignác: *Nemzet és állam a modern magyar történelemben,*
Rubicon, 12. évfolyam (2001) 8-9. szám (112-113.)

FISZ – *Történelmi esszétémakörök nagykönyve érettségizőknek*

10. Életmód és mindennapok a Kádár-korszakban

II. Népeség, település, életmód / 10.

Jólét a jövő árán

Az 1970-es években kettévált a társadalom és a politika. A pártállami diktatúra a társadalom megkérdése nélkül irányította az országot, a társadalom pedig oda se figyelt a kiüresedett politikai ceremóniákra: az állampárt kongresszusaira, a választási színjátékokra stb. Jellemző az olajozottan működő semmittevésre, hogy ekkor volt hivatalban a magyar történelem egyik leghosszabb idejű, de legjellegtelenebb miniszterelnöke: Lázár György.

A **politikától elfordult emberek** minden erejüket és figyelmüket egyéni boldogulásukra fordították. Igaz, a rendszer átmenetileg visszafogta a „**maszokolás**” lehetőségét, de rövidesen kénytelen volt szemet hunyni fölötte és eltérni, hogy ki-ki itt keresse meg **kiegészítő jövedelmét**. Ennek következtében egyre többen nem csak **lakásaikat** építették fel, de összehozták az **autót** is. Általánossá vált a **hűtőszekrény**, a **televízió**, s egyre több lett a **hétvégi telek** és a **nyaraló**. Ha a férj és feleség éjt nappallá téve dolgozott, boldogulhatott.

Az így elért anyagi gyarapodásnak azonban az volt az ára, hogy **a családok nem vállaltak gyermeket**, vagy csak egyet, ritkábban kettőt. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a magyarság létszámai ijesztően csökkenni kezdett. 1980 és 1988 között az ország lakossága 334 640 fővel lett kevesebb, s a folyamat egyre gyorsult. Ahhoz ugyanis, hogy egy nép megőrizze magát, általánossá kell válnia a háromgyermekes családnak.

A női emancipáció biztosítása jegyében kiterjedt a **bölcsődei és óvodai hálózat**. A 3 évenként igényelhető valutakeretből már nyugatra is utazhattak a magyar állampolgárok.

A hetvenes években az alapfokú oktatásban áttörés következett be: a felnőtt népesség többsége elvégezte legalább az általános iskola nyolc osztályát. Az egyetemi, illetve főiskolai képzésben részesülők aránya alapján viszont az európai sereghajtók közé kerülünk, nem csak a nyugati, de a szocialista országok is lehagytak minket ezen a területen. Az állam szabályozta a felsőoktatást: a nyolcvanas években a felvételizőknek csak 35-40%-át vették fel valamilyen egyetemre vagy főiskolára.

A korszakban a családok élete is jelentősen megváltozott: nőtt a válások száma, 1950 és 1988 között mintegy a duplájára. Sokan a házasság válságáról beszéltek, annak ellenére, hogy az első házasságkötések időpontja korábbra került, és a felnőtt lakosság nagyobb része élt házasságban, mint a két világháború között. A gyerekszám is folyamatosan csökkent, ugyanakkor csökkent azon nők aránya, akiknek nem született gyereke. **Az egyik-két gyerekes családok váltak jellemzővé**. Az állam a gyermekvállalást ösztönző szociálpolitikai intézkedései, így az óvodai férőhelyek növelése vagy a gyermekgondozási segély (**GYES**) **1967-es** bevezetése csak kis mértékben lassították a születések csökkenését.

Jelentősen megváltozott a **szabadidő** eltöltésének módja is. A hagyományos, sokszor csak egy –egy társadalmi rétegre jellemző tevékenységi formák megszűntek, átalakultak. Az életmód, a társadalom változásai **új szórakozási formák** kialakulását eredményezték, melyek sokszor generációs keretek között érvényesültek. A közösségi szabadidős tevékenységek szerepe visszaszorult, az emberek mind nagyobb mértékben egyedül vagy szűk családi körben kapcsolódtak ki. A **sport elvesztette** azt a **kiemelt támogatottságát**, amelyet az 1950-es években élvezett. Az 1952-es helsinki olimpián elért teljesítményt – 16 aranyérem – a későbbiekben meg sem közelítette a magyar csapat. A tömegsport fejlődése s elmaradt a kívánatostól: **az emberek többsége semmilyen sportot nem üzött**, és – a

táplálkozási szokások mellett – ez is szerepet játszhatott abban, hogy 1986-ba a magyarországi **felnőttek 60%-a túlsúlyosnak** számított.

A magyar társadalomra a hatvanas évektől nagy hatást gyakorolt a **nyugati fogyasztói kultúra** . A **farmer** , a **rockzene** , a **fiúk hosszú hajviselete** , a **miniszoknya** kezdetben nem csak a hivatalos szervek, de a felnőtt korosztály egy részének rosszallását is kiváltotta. Ezek az ellenérzések csak lassan, a hetvenes évektől kezdtek oldódni. Az áhított fogyasztói javak egy részét megpróbálta a hazai ipar helyettesíteni. A szocialista tömbön belül sokáig egyedinek számított, hogy Magyarországon gyártottak farmernadrágot. A nehezen beszerezhető nyugati termékek – orkánkabát, nejlonharisnya, farmer, rágógumi, lemezek, kazetták, kvarcórák, zsebszámológépek és így tovább – jelentős részben a bevásárló turizmus, vagyis a tömeges méreteket öltő csempészet révén kerültek "forgalomba".

A "marxista-leninista" ideológia hivatalosan meghatározta a tömegtájékoztatást, az oktatást és a művelődést, szabályozta az állami élet rendjét. Az emberek jelentős részére azonban továbbra is a korábbról örökölt értékek hatottak. A **vallásnak** a párt ideológiája szerint fokozatosan el kellett volna halnia, mivel a "szocializmus felszámolja az alapjait". Amikor azonban a hetvenes évek végén ismét vizsgálni lehetett az emberek vallásosságát, az eredmények meglepték a pártvezetést: a népesség mintegy fele, a nyolcvanas években, pedig már több mint fele vallotta magát vallásosnak. Ugyanakkor az egyházak befolyása a mindennapi életre csökkent: bár az esküvők, keresztelek és temetések nagy része egyházi keretek között zajlott, a Kádár-korszak végén a lakosság valamivel több, mint tizede járt csak rendszeresen templomba vagy imádkozott legalább hetente.

A fogyasztói igények kielégítésében érzékelhető javulás mutatkozott. Az egyéni jövedelmek felhasználási lehetőségeinek szélesítésében határkövet jelentett a **háztartási gépek elterjedése** , az igények bővülése azonban ellátási nehézségeket is okozott. A **televízióadások** megkezdésével a tömegszórakoztatás és a propaganda új, nagy hatású eszközhöz jutott.

Már a kora Kádár-korszakot is a mindennapi élet **depolitizálása** jellemezte. A párt uralmának fenntartására a legjobb eszközt a megfelelő hatású elrettentés után a társadalom közömbösítésében találták meg, aminek mintegy következménye lett a paternalizmus kiterjedése. Az „*aki nincs ellenünk, az velünk van*” híressé vált jelszava mögött a korábban erőszakoltan **átpolitizált** társadalom békén hagyásának szándékát lehetett felismerni, és ezt a kompromisszumot – valóságos választási lehetőség híján – egyre többen elfogadták.

A közéleti és magánéleti szerepek elválásával a cinizmust növelő kettős normatíva alakult ki, amelynek egyfelől korrumpáló hatása volt, másfelől fenntartotta a bizonytalanság érzetét. A bornírt közéleti normatíva elfogadása része volt a hallgatóságos kompromisszumnak, amelybe a szellemi élet vezető képviselői közül szintén egyre többen beletörődtek – köszönhetően a szelektív megtorlás hatásának és a szellemi élet intézményeinél végrehajtott „megrendszabályozásnak” is. A kultúrában jellemzően az öncenzúra és a változó mozgástér kitapogatása váltotta fel a hallgatásban, félrevonulásban megmutakozó ellenállást, a kritikát gyakorta az allegorikus, parabolisztikus ábrázolásmód jelenítette meg.

A Kádár-rendszer életszínvonal-politikája

A rendszer **életszínvonal-politikája** el akarja kerülni azt a folyamatos ellátási feszültséget, amelynek döntő része volt az '56-hoz vezető elégedetlenség kialakulásában. A vezetés a hatvanas évek elejétől kezdve igyekezett biztosítani az **alapellátás folyamatosságát** , tehát a **sorban állás kiiktatását** és a **hiánycikkek mértékének csökkentését** . Nyugaton ezt nevezték el „*gulyáskommunizmusnak*”. Ezt a „klasszikus” időszaknak tekinthető hatvanas években a „rendszer” azzal érte el, hogy a korábban eltűzött felhalmozási hányadot

erőteljesen csökkentette. A nehézipari kapacitás egy részét véglegesen redukálták: a beruházási javakat előállító termelési apparátus egy részét fogyasztási cikkek termelésére állították át. Idővel általánossá tették a **társadalombiztosítást** és az **ingyenes egészségügyi ellátást**

A rendszer azonban nem tarthatta fenn ezt az állapotot a nagyságrendekkel történő termelékenység-növelés nélkül. Az addigi termelékenység mellett a gazdasági növekedés ilyen mértékű csökkentését hosszú távon nem lehetett folytatni. Az **életszínvonal művi emelése** a továbbiakra nézve **komoly következményekkel járt**. Beteljesült Rákosi elvtárs átka: a Kádár-rendszer valóban felfalta az „aranytojást tojó tyúkot”. Fontos beruházások maradtak el az életszínvonal-emelésre készítő latens közhangulati nyomás miatt, elsősorban az infrastruktúra fejlesztése területén. A rendszerváltás idején is meglévő telefonhiány oka a fejlesztés akkori elmaradása volt.

A klasszikus kádárizmusnak rendszerelvévé vált, hogy az életszínvonalat a fölé a szint fölé emelje művi beavatkozással, amely szint az ország gazdasági teljesítményéből „természetesen” adódott volna. A kádárizmus politikai kockázatot érzett az olyan életszínvonalban, amelyet nem emelnek a teljesítményből adódó szint fölé. Ezt szolgálta a hatvanas években a beruházási ütem visszafogása és a nehézipari kapacitás egy részének „életszínvonal-termelésre” való átállítása, a hetvenes években az eladósodás a Nyugat felé.

A politikai közömbösítés fontos eszköze volt a „dezideologizálás”. Ennek első lépései közé tartozott, hogy a rendszer lemondott a sikerpropagandáról. Ezt a forradalom után szintén átmeneti megoldásnak tekintették, ám a pótszer jobbnak bizonyult annál, amit pótol. A kádárizmus legjellegzetesebben a sikerpropaganda elmaradásában különbözött a többi blokkországtól, ahol a sikerpropaganda a totalitarizmusról a paternalizmusra történt áttérés idején is fennmaradt. A többi blokkországban a cenzúra gyakorlatának gerincét képezte a sikerpropaganda és a részletfogyatékoságok (nem jár a lift, az SZTK-rendelő túlsúfolt, nem kapni WC-papírt) bírálata arányának meghatározása a tömegkommunikációban. Magyarországon nem volt sikerpropaganda, ezért a részletbíráló – noha aránya nem múlta felül a blokkon belüli átlagot – túltengőnek hatott, hiszen nem ellensúlyozta az „eredmények” felnagyított népszerűsítése.

11. Demográfiai változások a XX. században

II. Népeség, település, életmód / 11.

Demográfia: népességi adatokat elemző tudomány

Népeségrobbanás, demográfiai forradalom

A XVII. század második felének végéig a népesedés évezredes tendenciái alig-alig változtak. Ezer lakosra Nyugat-Európában 37-38 haláleset és 35-40 születés jutott. A születéskor várható átlagos életkor, nagyjából hasonlóan a Római Birodalom idején fennálló helyzethez, 25 évet tett csupán ki. E változatlanul tűnő szabályszerűség azonban hirtelen megbolydult, és egyetlen évszázad leforgása alatt gyökeresen új születési és halálozási arányok alakultak ki.

Európa lakossága a XIX. század folyamán több mint háromszorosára nőtt, annak ellenére, hogy mindvégig folyt a **kivándorlás** más földrészekre. A **születéskor várható átlagos életkor** 25 évről a nyugat-európai és skandináv régiókban **48-55** évre emelkedett, s közelített ehhez a mediterrán országok szintje is, míg Közép- és Kelet-Európa országaiban 30-40 év közötti várható átlagos élettartam alakult ki. Ebben a vonatkozásban is megfigyelhető tehát, hogy a viszonylag elmaradottabb európai régiók népesedési folyamata – ha bizonyos távolsággal lemaradva is – követte az új, nyugat-európai tendenciákat.

A lejátszódó átalakulás nyomán joggal beszélhetünk valóságos **népeségrobbanásról**, vagy **demográfiai forradalomról**. A **jelenség** vitathatatlanul **összefügg az ipari és agrárforradalom folyamatával**. Ez a rohamos népességnövekedés ez idő tájban csak Európára volt jellemző. Más kontinenseken később, iparosodásukkal párhuzamosan vagy éppen napjainkban megy végbe.

A népességnövekedés okai

A lakosság XIX. századi gyarapodásához különféle tényezők járultak hozzá. Az **ipari és mezőgazdasági termelés növekedése jobb közlekedéssel** párosult. Így a munka és az élelem biztosítva volt a növekvő népességnek. Közrejátszott az is, hogy a gyarmatosító hatalmak a tengeren túl bányákat és ültetvényeket hoztak létre, ahonnan élelmet és nyersanyagot szállítottak. A fejlett régiókat így nem sújtotta éhínség, mint a föld egyéb térségeit. A **közegészségügy fejlődése** és az **egyéni higiénia emelkedése** csökkentette a pusztító járványokat.

Az Európából a tengeren túlra vándorlók csökkentették az éhező nincstelenek számát. A fehér telepes-közösségek élelmiszereket és nyersanyagot termeltek az anyaország számára.

A **közlekedés** nyújtotta lehetőségek **elősegítették az országon belüli népességmozgást**. Idénymunkások utaztak aratás idején falura, vagy vidékről a gyárakba, bányákba, vasutakhoz.

A nyugat-európai átalakulás során születtek meg azok a tudományos és gyakorlati vívmányok, melyek a lakosságot időről időre megtizedelő középkori járványok teljes megszűnéséhez vezettek a XIX. század folyamán. A **himlő elleni védőoltás 1789-es** felfedezése, a **kolera teljes kiűzése Európából, Pasteur 1865-ös, Koch 1882-es** felfedezései **új egészségügyi feltételeket** teremtettek. Ezek kiaknázása a kiépített egészségügyi rendszerek segítségével gyorsan megvalósult. S éppen ezen a ponton tapintható ki a legfejlettebb országok hatása az elmaradottabb európai régiók népességnövekedésére. A Nyugat egészségügyi vívmányait ugyanis az elmaradottabb európai országokban is meglepő gyorsasággal vezették be. Úgyszólván szimbolikus

jelentőségűnek tekinthető, hogy Napóleon a megszállt országokban is kötelezővé tette a himlő elleni védőoltást. Míg a gazdasági nekilendülésre ezekben az országokban csak a XIX. század utolsó harmadában került sor, már e folyamat kezdetén megszülettek a **fejlett egészségügyi rendszerek**. Magyarországon az **1867. évi 14. törvény** a fejlett országokhoz hasonlóan **modern egészségügyet** hozott létre. A halálesetek kötelező bejelentése, okának kivizsgálása, a betegségmegelőzés állami feladatának, közegészségügyi normák felállításának és ellenőrzésének bevezetése, **kórházi hálózat** és **mentőszolgálat** kiépítése mind része volt az átültetett, modern egészségügyi rendszernek.

Közép-Kelet Európának sokat jelentett, hogy a szabadkereskedelem és a vasútvonal révén a nyugati újítások hamar megjelentek itt is. Az ott kitenyészített állatfajták, a **gépek** és a norfolki **vetésforgó elterjedése** itt is **növelte a terméseredményeket**, elősegítette a **táplálkozás mennyiségének és minőségének emelkedését**.

Népességnövekedés – élelmezési problémák és szeméthegek

A gyors népességnövekedés az egészségügyi helyzet javulásának, a védőoltások bevezetésének és a változatlanul magas születésszámnak köszönhető. A világnépesség gyarapodása azonban nem egyenletes: 85-90%-ban Ázsiára, Afrikára és Latin-Amerikára esik. Az évi átlagos népességgyarapodás a fejlett államokban 6 ezrelék, míg a fejlődő államokban 19 ezrelék.

1992-ben, egyetlen év alatt 93 millió fővel (Németország teljes lélekszáma) gyarapodott a Föld népessége, s elérte az 5,5 milliárdot. 1950 és 1992 között megduplázódott a népességszám, s amíg 1950-ben a népesség egyharmada élt az iparosodott világban, most már csak szűk negyede. Ázsia adja a Föld népességének a felét, de Afrika lakossága is igen gyorsan növekszik. Ezt a jövőben lassítja a szörnyű valóság, az AIDS – egyes afrikai városokban ugyanis minden harmadik ember HIV-pozitív.)

A világméretű **élelmezési problémákkal** az **ENSZ által 1945-ben létrehozott Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezet** (FAO – Food and Agriculture Organization) foglalkozik. Szakemberei nagy hozamú gabonafajták elterjesztésével, hatékonyabb élelmiszer-termeléssel és az élelmiszer-kereskedelem jobb kihasználásával próbálják mérsékelni az éhezést a Földön. Mindezekon kívül a FAO környezetvédelemmel is foglalkozik.

Saját szemetünkben fogunk megfulladni – vélik egyesek. Elgondolkodtató tény, hogy **minél fejlettebbek vagyunk, annál több szemetet termelünk**. (Például New York-ban a szemétermelés megközelíti a fejenkénti két kilogrammot naponta.) Igaza volt Szent-Györgyi Albertnak, amikor azt írta *Az örült majom* című könyvében: „...*korunk emberisége elérte a maximális bizonytalanság állapotát és azt a biológiai abszurditást, hogy a természet által évmilliárdok alatt létrehozott élet önmaga elpusztítására készülődik*”.

A fejlődő országok

A 70-es években bekövetkezett világgazdasági válság hatására a gazdasági növekedés lelassult, és ez súlyosan érintette az alacsony fejlettségű, gazdaságilag függő helyzetben lévő országokat. Ezek a gazdasági növekedési ütemüket hitelek igénybevételével próbálták fenntartani, de a mezőgazdasági termékek és nyersanyagok iránti kereslet mérséklődése, áresése miatt a hitelek visszafizetésére még oly módon is képtelenek voltak, hogy a külkereskedelmi bevételek döntő hányadát már arra fordították, aminek következtében katasztrofális gazdasági válságba kerültek. Mivel időközben a népesség növekedési üteme

nem csökkent, az egy főre jutó nemzeti össztermék egyre kevesebb lett, az egy főre jutó anyagi javak mennyisége sokszor már az életben maradáshoz sem elegendő.

Így alakulhatott ki az a helyzet, hogy amíg egyes országok lakossága luxus színvonalon él, addig több százmillió ember reménytelen küzdelmet folytat mindennap az életben maradáshoz szükséges élelem, víz és tüzelő megszerzéséért.

A népességnövekedés eltérő üteme jelentősen átrendezi a népességarányokat a Földön. A kevésbé fejlett világrészek népessége teszi ki 2006-ban a népességek 80%-át, és a természetes szaporodási rátának csak kismértékű csökkenésére lehet számítani.

A fejlődő országokban az átfogó, a népesség szabályozását, az élelmi szerválság megoldását szolgáló, a természeti környezet leromlását megakadályozó **gazdasági, kulturális és egészségügyi programok megvalósítását szinte lehetetlenné teszi az a 1200 milliárd dollár körüli adósságválság**, amelynek törlesztése szinte minden fejlesztésre szánható jövedelmet leköt. Ez nemcsak elmélyíti a nyomort, a kilátástalan elmaradottságot, de kiszolgáltatott helyzetük miatt ezek az országok rákényszerülnek természeti kincseik (pl. ásványkincs, őserdők fakészlete) rabló módon történő felélésére, környezetszennyező technológiák fogadására, illetve társadalmi érdekeikkel ellentétes termelési szerkezet kialakítására.

Eddig a fejlett országok nem foglalkoztak a túlnépesedés kérdésével, és ennek következtében a Földön a kialakuló vagyoni egyenlőtlenségek következményeivel olyan mértékben, amilyen az ezekből adódó veszélyek miatt kívánatos lett volna. Pedig ez egy olyan világméretű politikai válság kiváltója lehet, amely az egész emberiségre nézve katasztrofális következményekkel járhat.

A túlnépesedés problémája napjainkban - Előrejelzések

ENSZ előrejelzések szerint bolygónk népessége 8-14 milliárd között fog állandósulni, valamikor a jövő században. A népességnövekedés több mint 90%-a a legszegényebb országokban fog bekövetkezni, ezen belül is 90%-a a már ma is túlnépesedett városokban.

A túlnépesedésből adódó veszélyeket tovább fokozza a lakosság városokba áramlása. Ez jórészt abból adódik, hogy szinte minden fejlődő országban a gazdasági fejlődés alapjának az ipart tekintették, és a fejlesztési források többségét arra fordították. Az ipar fejlesztéséhez szükséges forrásokat részben a mezőgazdaságból vonták el azáltal, hogy alacsonyan tartották az élelmiszerárakat. Ily módon viszont reménytelenül nyomorúságos helyzetbe taszították a mezőgazdaságból élő lakosság nagy tömegeit. Ezért azok a felemelkedés egyetlen útjának a városba költözést látták.

A városok azonban nem készültek fel a milliós létszámú szakképzetlen, nincstelen tömeg fogadására. A nagyvárosok körül kialakuló barakk-, doboz-, bádogvárosok a kívánatos infrastrukturális ellátás minimumát sem tudják nyújtani a letelepülő munkanélküli vagy alkalmi munkából élő tömegeknek. Így válnak az éhség, a nyomor és a bűnözés gócaivá.

A városokba tömörült emberek természetes környezetüktől már elszakadtak. Nincs módjuk arra, hogy a falusi lakossághoz hasonlóan minimális élelmiszerüket, vizüket, tüzelőjüket munkával megszerezzék. Mindent nagy költséggel, gyakran több száz kilométer távolságról, sokszor már feldolgozott formában kell odaszállítani nekik, ami az ellátást költségessé teszi. Élelmiszer-ellátásuk gyakran az élelmiszersegélyektől és az élelmiszerimporttól válik függővé (pl. Egyiptom), lehetőséget teremtve az érintett országok kormányaival szemben az "élelmiszerfegyver" alkalmazására.

A városiasodás, a népesség városokba áramlása korunk természetes jelensége, mert a növekvő népesség foglalkoztatására az ipar, a kereskedelem és a szolgáltatások teremtik

meg a lehetőséget. **A gondot** tehát nem a városiasodás jelensége, hanem **a népesség minden feltétel nélkül végbemenő városba áramlása jelenti.**

A fejlődő országokban a 18 éven aluliak aránya gyakran eléri az 50%-ot. A népességnövekedéssel sem az iskolai férőhelyek növekedése, sem az egészségügyi ellátás, sem pedig a munkahelyek teremtése nem tud lépést tartani. Az utcán lebzselő szakképzetlen fiatalok számára a túlélés lehetőségei között előkelő helyen szerepel a kivándorlás (ha van hová) és a bűnözés. **A növekvő társadalmi egyenlőtlenségek** (pl. Mexikóban a népesség leggazdagabb 10%-a rendelkezik a nemzeti jövedelem 41%-ával, míg a legszegényebb 20%-ára csupán a nemzet jövedelem 3%-a jut), **milliók tömegek kilátástalan helyzete forradalmi állapotokat teremt** (Etiópia, Nicaragua, Salvador stb.), amelyeket sokszor már katonai diktatúrával sem lehet megfékezni. **A bizonytalan helyzet** miatt a tőke is menekül, és ez tovább rontja a javulás esélyeit.

Ha az emberiség létszámának növekedését nem sikerül szabályozni, az alapvető emberi szükségletekkel összhangba hozni, akkor az alultápláltság, a háborúk, a betegségek miatt az emberiség tömeges pusztulása fog bekövetkezni, amely drasztikus létszámcsökkenést okoz.

Megoldás?

A népességnövekedés problémája nem oldható meg fogamzásgátló szerek osztogatásával. Meghatározó a szerepe az olyan oktatási, egészségügyi felvilágosítási és erkölcsi nevelési rendszerek kialakításának, amelyek hatása a népesség minden rétegére kiterjed. De ezek is csak akkor tudnak kellő hatékonysággal működni, ha a nyomor szintjén élő emberek részére olyan reális gazdasági-társadalmi célt és feltételeket tudnak teremteni, amelyek lehetőséget nyújtanak számukra, hogy elsősorban saját erőfeszítéssel ugyan, de a helyzetükön javítani tudjanak. Az ehhez fűződő érdeknek lehet egy lényeges eleme az utódok számának tudatos korlátozása.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

69 A Föld 1900 körül

a Népesség

12. Középkori egyetemek, szerzetesrendek

III. Egyén, közösség, társadalom / 12.

Társszerző: Erdélyi-Hessz Erika

Az értelmiség és az egyetem születése

A Karoling-kori kolostori és püspöki központokban, valamint a paloták iskoláiban csupán az egyházi és világi vezetés utánpótlásáról gondoskodtak.

Az az ember, aki professzori, tudósi munkáját már hivatásból végezte, tehát aki egy új társadalmi réteg, **az értelmiség** tagja lett, **a városokkal együtt jelent meg**. A városi iskolák már kezdeti formájukban sem korlátozták magukat csak a tisztviselők és a papok képzésére. A szerzetesi, nemesi, paraszti, polgári eredetű diákok lázasan keresték a városokban a nekik megfelelő iskolát.

A XIII. században a városi testületek – az önkormányzatok és céhek – kialakulásával, illetve megerősödésével párhuzamosan megszerveződtek a szellemi tevékenység műhelyei, testületei is. Az új intézményeket egyetemeknek nevezzük. **Az egyetemek** – akárcsak a városi önkormányzatok – **az egyházi és a világi hatalom ellen folytatott küzdelemben nyerték el függetlenségüket**.

A püspökök hagyományosan **egyházi feladatnak tekintették az oktatást**, s ezért a diákokra és a mesterekre úgy tekintettek, mint alattvalóikra. Párizsban a diákok és a magiszterek (iskolamesterek) mozgalma 1231-ben elérte, hogy az egyetemet végleg kivonják a püspöki joghatóság alól. A királyi rendőrség ellen is sikerrel vették fel a harcot, s megakadályozták, hogy a királyi hatalom rájuk is kiterjessze hatalmát. Oxford egyeteme már 1214-ben megszerezte első kiváltságait, Cambridge intézménye 1230-ban.

Arab közvetítés

A középkori értelmiség és egyetem születéséhez nagyban hozzájárult a felszínre került görög-arab kulturális örökség. Az ezt ránk hagyományozó kéziratok Keletről jutottak Itália és az Ibériai-félsziget kikötőibe. A forgalmazók között szép számmal voltak elarabosodott keresztények, akik a bizánci császár egyházkormányzata elleni tiltakozásul vállalták az arabokkal való együttműködést.

A tananyag

A párizsi egyetem először alapképzést adott, majd a diákok választható egyetemi testületekben (fakultásokon) folytathatták a tanulást. Az egyetem vezetője az alapképzés élén álló Szabad Művészetek Karának rektora lett. **Az ügynevezett hét szabad művészetre épülő oktatás** alapelveit az V. században még Martianus Capella fektette le, amelyet a filozófus Boethius a VI. században két ciklussá szervezett. **Az első hármas csoportba (trivium)** tartozott a grammatika, aritmetika (számтан), geometria, míg a **második négyes csoport (quadrivium)** a zenét, az asztronómiát, a dialektikát és a retorikát foglalta magában.

A szabad művészetek elsajátítása 6 évig tartott: általában 14 éves kortól 20 éves korig. Ezután az orvosi vagy a jogi tanulmányok elvégzése következett. Az egyetemen csak elméleti oktatás folyt. A „kétkezi” munkával összefüggő tudományok, mint például az orvosegyetemeken manapság gyakorolt sebészet, nem tartoztak a középkori egyetemen oktatandó tantárgyak közé. Az egyetemeken mind a tanár, mind a diák nehéz anyagi helyzetbe kerülhetett, ha nem biztosította magának a világi jótevők támogatását.

A skolasztika

Az egyetemi tananyag legfelső szintjén elhelyezkedő **teológia volt a legkomolyabb tudomány**. A teológiaoktatás az értelmet is bevonta a hit dolgainak vizsgálatába. Amikor ezt tette, a Biblia felhívása szerint járt el: „Mindig készek legyetek megfelelni mindenkinek, értelemmel számot adni arról, ami a hit és a reménység által vagy bennetek.” (Pét. I. 3,15.) Ezt az egyetemeken kialakult új munkamódszert skolasztikának nevezzük.

A skolasztika legjelentősebb képviselője, elméletének kidolgozója **Aquinói Tamás** (1225-1274) volt, aki **pontosan megjelölte az ész szerepét a teológiai vizsgáldásban**: „A Szent tan nem a hit bizonyítására veszi igénybe az emberi észet, hanem mindannak a megvilágítására, amit ez a tanítás állít.”

Az első egyetemek kialakulása

Egyetemen, „universitas”-on a **hallgatók** és **magisterek** (mesterek) autonómiával – függetlenséggel, önkormányzattal – rendelkező **céhjellegű testületét** értették. Keletkezésük a **XII. század második felére** tehető, s jogszerű működésükhöz **pápai kiváltságlevél** kellett. Kezdetben az egyetemet a város püspöke, a király vagy éppen maga a város is ellenőrizhette. A XIII. században azonban a pápák fokozott erőfeszítéseket tettek az egyetemi autonómiáért, ennek keretében elrendelték, hogy az egyházmegye fizesse a tanárokat és támogassa a szegénysorsú diákokat.

Az első egyetemek a XII-XIII. században keletkeztek. Az egyik leghíresebb a **párizsi** (1215), amelyet IX. Lajos (1226-70) udvari káplánjáról, Robert de Sorbon-ról (rober dö szorbon) neveztek el. Az egyetem négy karra oszlott: a **septem artes** (hét szabad művészet), az orvosi, a teológiai és a kánonjogi karra. A septem artes karának élén a **rektor**, a többiek élén a **dékán** állt. A legnépesebb kar a septem artes volt, ezért a hallgatókat négy, ún. akadémiai nemzetre osztották. Ebből fejlődött ki a Sorbonne.

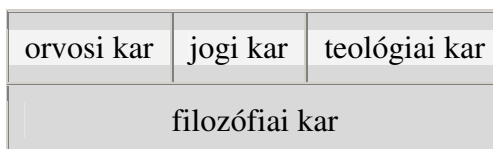
Híres volt az **oxfordi, bolognai** (1110), **padovai, bécsi** egyetem. Közép-Európában a **prágai** egyetem az első (1348). A pápa 1367-ben kelt bullája adott engedélyt I. (Nagy) Lajosnak, „hogy Pécs városában legyen és örök időkre fennmaradjon az egyetem”. A pécsi egyetem azonban valószínűleg csak néhány évtizedig működött (pontosabban működéséről 1373 után nincs adat, valószínűleg 1390-ben megszűnt, illetőleg az 1400-as évektől főiskolává alakult). **Krakkóban** 1364-ben III. (Nagy) Kázmér alapított egyetemet. A pécsi egyetemnél is rövidebb életű volt a Zsigmond alapította **óbudai egyetem** (1389), mely 1410-ben újította fel tevékenységét (szintén néhány évtizedig működött).

Az egyetemek kialakulásával új korszak vette kezdetét a műveltség elsajátításának történetében. A XII. században némelyik székesegyházi iskolában a nevesebb tanárok köré az ifjak tömegei sereglettek, hogy előadásait hallgathassák. Főleg azokat a tanárokat részesítették előnyben, akik - a kornak megfelelő - praktikus ismeretanyagot (diktámen, jog, orvoslás stb.) dolgozták fel. A fokozott érdeklődés a tanárok "kiválógotóságát", s ezzel együtt a színvonal emelkedését eredményezte. Fokozatosan létrejött a hallgatók és a tanárok szabad egyesülete, az "universitas", azaz a mai egyetem őse. Az "universitas" szó a középkorban nem a tudományok egyetemességét, hanem a testület egységét jelentette: "universitas magistrorum et studiorum" (tanárok és hallgatók együttese). Az intézmény neve ekkor még: *studium generale* (vagyis "egyetemes tanulmányok"). Az első studium generale **Bolognában** jött létre 1088-ban.

Párizsban a XII. század első felében a Notre-Dame székesegyház és a Szent Genovéa-kolostor iskolájának összeolvadásából keletkezett az egyik legjelentősebb középkori egyetem, a **Sorbonne**. (Nevét IX. Lajos egyik udvari klerikusáról kapta, aki 1253-ban 16

szegény teológus diák számára kollégiumot alapított.) A párizsi egyetemnek - ez tekinthető a középkori egyetemek "prototípusának" - négy kara (fakultása) volt: három felsőbb (teológiai, jogi orvosi) és egy alsóbb, a facultas artium, a filozófiai kar. Ez utóbbi előkészítő szerepet töltött be, itt sajátították el a hallgatók az alapvető tudományos műveltséget. Szükség is volt erre, mivel az Európa különféle országaiból egybesereglett tanulni vágyó fiatalok nem rendelkeztek egységes tudásanyaggal. A középkori egyetemek nem kizárólag felsőoktatási intézmények voltak. Az egyetem ellenőrzése alatt történt az alsó és középfokú oktatás jelentős része. A kollégiumokban a gyerekek már nyolcéves koruktól tanulhattak.

A középkori egyetemek fakultásainak egymásra épülését a következő ábra szemlélteti:

Jellemző sajátosságai alapján a középkori egyetemek két típusba sorolhatók:

- Párizsi típusú egyetem: Az egyetem rektorát a tanárok választották, de az egyházi hatóság (az egyetem kancellárja) erősítette meg tisztségében. Ilyenek voltak a francia, az angol és a német egyetemek.
- Bolognai típusú egyetem: Itt az egyetemi polgárok választottak maguk közül rektort egy-két évre. Rektor csak egyházi rendhez tartozó (klerikus) lehetett, olyan, aki "tisztas erkölcsű, megbízható, higgadt és igazságos", legalább 25 esztendősen nőtlen férfiú volt. Tanítási jogot ő adományozhatott. Az itáliai és a spanyol egyetemek követték ezt a mintát, de ilyen volt a rend a krakkói egyetemen is.

Az angolszász típusú egyetemek legrégebbi példája az **Oxfordi Egyetem (University of Oxford)**. Az alapítás időpontja nem ismert, valószínűleg nem köthető egyetlen jól meghatározható eseményhez. 1096-ban már biztosan folyt itt tanítás. Miután II. Henrik megtiltotta 1167-ben az angol hallgatóknak, hogy Párizsban járjanak egyetemre, Oxford nagyon gyorsan fejlődött.

A **Cambridge-i Egyetem (University of Cambridge)** a második legrégebbi felsőoktatási intézmény (Oxford után). A legenda szerint az egyetemet 1209-ben az Oxfordi Egyetemből kilépett tudósok alapították az angol Cambridge nevű városban a helyiekkel való küzdelem után.

Az első német egyetemet 1343-ban, **Prágában** alapította IV. Károly császár. Ennek az a magyarázata, hogy Németország számos apró államra volt szétszaggatva, s nagyobb terület fölött csak két család uralkodott: Luxemburgok és Habsburgok. IV. Károly uralma alá tartozott Csehország is, s hatalmának és családjá uralmának biztosítása volt célja az egyetem alapításával.

Ezután következik időrendben a **krakkói** egyetem, melyet 1364-ben Nagy Kázmér, lengyel király alapított, majd egy évvel később, 1365-ben, a **bécsi**, IV. Rudolf osztrák herceg alapítása. Érdekes, hogy a hallgatóság mindjárt alapításakor négy nemzetre oszlott: az osztrák, szász, cseh és magyar nemzetiségre.

Az egyetemek alapításának sorrendjében a bécsi egyetem után mindjárt a **pécsi** következik, megelőzve a mai külföldi egyetemek legnagyobb részét, mivel alapítólevelét V. Orbán pápa 1367. szeptember 1-én, tehát 2 évvel a bécsié után, helyben hagyta. A pécsi egyetemet Nagy Lajos királykétségtelenül ugyanazon okokból alapította, mint amelyek IV. Károlyt a prágai, Nagy Kázmért a krakkói; s IV. Rudolfot a bécsi egyetem alapításánál vezették, ő is függetleníteni akarta országát kulturális tekintetben a külföldtől, emelni

országa belső kulturális fejlődését, emelni a maga hatalmát, erejét, s erősíteni családjának uralmát országai fölött.

Magyarország többi középkori egyeteméről nagyon kevés adatunk maradt fenn. Ezek: Zsigmond király **óbudai** egyeteme, melynek alapítási éve, s megszűnésének ideje is teljesen bizonytalan; a **pozsonyi** egyetem, melynek szervezője Vitéz János volt, már 1467-ben megkezdte működését s ezt Mátyás király haláláig folytatta (1490). Mátyás király a pozsonyi egyetem mellett, vagy a helyett, Budán tervezett nagyszabású egyetemet.

A szerzetesrendek

A szerzeteseket az különböztette meg a világi papoktól, hogy szigorúbb fogadalmakkal szegődtek Isten szolgálatába. Önként lemondtak vagyonukról, és a szegénységet, az alázas és önmegtagadó életet választották. A szerzetesek közösségben, kolostorokban éltek. Napjuk imával és a szőlőkben, szántókon végzett munkával telt el. A tehetségesebbeknél a fizikai munkát a könyvmásolás váltotta fel.

A szerzetesi közösségekbe elméletileg mindenki bejuthatott (a jobbágyok számára sokáig ez jelentette szinte az egyetlen felemelkedési lehetőséget), ám a vagyonos családok fiait szívesebben látták. A szerzetessé válást próbaidő (noviciátus) előzte meg: a novícius még szabadon eltávozható a közösségből, ha nem találta megfelelőnek a szerzetesi életet, illetve szerzetestársai is elküldhették, ha alkalmatlannak ítélték erre.

A szerzetest szegénységi, tisztasági (szüzességi) és a kolostor vezetőjével, az apáttal szembeni engedelmisségi fogadalom kötötte. A különféle szerzetesrendek tagjai e három mellé egyéb fogadalmakat is tettek (betegek ápolása, tanítás stb.).

A szerzetesi társadalom megosztott volt aszerint, hogy tagjai mit tartottak a mindennapi életben irányadó szabályoknak, s hogy milyen vallásgyakorlatot ítélték követendőnek. Ám mindegyik szerzetesi közösség a **világi szokások elleni tiltakozásul jött létre**. Abban sem mutatkozott eltérés, hogy **valamennyis szerzetes egész életre szóló fogadalmat tett**. Sőt még az a meggyőződés is rokonította őket, hogy mindegyik közösség jobbnak tartotta magát a többinél.

A szerzetesek a szegénységre, tisztaságra és engedelmisségre tettek fogadalmat. Szigorú szabályok (regulák) szerint működő közösségben, a világtól elvonulva éltek. Ez volt a keresztényi élet legkívánatosabb válfaja.

A szerzetesség az V. századtól indult virágzásnak, ekkor alkotta meg **Szent Benedek** a szerzetesi élet alapszabályait tartalmazó *Reguláját*.

A nyugati szerzetesség igazi megalapozójának **Nursiai Benedeket** tartják, aki **529** körül Róma és Nápoly között, **Monte Cassino** hegyén alapított kolostort. Növéré, *Szent Skolasztika* követte példáját, zárdát hozott létre a közeli Piumarolában.

Monte Cassino kolostorából rajzottak ki hosszú időn keresztül a **bencés** (azaz: Benedek-rendi) szerzetesek. Nursiai Benedek rendalapítása csak a kezdet volt. A nyugati kereszténység friss szelleme az új szerzetesrendek egész sorát hozta létre. A legfontosabbak voltak az 1075 és 1125 között előtérbe került **ciszterciták** és **premontreiek**, akiknek főérdeme a pogánymisszió s az új keresztény népek kiművelése volt. A premontreiek a világi emberek gyakorlati szolgálatát (temetés, mise, iskolaügy, gyóntatás, betegápolás, papokról való gondoskodás) tartották különösen fontosnak. A ciszterciták pedig a Benedek-rendi szabályzat nevében fordult szembe a bencésekkel. Vissza akarták állítani az eredeti bencés regulát.

Ezek a rendek, a nagyszámú többivel egyetemben, nagyon sokféle munkát végeztek. Elsősorban ugyan minden szerzetes a saját lelki üdvösségén munkálkodott. De a legtöbben

nemcsak erre szorítottak. Ők folytatták tovább az ókori egyház nagy szeretetmunkáit. Kórházakat, vendégfogadókat rendeztek be. Továbbá már a Benedek-rend iskolákat állított föl a klastromok falai közt. A szerzetesek buzgón tanítottak; másolgatták a régi pogány klasszikusok és az ókeresztény írók munkáit; krónikákat írtak. De a gazdasági munkát sem vetették meg: az új népeknek ők adták a legjobb példákat a föld- és a szőlőművelésre, kertészetre, mocsarak lecsapolására, erdőirtásra, állat- és gyümölcsfajok nemesítésére.

A korszakban igen elterjedtek voltak a szociális feladatokat ellátó, a beteget ápoló rendek (pl. a **Lázár-rend** tagjai a leprásokat gondozták), majd a keresztes hadjáratok során létrejöttek az **egyházi lovagrendek**, amelyek a szerzetesi és a lovagi eszményt egyaránt tükröző fogadalmat tettek. (Ilyenek a **templomosok**, a **johanniták** és a teuton lovagrend.)

Az érett és kései középkor legmarkánsabb újdonsága a **koldulórendek** megjelenése volt. A városi szegénység elterjedése olyan új szociális problémákat vetett fel, amelyek megoldása mind a világi hatóságoknak (pl. felkelések), mind az egyházi vezetésnek (pl. az eretnekmozgalmak radikalizmusa felé sodródás, az egyház világi hatalmának bírálata) komoly nehézséget jelentett. Ezeknek a rétegeknek a megszólítása lett a kolduló rendek feladat, és ezt a küldetést jól teljesítették. A kolduló rendek már nem távol a világ zajától, hanem a településeken belül építették kolostoraikat.

A **ferencesek** közösséget **Assisi Szent Ferenc** alapította a 13. század folyamán, híveinek száma pedig rohamosan nőtt. Az alapító tanítványa volt Szent Klára, aki megszervezte a Ferenc-rend **női ágát**, a **klarisszák** rendjét. A ferencesek jelentős szerepet kaptak az oktatási intézmények, az egyetemek irányításában, munkájában is, betagozódtak a világi egyházi hierarchiába (pápa is került ki közülük). Ezek a változások is azt eredményezték, hogy a különböző irányzatok önálló rendekre váltak szét.

A másik koldulórend - bár vannak, akik prédikáló testvéreknek hívják őket inkább - a **domonkosoké**. A közösséget **Guzman Domonkos**, egy kasztíliai pap alapította a 13. században. Sikerük a ferencesekéhez mérhető, bár kialakulásuk nem annyira az ősegyházi eszmékhez, mint inkább az eretnekmozgalmakkal való szembeszállásnak tudható be. A domonkosok rendjének alapja a szisztematikusan felépített hatalmas tudás, aminek a fontosságát, létjogosultságát az eretnekekkel való vitákban bizonyították. A 13. században alakuló egyetemeken a vezető tanárok javarésze közülük került ki (pl. Aquinói Szent Tamás). Az eretnekek elleni harc újabb állomásaként, tapasztalatuk, rátermettségük elismeréseként inkvizíció megalakulása után ők látták el ennek az intézménynek az irányítását is.

E században alakult még két kevésbé jelentős koldulórend: a karmelitáké és a szervitáké. A korszakban a szerzetesrendek olyan tömegben hozták létre új közösségeiket (különösen a női rendekre igaz ez), hogy az 1274-es lyoni zsinaton már kimondták, hogy csak a pápa jóváhagyásával működhetnek ezek a közösségek.

13. A magyar társadalom változásai a honfoglalástól a XIV. századig

III. Egyén, közösség, társadalom / 13.

A magyar társadalom a X. században

A zsákmányszerző hadjáratokat valószínűleg nem a fejedelem irányította központilag, hanem egyes törzsek, elsősorban a határ mentiek önálló akcióiról volt szó, s így ezek vezetőit sejtethjük a kalandozó csapatok élén.

Kérdéses a résztvevő katonai erő eredete is. A választ az határozza meg, hogy milyen fejlettségűnek tartjuk a X. századi magyar társadalmat. **Ha azt feltételezzük, hogy a törzsi szervezet bomlása még kezdeti fokon állt**, vagyis társadalmuk a törzsi előkelőkre és a szabad harcosok csoportjára oszlott, **úgy a fegyveres nomád pásztorok tömegei indultak a zsákmány reményében a messzi nyugat felé**. Ha **fejlettebb társadalommal** számolunk, melyben kialakultak a **törzsfők, nemzetségfők** (bőség), a hatalmukat biztosító **fegyveres kíséret** (jobbágyok) és a mindinkább **szolgálatra kényszerített szabadok** (ínség) rétegei, akkor **a törzsfők és a katonai kíséret alkották a kalandozó hadakat**. Ez esetekben a kalandozások legfőbb célja épp a fegyveres kíséret eltartásához szükséges javak biztosítása volt. (A X. században jelentős számban léteztek szabadsággal nem rendelkező **szolgaállapotúak** is – pl. hadifoglyok - , akiket szintén íneknek neveztek.)

A Szent István-kori társadalom

A Szent István-kori társadalom jogi szempontból két részre oszlott: szabadokra és szolgákra. A szabad ember az egyik törvény megfogalmazása szerint „életének futását a szabadság serénységével” végezte. Ez azt jelentette, hogy a törvény diktálta szabályok elfogadása mellett lényegében maga intézte sorsát, vagyis részesült a közszabadságból. Ugyanez nem mondható el a szolgáról, aki fölött ura rendelkezett. (A szolga még így is különbözött az ókori rabszolgától, mert személynek tekintették.)

A szabadok társadalma három csoportra oszlott. A legvagyonosabb – **uraknak** nevezett – réteg az Istvánt támogató hazai előkelőkből, s a király külföldről jött adományokkal elhalmozott híveiből állt. A **vitéz**eknek nevezett középrétegbe a katonáskodó életmódot folytató, kisebb vagyonú emberek tartoztak. A szabadok társadalmának legalján a **nincstel**enek, de személyükben szabadok foglaltak helyet.

A személyileg **szabadok társadalma** egy sajátos társadalmi réteggel, a **vendégekkel (hospes) gyarapodott**. A külföldről betelepült parasztok – megegyezés szerint – mások földjét művelték.

A magyar társadalom a XII. században

Az Árpád-kor első szakaszának társadalmi jellegzetességei III. Béla korára teljesedtek ki. A földek ekkor még mintegy háromnegyede a király tulajdona volt. A királyi birtok társadalma (várnépek, várjobbágyok, udvarnokok) szinte a Szent István-kori állapotokat tükrözte.

A világiak vezető rétegének legalsó részén a vitézek helyezkedtek el, akik katonáskodással szolgálták a királyt, s kis- és középirtokaik voltak.

Az Aranybulla

A XIII. században a társadalmi átrétegződés felgyorsult. A trónharcok következtében a király a várbirtokok tekintélyes részét eladományozta, s ezzel kialakult a későbbiekben **bároknak** nevezett főnemesi réteg. A nagybirtokosok megerősödése veszélyeztette a kisebb birtokokkal rendelkező vitézeket, akikkel mint közvetlenül a király joghatósága alá tartozó királyi szerviensekkel találkozhatunk a XIII. század elejétől. Az új berendezkedés kárhóztatói rákényszerítették a királyt az **1222-es Aranybulla** kiadására.

Az Aranybulla 31 pontból álló díszes okmány. Ebben a király írásban is megfogadta, hogy a jövőben tartózkodik a királyi birtokok eladományozásától. Kimondta, hogy az idegenek nem kaphatnak birtokadományt, s tisztségeket csak a királyi tanács jóváhagyásával viselhetnek. Az egyházi emberek nagy meglepetésére megtiltotta, hogy a kamarák élén izmaeliták vagy zsidók álljanak.

Az Aranybulla biztosította a szerviensek adómentességét, szabad végrendelkezési jogát, mentesítette őket a megyeispán joghatósága alól. Az okmány ezek után meghatározta a szerviensek katonakötelezettségét.

Az Aranybulla megerősítette a várjobbágyok és a vendégek szabadságjogait.

Végül az Aranybulla törvényesnek nyilvánította a nemesség ellenállását abban az esetben, ha a király megszegi a törvényt. II. András Aranybullája kapcsolódott a nyugat-európai államok hasonló jogalkotási tevékenységéhez. E dokumentumban megjelenik az a nézet, hogy a királyi hatalom nem korlátlan.

A formálódó nemesi társadalom IV. Béla idején

Az, hogy minden vagyoni különbség ellenére van a magyarországi társadalomnak egy jogilag egységesülő rétege, már a tatárjárás előtt is kimutatható. Ide tartoztak a nagybirtokos és tisztségviselő **bárok**, ide a **közép- és kisbirtokos királyi szerviensek**. E társadalmi csoport tagjai **adómentességben részesültek, szabadon végrendelkezettek, peres ügyeiket a királyi bíróságokon intézték, s a királynak csak katonáskodással szolgáltak.**

Az Aranybullában a nemes (nobilis) szó még csak az előkelők vékony rétegét jelölte. A király és fia által 1267-ben kiadott kiváltságlevél viszont már elismerte a királyi szerviensek nemességét is, s őket egyszerűen csak nemesnek (nobilis) nevezte.

A formálódó nemesi társadalomban IV. Béla (1235-1270) uralkodásának végétől kezdve mások is beépültek. A királyi kiváltságok alapján **a várjobbágyok is megkaphatták a nemesi jogokat.**

Nemesítésük során – egy részük valóban szabad földhöz, közép- és kisbirtokokhoz jutott. Nemessé válásukkal **a királyi várszervezet végleg bomlásnak indult.**

Főnemes, köznemes, familiaritás

Azok az óriási birtokadományok, amelyekkel IV. Béla a hozzá hű bárókat megtisztelte, megváltoztatták a nemesi társadalom szerkezetét. **Ekkor alapozódott meg több olyan bárói hatalom, amely a XIII. század utolsó negyedében lehetetlenné tette a királyi kormányzat működését.**

A mindössze 10-20 famíliából kikerülő báróknak vagyonuk révén sikerült szert tenniük az ország főméltóságaira, mely tisztségeket aztán családon belül örökítették a későbbiekben. Belőlük alakult ki a **főnemesség**. A közép- és kisbirtokos **köznemese** – az egykori királyi szerviensek és várjobbágyok – általában **nem tudtak függetlenné válni a nagybirtokos báróktól. Közöttük mindkét fél számára előnyöket nyújtó kapcsolat született.** A nemes önként elszegődött a tehetősebb nagybirtokos szolgálatába. Segített az

uradalom igazgatásában, a katonai kíséret, a háztartás, a família tagja lett. Innen származik a kapcsolat elnevezése: **familiaritás**. Aki szolgálatba állt, az a **familiáris nemes**.

A szolgálat fejében a familiáris juttatásokat, ellátást és védelmet kapott. Fontos tudni, hogy a **familiaritás nem azonos a hűbériséggel**. A familiáris nem kapott hűbérbirtokot, személyes szolgálatvállalása pedig nem csorbította nemesi jogait.

A XIII. században a tatárjárás népességcsökkenése lendületet adott a jobbágyság kialakulásának: a külföldi telepesek, „vendégek” (hospesek) és a határokon belül vándorló földművesek azokon a birtokon telepedtek csak le, amelyeken bizonyos kiváltságokat biztosítottak számukra. A munkaerőhiány miatt a birtokosok elismerték, hogy a jobbágyok telküket szabadon örökíthetik, szabadon költözhetnek, s ezt az 1298-as törvény országosan is biztosította. Az ilyen módon kialakult és egységesült réteg jobbágy elnevezése (eredetileg: „jobb ember”) kifejezte a paraszti népesség felemelkedését.

IV. Béla tatárjárás utáni telepítési, várépítési és városfejlesztési politikája ösztönző hatást fejtett ki: nőtt a királytól kiváltságokat nyert kereskedő- és bányavárosok száma. Ennek ellenére Nyugat-Európaéhoz képest csekély maradt a városi polgárság súlya.

Az Árpád-kor társadalmi rétegződése

A XI. századi magyar társadalom **összetett** képet mutatott. Még léteztek a katonademokráciából fennmaradt társadalmi rétegek és már kialakulóban voltak az új, feudális társadalom alapvető **rétegei**. Az István korabeli vezető rétegekből (ispánok, várjobbágyok stb.) a XII. század végére kialakult a későbbi nemesség előképe a **szerviensi** réteg, az alsóbb társadalmi rétegek pedig a jobbágyság soraiba tagozódtak be. A trónviszályok során egyes földesurak hatalmas birtokokat gyűjtöttek össze, belőlük alakult ki később a **bárák** csoportja. A vezető rétegek (főpapok, főurak, szerviensek) sorra elnyerték **kiváltságaikat**, így a XIII. század közepére Magyarországon kialakult a **nyugati feudális társadalomra emlékeztető forma**. A század végére egységesült a jobbágyság, és megkapta a szabad költözködés jogát.

Társadalomfejlődés az Anjouk korában

Az Anjouk kora a társadalomfejlődés egy hosszú folyamatát zárta le. **Az ország különböző állapotban élő és különböző kiváltságokat élvező lakosai két alapvető csoportban egységesültek.**

Az egyik csoportba tömörülők földbirtokuk révén a **nemesség** soraiba tartoztak. Földjükre megkapták az uralkodótól az adómentességet, és csupán katonáskodási kötelezettségük volt. A másik csoport tagjai, a földtulajdonnal nem rendelkező **jobbágyok** a földesurak földjein telkeket vettek használatba. A használatba kapott telek fejében a földesúr, az egyház és az állam szolgáltatásokra kötelezte őket. Az egységes nemesség és jobbágyság kialakításában a királyi hatalom döntő szerepet játszott.

Az 1351. évi törvények

Nagy Lajos 1351-ben elrendelte, hogy a gabona és a szőlő után **valamennyi jobbágy**, még a mezővárosi is, **köteles a termés kilenced részét** – pontosabban a kilencedik tizedrészt – **fizetni**.

Ettől kezdve **az ország minden nemese azonos szabadságjogokat és kiváltságokat élvez.**

Az ősiség törvényében Nagy Lajos megszüntette az Aranybullában rögzített végrendelkezési szabadságot.

Udvari nemesség, vármegyei nemesség

Az udvari nemesség gondolkodásmódja az Anjouk idején kezdett különválni a vármegyei nemesekétől. **Az udvari társadalom észjárását a királyság tisztelete határozta meg, míg az udvaron kívülrekedtek, a vidéki nemesek elsősorban a nemesi szabadság szószólói lettek.** A szakadékokat a királyok is mélyítették. A tisztsége révén a királyi székhelyhez, Budához kötődő udvari nemesség tagjai egyre sűrűbben kapták meg az úgynevezett szabadispánságot. Ez a később pallosjognak nevezett kiváltság feljogosította őket arra, hogy a kézre került bűnösöket – a megyei törvényszék mellett – ők is kivégeztessék.

A nemességhez hasonlóan a jobbágyság kialakulása is a XIV. századra fejeződött be. Apró falvakban éltek, gazdálkodásuk és szolgáltatásaik alapja a telek volt, mely belső (ház és kert) és külső (szántó, rét és erdőréssz) telekből állt. A szántót - a nyomáskényszernek megfelelően - minden évben másutt mérték ki. A jobbágy a telek alapján rőtta le szolgáltatásait földesurának (cenzus = pénzadó két részletben; kilenced = terményadó; évi háromszori ajándék; munkajáradék = fuvarozás); az egyháznak (tized a gabona és a bor után) és az államnak (kapuadó). A jobbágyok helyzete a XIV. században viszonylag kedvező volt. Nem éheztek, szabadon költözhetek adójuk megfizetése után. Javította helyzetüket a gazdasági fejlődés, az ország belső rendje, s hogy nem sarcolták az országot idegen hadak.

14. Árpád-házi uralkodók politikai életpályái

III. Egyén, közösség, társadalom / 14.

Időrend

1001-1038 Szent István	1141-1162 II. Géza
1038-1041 és 1044-1046 Orseolo Péter	1162-1172 III. István (ellenkirályok II. László és IV. István)
1041-1044 Aba Sámuel	
1046-1060 I. András	1172-1196 III. Béla
1060-1063 I. Béla	1196-1204 Imre
1063-1074 Salamon	1205-1235 II. András
1074-1077 I. Géza	1235-1270 IV. Béla
1077-1095 I. (Szent) László	1270-1272 V. István
1095-1116 Könyves Kálmán	1272-1290 IV. (Kun) László
1116-1131 II. István	1290-1301 III. András, halálával kihalt az Árpád-ház férfi ága
1131-1141 II. (Vak) Béla	

Ez a tétel viszonylag nagy anyagrészt ölel fel. Ezért én a témát három (szerintem a legfontosabb) uralkodó tevékenységére szűkítettem le. Ezek pedig István és az államalapítás, II. András és az Aranybulla, valamint IV. Béla és a tatárjárás. A többi uralkodóról, trónviszályokról, háborúkról, reformokról meg törvényekről amúgy is mindent megtaláltak a tankönyveitekben. Például:

Szabó Péter, Závodszy Géza: *Történelem II.*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

II. fejezet: Az Árpád-kor Magyarországon - 50-76.o.

Herber Attila, Martos Ida, Moss László, Tisza László: *Történelem 3.* 1000-től 1500-ig
Az Árpád-kor Magyarországon (11-13. század) - 147-206.o.

Szent István és az államalapítás

A honfoglaló magyarok már 862-től kezdődően, tehát jóval a Kárpát-medencébe történő letelepedésük előtt, évenként indítottak **kalandozó hadjáratokat** leginkább a nyugati hatalmak irányába. Géza fejedelem rájött, hogy a portyázások és a nomadizálás folytatása, a végleges vereséget és a nép asszimilálódását (más népekbe való beolvadását) jelentheti. Ezért a végleges letelepedés és egy a Nyugat által is elfogadható **keresztény állam** létrehozása mellett döntött.

Békét kötött Bizánccal és a Német-Római Birodalommal. Elkezdte a keresztényterítéseket, Rómától térétpüspököket kért. **975**-ben született fiát, Vajkot keresztény szellemben nevelte (keresztelés után – István).

Géza fejedelem is felvette a keresztény hitet, és fia számára **előkészítette az államalapítást**. Az Árpád-háziak uralmát veszélyeztető törzsfők leverésével hatalmas földbirtokokra tett szert, ő lett a legnagyobb földbirtokos az országban. Földtulajdonából adományozott az egyháznak is. Gézának sikerült nyugati feleséget szereznie a fia számára **Bajor Gizella** személyében, aki erős szövetségest jelenthetett akár a német-római császárral szemben is.

Géza **997**-ban halt meg, ezután Istvánt Esztergomban fejedelemmé avatták. Fő riválisát a pogány **Koppányt** - aki magát jogos örökösnek tartotta - a Veszprém és Várpalota között vívott csata után - amely István győzelmével zárult - elrettentésként fölnyelték.

Ezután **István legfontosabb feladatai egy keresztény királyság megalapítása, önálló egyházszerkezet kialakítása és a koronázás** volt. Ehhez kedvező volt a nemzetközi helyzet. István a koronát **II. Szilveszter** pápától kérve (nem kellett a német-római császártól kérnie) hangsúlyozhatta a császártól való függetlenségét. A **koronázás** pontos dátuma bizonytalan, 1000. 12. 25-én vagy **1001. 01. 01**-jén kerülhetett rá sor. Ezzel létrejött a keresztény magyar királyság. A korona nem csak világi, hanem egyházi hatalmat is jelentett Istvánnak. Következő lépésként - a pápától szabad kezet (apostoli hatalmat) kapva az egyház kialakítására és **hittérítésre - megszervezte az egyházat**. Majd befejezte az **ország egyesítését**. Ehhez két főurat kellett még legyőznie: Gyulát (aki végül harc nélkül adta meg magát 1003-ban), és Ajtonyt (akit 1008-ban ölt meg).

1001-ben megalapította az **esztergomi érsekséget**.

Tevékenységének egyik legfontosabb mozzanata volt az **egyházmegyék** (szám szerint 10) megszervezése (a veszprémi, a győri, a pécsi, az egri, a váci, a csanádi, a bihari, az erdélyi, az esztergomi és a kalocsai). Az utolsó kettő (valószínűleg) már a kezdettől érsekség volt.

Az **egyházi tized** (decima, dézsma) bevezetésével gondoskodott az egyházmegyék fenntartásáról. Törvények szabályozták a rendszeres templombajarást (**vasárnapi mise rendelete**). A falvakat templomépítésre kötelezte (10 falunként 1 templom). Ezzel párhuzamosan sokasodtak a **kolostorok** is; István **1002**-ben megalapította a **Pannonhalmi Bencés Apátság**ot.

Az államszervezet

Vármegyéket hozott létre, ezek lettek a közigazgatás és a hadszervezet alapegységei és fedezték az állam szükségleteit. A vármegye központjában a **vár** állt, a **várispán** vezetése alatt.

A várak lakosságában rétegződés volt megfigyelhető. A vár környékén laktak, a várispán vezetése alatt katonáskodó szabadok, a **várjobbágyok**. Ezen kívül voltak még **várkatonák**, akik szintén a várispán rendelkezése alatt álló fegyveres erő tagjai, a várban szolgálatot teljesítő katonák voltak. A várnépek végezték a termelőmunkát, köztük voltak a rabszolgák.

A vármegyei szervezet vezetője a királyi udvar bírása a **nádorispán** volt, az első világi méltóság a király után. István kb. 30-70 vármegyét hozott létre. Kialakította a földesúri birtokok és jogok rendszerét is. A nagycsaládi birtoklás helyett bevezette a **magántulajdont**.

A földbirtoknak három típusa volt:

- az **egyházi birtokot**: sem felosztani, sem elidegeníteni nem lehetett, és már a korai időben írásban rögzítették a nagyságát.
- a **világi birtok**: ezeket a birtokügyleteket egészen a 13. századig nem rögzítették írásban, tanúk garantálták a szóbeliség megmaradását az emlékezetben.
- a **királyi birtokok** számához képest elenyészők voltak a világi és egyházi birtokok

Szent István államalapító tevékenységéhez tartozik **két törvénykönyv** kiadása hatalmának megerősítéséhez. **Első 1008** körül kiadott 35 cikkelyből álló törvénykönyvének cikkelyei a szabadokra vonatkoztak, és a következő főbb csoportok találhatóak benne:

- az egyház és a papság helyzetére vonatkozó általános rendelkezések
- az új birtokrend biztosítása
- a keresztény vallásgyakorlás biztosítása
- az erőszakos cselekmények megakadályozása
- az esküszegés büntetése
- a földesúr jogainak biztosítása a nép felett
- az özvegyek és az árvák jogainak védelme
- boszorkányok és varázslók büntetése

A törvények többsége tartalmazta a büntetést is ezért büntető-törvénykönyvnek is tekinthető. **Második 1030** körül kiadott törvénykönyve tartalmazza az intelmeket.

Az utódlás • István fia, Imre 1031-ben meghalt, így – unokaöccse - Vazul lett volna a trónörökös, de pogánysága miatt nem volt alkalmas a trónra, ezért megvakította. **Orseoló Pétert** – nővére fiát – jelölte ki utódjául. Szent István 1038. augusztus 15-én halt meg, Székesfehérváron helyezték örök nyugalomra.

II. András és az Aranybulla

A XIII. században a társadalmi átrétegződés felgyorsult. A trónharcok következtében a király a várbirtokok tekintélyes részét eladományozta, s ezzel kialakult a későbbiekben **báróknak** nevezett főnemesi réteg. A nagybirtokosok megerősödése veszélyeztette a kisebb birtokokkal rendelkező vitézeket, akikkel mint közvetlenül a király joghatósága alá tartozó királyi szerviensekkel találkozhatunk a XIII. század elejétől. Az új berendezkedés kárhóztatói rákényszerítették a királyt az **1222-es Aranybulla** kiadására.

Az Aranybulla 31 pontból álló díszes okmány. Ebben a király írásban is megfogadta, hogy a jövőben tartózkodik a királyi birtokok eladományozásától. Kimondta, hogy az idegenek nem kaphatnak birtokadományt, s tisztségeket csak a királyi tanács jóváhagyásával viselhetnek. Az egyházi emberek nagy meglepetésére megtiltotta, hogy a kamarák élén izmaeliták vagy zsidók álljanak.

Az Aranybulla biztosította a szerviensek adómentességét, szabad végrendelkezési jogát, mentesítette őket a megyeispán joghatósága alól. Az okmány ezek után meghatározta a szerviensek katonakötelezettségét.

Az Aranybulla megerősítette a várjobbágyok és a vendégek szabadságjogait.

Végül az Aranybulla törvényesnek nyilvánította a nemesség ellenállását abban az esetben, ha a király megszegi a törvényt. II. András Aranybullája kapcsolódott a nyugat-európai államok hasonló jogalkotási tevékenységéhez. E dokumentumban megjelenik az a nézet, hogy a királyi hatalom nem korlátlan.

IV. Béla és a tatárjárás

II. András után fia, IV. Béla (1235-1270) került a trónra. Már hercegsége idején sem értett egyet apja politikájával, és uralkodóként **megkísérelte visszaszerezni az eltékozolt földbirtokokat.**

Miközben Magyarországon mindenki a belpolitikai eseményekkel volt elfoglalva, addig a tatárok meghódították Kelet-Európát. A hírt 1236-ban Julianus barát hozta meg Magyarországra, aki a keleten maradt magyarokat indult el megkeresni.

IV. Béla a tatárok elől menekülő Kötöny kun királyt befogadta országába 40 000 emberével együtt, és **kiváltságokat adományozott** nekik. Kötöny vállalta a kereszténység felvételét. Béla támaszt remélt a nomád kun lovasságtól a tatárokkal szemben. A kunok bekerülése azonban tovább mélyítette a király és alattvalói között feszülő ellentétet. A magyar urak a tatártámadásért is a kunokat okolták, megölték királyukat, mire azok elhagyták az országot.

A közelgő tatár veszélyt nem mérhették fel kellő súllyal Magyarországon. A király is csak Kijev eleste után döbönt rá a veszedelem nagyságára. Fegyverbe szólította a bárókat, szervienseket, várjobbágyokat. A tatárok a Kárpátokban a Vereckei-hágónál elsöpörték Tomaj Dénes nádor hadát, s szabad volt az útjuk az ország belsejébe. Az ország külső segítség nélkül, saját erejére támaszkodva szállt szembe az ellenséggel.

A tatárok 1241 márciusában törték át a Vereckei-hágó védelmét. A döntő csatát 1241 április 12-13-án vívták a **Muhi pusztán** itt a **magyar sereg nagy része elpusztult.** Béla a dalmáciai Trau várába menekült.

A tatárok berendezkedtek az országban, behajtották az adókat, raboltak. De csak a tél beállta után keltek át a Dunán. Szervezett ellenállással nem találkoztak, de a kővárak ott is ellenálltak. A tatárok kézre akarták keríteni a királyt, hogy behódolásra kényszerítsék, de nem tudták elfogni. 1242 márciusában a tatárok pusztítva, foglyaikat magukkal hurcolva, váratlanul kivonultak az országból.

1241 decemberében meghalt Ögödej nagykán. Mivel Batu kán (a nálunk hódító tatárok vezére) is igényt tartott erre a címre, a **tatárok kivonultak** az országból. Más feltételezések szerint a kivonulás oka a tatárok harcmodorában keresendő.

A tatárjárás legfájóbb velejárója a hatalmas emberveszteség volt. (Egy német évkönyv 1241-ben már lemondott a magyarokról, mondván, Magyarország 350 évi fennállás után elpusztult.)

A veszteségeket részben a bevándorlás pótolta. Ekkor települtek le a jászok is a Jászságban. A kunok és a jászok, a korábbi nomád népekhez hasonlóan, egy-két évszázad alatt beleolvadtak a magyarságba.

Nőtt a XIII. század eleje óta Erdélybe betelepülő vlachok száma. Az állattartó románok elsősorban a királyi erdőuradalmakban települtek le. S cseh és lengyel bevándorlás révén délebbre húzódott a szláv etnikai határ, de az ország lakosságának 70-80%-át továbbra is a magyarság alkotta.

IV. Béla a pusztítás után változtatni kényszerült politikáján. **Visszahívta a kunokat,** a kihalt országrészekre **külföldi telepéseket hívott,** már ő is **adományozott földeket,** de ezért a **birtokosokat várépítésre és seregek állítására kötelezte.** Tömeges várépítés indult meg. Maga a király is számos erődítményt emeltetett. Gazdasági és védelmi okoktól vezérelve számos településnek adott városi rangot.

Külpolitikájában **kelet felé keresett szövetségeseket** (pl.: egyik lányát a halicsi fejedelemhez adta feleségül). Igyekezett kiszélesíteni támogatóinak a bázisát, ennek során **megerősítette a szerviensek jogait** (1267-es törvény), és **erősítette a városokat**

(kiváltságlevelek, vámmentes kereskedelem, szabad bíró- és tanácsválasztás, kőfal építése). Ezzel a kényszer szülte politikával tovább erősítette a nagybirtokos bárókat.

15. A magyar zsidóság helyzetének jellemzői (1867-1945)

III. Egyén, közösség, társadalom / 15.

A **kiegyezés** (1867) és az Osztrák-Magyar Monarchia létrejötte után született meg az **emancipációs törvény** a zsidók teljes egyenjogúságáról, a polgári és politikai jogok tekintetében. 1868-69-ben létrehozták az Egységes Izraelita Kongresszust, ahol egy közös zsidó szervezet létrehozását tervezték. Ehelyett végül három szervezet jött létre: a legnagyobb a modernké lett, az úgynevezett kongresszusi vagy neológ zsidóság, míg a szélsőségesen konzervatívok az ortodox, a középutasok pedig az úgynevezett statusquo szervezetbe tömörültek. (Ez utóbbiak jelszava így hangzott: *status quo ante* = a helyzet legyen olyan, mint régen, vagyis ne újítsunk, de ne is szigorítsunk.) A **zsidó vallás teljes elismertetése**, recepciója azonban ekkor még nem valósult meg, arra csak **1895**-ben került sor.

Az **1873**-ban Buda, Pest és Óbuda egyesítésével **létrejött Budapest** főváros **felemelkedésében a magyar zsidóság igen fontos részt vállalt**. Ebben a korban az egész ország gazdasági élete jelentős mértékű fejlődést mutatott, amiben döntő szerepe volt a magyarországi zsidóságnak. Tevékenységük nyomán gyárak és üzemek létesültek (pl. a Wolfner-börgyár, a Pick- és a Herz-féle szalámigyár), bányákat létesítettek, bankokat hoztak létre, kiépült a vasúti hálózat, és megszervezték a magyar mezőgazdaság, a gyümölcs- és bortermelés modern exportját. (Gondoljunk csak például a Wodianer-féle maglódi mintagazdaságra, vagy a Kecskeméti Hercz által Kecskemét környékén megszervezett gyümölcs-nagykereskedésre stb.).

A magyar zsidóság a hazai **tudomány fejlődésében** is jelentékeny szerepet vállalt, mindenekelőtt az orvostudomány terén. A Budai Egyetem első zsidó vallású doktora, **Östreicher-Mannes József** (1756-1832) a Balaton első **fürdőorvosaként** megalapította **Balatonfüred** települését és a **füredi szívkórházat**. A magyar **szemészet** úttörője **Hirschler Ignác** (1823-1891), aki az 1866-69-ben megtartott „zsidó kongresszus” fő szervezője volt, akadémikus és főrendi házi tag lett. Ugyanezeket a rangokat érte el a magyar **tüdőgyógyászat** vezéralakja, korábban a szabadságharc katonáorvosa, báró tolcsvai **Korányi Frigyes** (1823-1913). A modern magyar **sebészet** kiemelkedő alakja báró pusztapéteri **Herczel Manó** (1861-1918), aki a Szent István kórház főorvosaként tevékenykedett. A tudományos magyar **nyelvészet** úttörője **Munkácsi Bernát** (1860-1937), az **iszlámkutatásé Goldziher Ignác** (1850-1921), a magyar **történetírás** legkiemelkedőbb művelői pedig **Acsády Ignác** (1845-1906) és **Marcali Henrik** (1856-1943) voltak.

1895-ben a magyar országgyűlés a **zsidó vallást "bevett vallásnak"**, azaz a többi felekezettel **egyenrangúnak** nyilvánította. Ugyanebben az évben törvényt hoztak a polgári házasságról, amely a zsidó-keresztény **vegyes házasságok lehetőségét** nyitotta meg. Egyre több zsidó vallotta magát magyarnak, s a különféle nemzetiségek lakta országrészekben a zsidó vallásúakat magyar nemzetiségűnek írták be a statisztikákba. A zsidók ezeken a területeken a magyar képviselőkre adták le voksukat.

A **19. század végén Magyarország korábban soha nem látott módon fejlődött**, és a 20. század elejére utolérte, sőt bizonyos területeken meg is előzte néhány nyugat-európai szomszédját. Nem kétséges, hogy a liberális **felemelkedésben különös szerepe volt az ország zsidóságának**. Nemesi rangot mintegy 280 zsidó vallású család kapott, közülük 26-an a bárói címet is elnyerték. Európában sehol ennyi nemesi rangot nem szereztek zsidók, és persze, nem is törekedtek megszerzésükre.

A magyar **kultúra megújulásában** is hallatlanul nagy szerepe volt a magyar zsidóságnak. A századvég legjelentősebb irodalmi folyóiratát, (A Hét címmel) **Kiss József** (1843-1921) költő szerkesztette. **Ágai Adolf** (1836-1916) indította meg már 1867-ben a legismertebb humoros lapot, *Borsszem Jankó* címmel. A „Pesther Lloyd” főszerkesztője, **Falk Miksa** (1828-1908) akadémikus lett: egyébként ő volt a „legnagyobb magyar”, Széchenyi István iratainak közreadója, a „haza bölcse”, Deák Ferenc titkára és Erzsébet királyné magyar tanára is. A népszerű „Tolnai Világlapja” és a „Tolnai Világlexikon” a Mauthausenban elpusztított **Tolnai Simon** (1868-1944) újságírónak köszönhető.

A **modern művészetek** képviselői között szinte minden területen (az **építészetben**, a **szobrászatban** és a **festészetben**) nagy számmal találunk zsidókat. **Baumhorn Lipót** (1860-1932), **Lechner Ödön** tanítványa például összesen huszonnégy gyönyörű, szecessziós zsinagógát tervezett az országban, köztük a híres szegedi zsinagógát (1903). Még a változatlanságáról híres zsidó temetőkhöz is behatolt a modern művészet: **Lajta Béla** (1873-1920) tervezte a Salgótarjáni úti temető kapuját. A rákoskeresztúri *Schmidl-sírkő* a magyar szecesszió egyik remekműve. Az új magyar irodalmi hullám (élén Ady Endrével) a **Fenyő Miksa** (1877-1972), **Ignotus** (eredeti neve Veigelsberg Hugo, 1869-1949) és báró **Hatvany Lajos** (1880-1961) által 1908-ban alapított „*Nyugat*”-ban jelent meg.

Az I. világháború végéig tartó **polgári fejlődés elősegítette a zsidóság asszimilációját és megerősödését**. Kialakult egy **nagy létszámú, iskolázott, művelt, értelmiségi vállalkozói és kereskedői réteg**, amely hazájának érezte ezt az országot, és jól összeegyeztette magyarságát zsidóságával. A magyar ipar és kereskedelem létrehozásában, fejlesztésében múlhatatlan érdemei vannak a zsidóságnak. Sorolhatnánk pénzembereket, közigazdászokat, tudományos kutatókat, mérnököket, feltalálókat. A zsidó írók, költők, művészek, színészek, rendezők, filmes és színházi szakemberek örökre beírták nevüket a magyar kultúra történetébe.

Egyes **zsidók a politikai közéletben** is szerepet játszottak. Az első pesti rabbi, Wahrmann Izrael unokája, a várospolitikus **Wahrmann Mór** (1832-1892) még csak a Kereskedelmi és Ipari Kamara, valamint a Zsidó Hitközség elnökeként hallatta szavát a közéletben. A sümegi születésű **Vázsonyi Vilmos** (1868-1926) azonban már **igazságügyi miniszter**, a rimaszombati báró **Hazai Samu** (1851-1942) **tábornok** és 1910-17 között **hadügyminiszter** is volt. Báró **Szterényi József** (1861-1941), az újpesti rabbi, Stern Albert fiaként a magyar ipar egyik újjászervezője, államtitkár, majd kereskedelmi miniszter lehetett. (A Tanácsköztársaság alatt egyébként Szterényit internálták, de később, 1927-től felsőházi tag lett.)

A **politikai ellenzék**, elsősorban a polgári radikálisok között is szép számmal találunk zsidókat. A modern gondolkodók vezére **Jászi Oszkár** (1875-1957) lett, aki 1918-ban a polgári demokrata gróf Károlyi Mihály vezette kormány nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli minisztere lett. A szocialista eszméknek is sok híve akadt, így a szovjet mintára 1919 márciusában megalakult Tanácsköztársaság vezetői között is több zsidót találunk, akárcsak, eleinte az annak leverésére szerveződő fehérek között. (Az úgynevezett „szegedi tisztai különítmény” 72 tagja közül tizenötön zsidók voltak.)

A **századfordulón kibontakozó cionista mozgalom** alapítói, **Theodor Herzl** (1860-1904) és barátja, **Max Nordau** (eredeti neve Südfeld Miksa, 1849-1923) Budapesten születtek, az újságíró Herzl a Dohány utcai zsinagóga melletti házban (ma ennek a helyén működik a Zsidó Múzeum), míg az esszéíró Nordau a Wesselényi utca és a Rumbach utca sarkán. A magyar cionisták is létrehozták országos szervezetüket, folyóiratukat (*Zsidó Szemle* címmel), ifjúsági és sportegyesületeiket. Magyarországon a legismertebb zsidó sport-egyesület a Makkabi és a VAC (Vívó Atlétikai Club) volt.

Herzl unokaöccse, **Heltai Jenő** (1871-1957) viszont magyar író, költő, Petőfi Sándor „János vitéz”-ének dalműírója, a mozi magyarországi népszerűsítője lett. Az első magyar olimpiai bajnok, 1896-ban, úszásban **Hajós Alfréd** (1878-1955) mérnök lett. A magyar zsidókat az olimpiákon és sportvilágbajnokok között feltűnően nagy számban találjuk,

köztük **Petschauer Attila** kardvívót (1904-1943), akit később, a holocaust idején, az úgynevezett munkaszolgálatban, Ukrajnában halálra kínoztak. (Az ő történetét dolgozta fel Szabó István *A napfény íze* című filmjében.)

A zsidótörvények és a holokauszt

Az I. világháború, illetve a trianoni egyezmény (1920. június 4.) miatti sokk után rendkívül megerősödött az antiszemitizmus Magyarországon. Az ellenforradalom a zsidók ellen fordult. Szervezett bandák raboltak és gyilkoltak országszerte, Pesten a Britannia szálló pincéjében kínoztak meg „kommunistagyanús” zsidó kereskedőket. (A legdurvább, több halálos áldozatot követelő incidens a Pest megyei Izsák és Orgovány közelében zajlott le.) Még a nagy tiszteletnek örvendő (később felsőházi taggá emelt) tudós szegedi főrabbi, *Lőw Immanuel* (1854-1944) ellen is „kormányzósértési” pert indítottak. **1920-ban megszületett az első korlátozó törvény, az úgynevezett *numerus clausus*.**

NUMERUS CLAUSUS: (latin, „zárt szám”) minden nemzetiség tagjai csak országos arányszámuknak megfelelő számban tanulhatnak egyetemen; ez a zsidóságot érintette leginkább. Az egyetemek, vagy főiskolák létszámának max. 6%-a lehetett zsidó vallású. Az 1938-ban hozott zsidótörvények kiterjesztették a numerus clausust a gazdasági és kulturális élet valamennyi területére.

A **Bethlen István** gróf nevével fémjelzett **konzolidáció alatt sem javult lényegében az ország** és vele **az itt élő zsidók helyzete.** A **Horthy Miklós** kormányzó vezetésével kialakult, úgynevezett **keresztény, úri vagy rendi Magyarországon a haza és a haladás elvei** (a korábbiaktól eltérően) **egymással szembekerültek.** A német orientáció, az irredenta törekvések és az 1929-30-i gazdasági világválság kétségbeejtő hatása egyre inkább a **fasizmus** felé sodorták az országot. Hiába állította fel a magyar zsidóság Budapesten a ma is működő, első világháborús Hősök Templomát, hiába bizonyították a Hadviseltek Aranyalbumával nagyszámú és eredményes részvételüket a magyar hősök arzenáljában, a hatalom ellenük fordult. **A hitleri Németországgal és a Mussolini vezette Olaszországgal kötött szövetség,** akárcsak az irredenta jelszavak pedig már a **II. világháború előkészítését szolgálták.**

A 30-as évek végére ugyan javult a gazdasági helyzet, az úgynevezett **zsidótörvények** viszont egyre inkább **megfosztották jogaitól a hazai zsidóságot.** (1938-tól kezdődően összesen **négy zsidótörvényt** szavazott meg a Magyar Országgyűlés, ezek **egyre szigorúbbak** voltak.) Magyarország 1941 nyarán lépett be a II. világháborúba, amikor hadat üzent a Szovjetunióknak, és német nyomásra - noha megnemtámadási egyezmény kötötte - megtámadta Jugoszláviát, és megszállta a Délvidéket. Már a harcok megindulása előtt a katonaköteles zsidó férfiakat, fegyveres szolgálat helyett fegyvertelen, úgynevezett **munkaszolgálatra** és **megkülönböztető jel** viselésére kényszerítették. A munkaszolgálatosokat felügyelő „karpaszományos” keretlegények (felsőbb jóváhagyással) folyamatosan kínozták és gyilkolták a szerencsétlen zsidókat, akik közül többet egyenesen az orosz aknamezőkre küldtek, hogy alattuk robbanjon fel az elhelyezett akna. A „büntetések” között gyakran szerepelt a kikötözés, a botozás és a hideg télben meztelenre vetkőztetés.

1941-ben, a **Délvidéken,** az úgynevezett **újvidéki pogromban** mintegy tízezer embert, majd 1942-ben a nem őshonos (1913 után beköltözött) zsidók elhurcolásakor, az ukrajnai **Kámenyec-Podolszokban** mintegy hússzezer főt, a polgári lakosság soraiból, kegyetlenül meggyilkoltak. A zsidótörvények a többség munkájának megszűnését, megélhetésének veszélyeztetését, sőt egyre inkább életét is fenyegették. S mindez csak előjele volt a szörnyű katasztrófának, amely a magyarországi zsidóságra várt. **1944. március 19-én a német csapatok megszállták az országot,** Eichmann és hírhedt kommandója Magyarországra érkezett, a „**zsidókérdés – úgymond – végső megoldása**” végett.

Minden zsidót összeírtak, és sárga csillag viselésére kötelezték őket. Megkezdődött a vidéki zsidóság deportálása, először a Kárpátaljáról (ma Ukrajna), majd az ország egész területéről. A fővárosban a zsidókat úgynevezett csillagos házakba, majd **gettóba** zárták. A román kapituláció után, 1944. augusztus végén a front Magyarország területére tevődött át. Nagybacsoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter egy időre leállította a deportálásokat. Horthy Miklós kormányzó megpróbált „kiugrani” a háborúból: **1944. október 15-én** proklamációjában bejelentette, hogy Magyarország leteszi a fegyvert. Még aznap – német katonai segédlettel – a szélsőséges nacionalisták, a **„nyilas párt”** (élén Szálasi Ferencsel) **átvette a hatalmat.**

Ekkor már, miközben az ország fokozatosan az előrenyomuló orosz csapatok kezére került, a féktelen terror lett úrrá. Mivel a deportáló vonatokat már nem tudták útnak indítani, bujkáló és szomszédjaik által feljelentett, vagy az utcán és másutt, kegyetlen módon összefogdosott zsidókból gyalogmenetet indítottak nyugat felé. Ebből a „**halálmenetből**” csak kevesen tértek vissza. Az életben maradt munkaszolgálatosokat is nyugatra irányították. Közülük is sokan út közben pusztultak el, vagy meggyilkolták őket, mint a bori haláltáborból út közben megölt **Radnóti Miklós** költőt (1909–1945), vagy **Szerb Antal** irodalomtörténészt (1901–1945).

A **pesti gettót** (időhiány miatt) nem tudták deportálni, ott mintegy 70.000 ember zsúfolódott össze, közülük hétezeren az éhezés és a járványok következtében elpusztultak. (A Dohány utcai zsinagóga kertjében temették el őket, ott áll ma Varga Imre szobrászművész emlékfája, amelynek „leveleire” a meggyilkoltak neveit jegyezték fel.) A nyilas banditák a fővárosban folyamatosan raboltak, és válogatás nélkül gyilkolták az üldözött zsidókat, az őket rejtegető magyarokat és az ellenállógyanus személyeket. Az úgynevezett „nyilas házak” pincéiben (például a zuglói Thököly étterem épületében) kínzóhelyiségeket rendeztek be. Az elfogott zsidókat a jeges Dunába lötték. (A gettó két egykori bejáratánál később táblát helyeztek el, a Dunába ölték emlékét pedig a Vizafogónál és a Margit híd pesti hídfőjénél emlékmű őrzi.)

Az üldözöttek mentésében a magyar értelmiségiek (a népszerű **Jávor Pál** színész, **Karády Katalin** énekes és mások) **mellett a semleges országok követségei is tevékenyen részt vettek.** Ezen a téren **Raoul Wallenberg**, a svéd nagykövetség titkára volt a legeredményesebb. (Őt rövidesen az oroszok, politikai megfontolásból elfogták, és a gulágra hurcolták.) Jelentős embermentést végzett a svájci **Carl Lutz** is, akárcsak az olasz **Giorgio Perlasca**, aki spanyol követnek adta ki magát a németek előtt. (Áldásos tevékenységüket ma emlékmű őrzi Budapesten.)

A pesti gettó 1945. január 17-én szabadult fel, a főváros budai oldala (noha a fasiszták a hidakat mind felrobbantották) **február 13-án** került szovjet uralom alá, az egész országból pedig **1945. április 4-én** üzték ki a fasisztákat. A korabeli Magyarország területén élt közel egymillió zsidó kétharmadát, több mint 600.000 embert, a mai Magyarország területén élt hatszázezer zsidóból pedig mintegy 400.000 főt pusztítottak el a holocaust idején.

16. A modern demokráciák XVIII. századi gyökerei

IV. Modern demokráciák működése / 16.

A parlamentáris monarchia őstípusának kialakulása

Az **1689**-ben az angol belpolitikában megkezdődött reformfolyamat folytatásaként a **XVIII. század** során alakult ki a **polgári parlamentarizmus**nak az a formája, melyet utóbb a többi ország is megirigyelt és részben átvett. (Például Magyarország az 1848-as törvényekkel, és részben az 1867-esekkel is.)

Fő elvei: **a király a kormányzásba nem szól bele, a győztes párt adja a miniszterelnököt, és az általa kijelölt minisztereket, a kormány felelősséggel tartozik az alsóháznak, ha hibázik, lemond.** Kialakult az a két párt, mely egymást váltogatta a vezetésben, a liberálisabb hagyományú **whig** és a konzervatívabb **tory** párt. Az **ellenzék** igazi **feladata** az éppen **kormányon lévő párt ellenőrzése**, kritikája lett. (A pártot a képviselők és jelöltek együttese jelentette, szervezete még nem volt.)

Mindez még csak csírája volt a demokráciának, a képviselőket a választókerületek sajátos elosztása és a választójog szűkösége (magas vagyoni cenzus, bár születési cenzus nincs) miatt az összlakosság 1,5%-a választotta csak, ők is gyakran lepénzelve valamelyik párt által.

Hatalommegosztás: az állami főhatalom megosztását jelenti, amely a különböző érdektörekvések hatékony és demokratikus érvényesítését szolgálja, Alapvető és legszélesebb körben elterjedt a Montesquieu által kidolgozott hármas megosztás: a törvényhozó, a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalom egymást fékező, kiegészítő és ellenőrző függetlensége. A hatalommegosztás modern elméletei további hatalmi ágakkal is számolnak, így pl. az önkormányzatokkal, valamint a média befolyásával.

Az első politikai mozgalmak a felvilágosodás jegyében

A **felvilágosodás** nem csak a világszemléletet alakította át, hanem **közvetlenül is hatott a politikai eseményekre**. Előbb a központi kormányzatok politikusait „hódította meg”, főleg a periférián (felvilágosult abszolutizmus). A század utolsó harmadára pedig egyre nagyobb szerepük lesz azoknak a gondolkodóknak, politikusoknak és mozgalmaknak, melyek a felvilágosodás eszméivel felvértezve éppen a központi hatalommal szemben lépnek fel, és elsősorban egyes fejlettebb országokban. E politikai mozgalmak háttérben ugyanis ott voltak mindazok a társadalmi konfliktusok, amelyek ezeken a helyeken éppen a nagy gazdasági-társadalmi átalakulásoknak, a gyors népességnövekedésnek, a városok, ipar, kapitalizmus gyors térhódításának voltak köszönhetőek.

A felvilágosodás szülőhazájában, Angliában ezek a mozgalmak viszonylag szelídek, az újabb angol hagyományoknak megfelelően megegyezést keresők voltak. Fő céljuk a választójog kiszélesítése, a választási visszaélések megszüntetése volt; vagyis nem a fennálló berendezkedés eltörlése, hanem tökéletesítése.

Már **komolyabb konfliktusok** voltak **Amerikában**. Az egész kontinensen gyorsan szaporodtak a szabadkőműves páholyok és egyre határozottabban terjedt az a nézet angol és spanyol telepesek, illetve meszticek, feketék, kreolok, indiánok körében, hogy **az emberi és politikai jogok, az önrendelkezés joga gyarmati lakosokat is megilleti**. Számos felkelés robbant ki a kontinensen. A legjelentősebb és legsikeresebb az észak-amerikai angol gyarmatok függetlenségi háborúja volt.

Egy kis kitérő:**Az amerikai függetlenségi háború**

Észak-Amerika atlanti partvidékén tizenhárom egymással részben határos, de igazgatásában különálló **angol gyarmat** jött létre a XVIII. századig. (Ezek mellé a hétéves háborút követően újabb angol fennhatóságú területek csatlakoztak (1763), itt azonban évtizedekig még alig éltek angol telepesek.) A tizenhárom gyarmat a XVIII. század folyamán óriási fejlődésen ment keresztül. Lakóinak száma nagyjából tízszeresére (kb. 3 millió) növekedett, gazdaságának növekedése pedig még ennél is nagyobb mértékű. Az egyes területek szakosodtak az ott megfelelő termékre, és élénk kereskedést folytattak egymással, Angliával és – Anglia engedélye nélkül – Európa más országaival is. Elsősorban a mezőgazdaság volt fejlett (északon gabona, len, délen pedig „olcsó” fekete rabszolgákkal művelt gyapot, dohány, rizs, indigó ültetvények), de északon manufaktúrák is alakultak. Az átlag életszínvonal a XVIII. századra magasabb volt mint Angliában, ugyanakkor adót nem fizettek.

A hétéves háború alatt – mely részben éppen az amerikai telepesek érdekében folyt a franciák ellen – Anglia súlyosan eladósodott. Hiába kívánta azonban a telepeseket megadóztatni. Ők, akik nemzedékek óta nem csak a természettel és a franciákkal harcoltak keményen létfeltételeikért, de könyörtelenül szorították vissza az indiánokat és elevenítették fel a rabszolgaságot a feketék számára, ők, **ha a saját jogaikról és társadalmi szerződésükről volt szó, akkor rettenthetetlenül szálltak szembe uralkodójukkal is. Azt vallották, hogy mivel nincs képviselőjük az angol parlamentben, adózni sem kötelesek.** Anglia megijedt a telepesek gyorsan fejlődő öntudatától és gazdaságától – melyben az anyaország veszedelmes versenytársát látták – ezért **korlátozni akarták további gyarapodásukat. Megtiltották újabb területek betelepítését, egyre újabb adófajták bevezetésével** próbálkoztak. Ezek túlnyomó részét a gyarmatosok ellenállása miatt kénytelenek voltak visszavonni, ám ragaszkodtak a szimbolikus nagyságú **teadóhoz**, amit az öntudatos telepesek elvből utasítottak el. Egy angol teaszállítmányt a tengerbe szórtak (**bostoni teadélután, 1773**), **megtagadták az adófizetést** és mindenféle **angol áru behozatalát**, s létrehozták a gyarmatok együttműködését az ellenállás megszervezésére (1774).

Anglia, a spanyol, francia és holland birodalmak legyőzője nem viselte el saját alattvalói engedelmességét, **fegyveresen próbált rendet teremteni. Háború robbant ki az Egyesült Királyság és gyarmatai között (1775-1783).** Utóbbiak **1776-ban Függetlenségi Nyilatkozatban** hozták a világ tudtára elszakadásukat az emberi jogokat eltipró, a társadalmi szerződést felrúgó zsarnoki hatalomtól. (A nyilatkozat megfogalmazói között volt **Thomas Jefferson** és **Benjamin Franklin**.) Számos európai uralkodó – főleg a francia (XVI. Lajos), de a spanyol és a holland is – fegyveresen támogatta a királyukat zsarnoknak nyilvánító, fellázadt gyarmatokat. Anglia meggyengítésének lehetőségét ugyanis nem akarták elszalasztani, s közben nem vették tekintetbe, hogy az újféle elvek az ő koronájukra is veszélyeket tartogathatnak. A franciáktól megszerzett területek angol kézben maradtak, de **a tizenhárom gyarmat Amerikai Egyesült Államok néven függetlenné vált.** A harcot **George Washington** vezette, ő lett a független ország első államfője, majd fővárosának névadója.

Az első modern alkotmány

Az Egyesült Államok feudális hagyományok és rétegek hiányában szabadon állíthatta fel **a felvilágosodás eszméinek megfelelő államot.** Ennek fő elemei egyrészt a helyi parlamentek, felelős kormányokkal és kormányzókkal. Másrészt a közös szövetségi szervek, így a **törvényhozás (kongresszus)**, melynek a **felsőházába (szenátus)** az államok delegáltak 2-2

főt (vagyis ez is választott szerv, az angol Lordok Házával ellentétben), **alsóházába (képviselőház)** pedig a lakosság arányába küldtek képviselőket. Az államforma **köztársaság** lett, **élén** nem király, hanem a nép által közvetetten négy évre megválasztott **elnök** állt, aki a **végrehajtás (kormány)** feje, (külön miniszterelnök nincs, a miniszterek nem felelősek a kongresszusnak, csak az elnöknek, a hadsereg főparancsnoka, és háromszori vétőjogával a törvényhozást is befolyásolhatja. Bár hatalma időben korlátozott és felelős a kongresszusnak, befolyása óriási. (Ezért az ilyen típusú államot **prezidenciális - elnöki demokráciának** nevezik, ellentétben az angol típusú parlamentárisal.) A bíróság itt is független.

Ez **tisztább demokrácia**, mint az angol, **elvben általános választójoggal**. Ám az egyes államok a választójogot korlátozhatták, s nem rendelkeztek azzal a színesbőrűek és a nők. A rabszolgaságot sem törölték el. (AZ összlakosság kb. 3-4%-ának volt választójoga.) itt is két nagy párt alakult, a konzervatívabb demokrata és a liberálisabb republikánus (arcukat később megváltozott, ma a republikánus a konzervatív).

Államelméletek

Szerződéselméletek

A szerződéselmélet a maga teljességében a **17. században** bontakozott ki. Alapeleme a társadalmat és az államot megelőzően létezett **természeti állapot feltételezése**. A bizonytalan körülmények, a kiszolgáltatottság arra indítja az embereket, hogy egy társulási szerződéssel önként létrehozzák a szervezett társadalmat, illetőleg az államot, biztonságuk érdekében lemondva természetes jogaikról vagy azok egy részéről.

Ettől eltérő az alávetési szerződés, mellyel a társadalomban vagy államban élő **emberek az uralkodóval**, illetve általában a **kormányzattal kötnek szerződést**. A nép **engedelmességet** ígér, az uralkodó pedig **jó kormányzást és biztonságot**; amennyiben ezt **nem tartja be, megszegi a szerződést, és a nép elmozdíthatja**. E kettős szerződés-teóriát aztán jól lehetett alkalmazni akár az uralkodó abszolút hatalmának alátámasztására (Hobbes), akár a kormányzat megbízás jellegének (Locke) vagy a népszuverenitásnak (Rousseau) az igazolására.

A szerződéselméletet egészíti ki a **természetjog** koncepciója, amely törvényhozástól, megállapodástól, hagyománytól s bármely emberi intézménytől független ideális törvény, egyetemes erkölcsi rend létét tételezi fel. **Az ember természetes és elidegeníthetetlen jogainak megfogalmazása a modern polgári demokrácia alapjainak, az emberi szabadságjogoknak a kidolgozását segítette elő.**

John Locke

John Locke (1632–1704) nevéhez fűződik a természetjog és szerződéselmélet paradigmájának a polgári demokrácia igazolására történő alkalmazása. Két értekezés a kormányzatról (1690) című politikaelméleti munkájában ő is a természetjogból és a szerződéselméletből indul ki, ám Hobbestól eltérően arra a következtetésre jut, hogy **az állam szuverenitásához nem szükséges az abszolutista államforma**. Locke elfogadja, hogy az emberiség kezdetben a természeti állapotban élt, de ez nála nem az önfenntartás ösztöne által vezetett egyének élethalálharcát jelenti, hanem épp ellenkezőleg: a természetes erkölcsi törvény irányította szabadság és egyenlőség állapotát.

Locke teóriájában központi szerepet kap a **munka** és a **tulajdon**. A természeti állapotban **az egyén saját munkája révén teremti meg jogát a magántulajdonhoz**, mindahhoz, amit munkájával megszerez, amit a természetből kihal, mindaddig, amíg másnak is marad. A pénz feltalálása vezet ahhoz, hogy az egyik ember tulajdonának mértéktelen megnövekedése miatt nem jut a másoknak, és így a természetjog szabálya nem érvényesül. Hobbes szerint a

tulajdonról csak az állam létrejötte után beszélhetünk, ezzel ellentétben **Locke felfogásában a tulajdon már a természeti állapotban, a közösség létrehozása előtt kialakult, sőt, lényegében egy magántulajdonosi rendet azonosít a természeti állapottal.**

Az állam létrehozásának szükségességét épp az veti fel, hogy a magántulajdon, az élet és a szabadság megvédésének a természetes állapotban lehetséges eszköze, az önbíráskodás fizikai erőszaka nem elégséges. Ezért a természettől fogva szabad, egyenlő és független emberek kényelmük, biztonságuk, békéjük és egyéni szükségleteiket immár meghaladó tulajdonuk védelme érdekében összefognak, közösséggé, egy politikai testté egyesülnek. Ennek során **két társadalmi szerződést kötnek. Az egyikkel szabad elhatározásukból, kényszer nélkül létrehozzák a politikai közösséget, a másikkal pedig átruházzák a hatalmat a kormányzatra.**

A szerződéssel az emberek természetes jogaik két eleméről mondtak le. Először is arról a természetes hatalomról, hogy mindazt megtehessek önmaguk, illetve a többiek védelme érdekében, amit a természetjog megenged, és ami belátásuk szerint e célnak megfelel. Hatalmuknak erről a részéről az emberek csak részben mondanak le, amikor elfogadják, hogy saját maguk, illetve a közösség megóvása érdekében a társadalom által hozott törvények szabályozzák tetteiket. Teljes egészében feladják viszont azt a jogot, hogy a jogsértőt saját kezűleg megbüntessék, és természetes erejüket a társadalom végrehajtó hatalmának rendelkezésére bocsátják.

Locke az így létrejött állammal szemben tartalmi követelményként a következőt fogalmazza meg: **az emberek azért adják fel természetes hatalmukat, hogy a létrehozott közhatalom jobban megóvja életüket, szabadságukat és vagyonukat,** ezért e hatalom nem mehet messzebb annál, mint ami a közjó érdekében szükséges. Az, aki a közösségen belül a legfőbb hatalommal rendelkezik, köteles szilárd, kihirdetett, a nép által ismert törvényekkel kormányozni, és nem ideiglenes rendelkezésekkel: ezt a jogot kell alkalmazniuk a független és igazságos bírának a viták eldöntésekor; erőszakhoz pedig csak a törvények végrehajtása, illetve a külföldről jövő támadások elhárítása érdekében lehet nyúlni.

Míg Hobbes elméletében a társadalmi szerződés lényege a szuverén korlátlan hatalmának történő alávetés, addig **Locke-nál az egyének egyrészt szerződnek a közösség létrehozására** – ami Hobbesnál fogalmilag kizárt, mert ezt a szuverén alkotja meg –, **másrészt az alávetési szerződésben jogaikat csak feltételesen ruházzák át a közösségre.** Az állam létrehozásával **az emberek nem mondanak le alapvető jogaikról,** legfeljebb az **addig természetes jogok államilag szabályozott polgári jogokká válnak.**

Kevés politikaelmélet ragadja meg korának társadalmi viszonyait és problémáit oly általános szinten, ugyanakkor oly pontosan, mint Locke-é. Nemcsak az angol alkotmányosság diadalra jutott elveinek megfogalmazása miatt vált népszerűvé: liberális szabadságfogalma, a hatalomgyakorlásnak az egyéni szabadságjogokra tekintettel történő korlátozása miatt méltán csodálták a kontinensen, nem is beszélve **az amerikai Függetlenségi Nyilatkozatra kifejtett hatásáról.**

Rousseau

A 18. században már jelentkeztek azok a politikai gondolkodók, akik elégtelennek találták a természetjogi teóriát. **Jean-Jacques Rousseau (1712–78)** államelmélete sajátos helyet foglal el a természetjogi és szerződéselméletek sorában, mert elfogadja a természeti állapot és a társadalmi szerződés fikcióját, de a természeti állapotot a boldogság korának tartja. Szembehelyezkedik a kor uralkodó nézeteivel, hiszen megkérdőjelezi a fejlődés értelmét, amikor a dijoni akadémia által feltett kérdésre – Javított-e az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újrakezdése? – egyértelműen nemmel felel.

Az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól című értekezésében (1755) a romlás társadalmi méretű történetét mutatja be. E műben Rousseau a természeti állapotról,

annak elvesztéséről és a társadalom betegségeiről vallott nézeteit fejt ki. Mit tegyünk hát? – teszi fel a kérdést egyik jegyzetében Rousseau. „*Döntsük le a társadalmakat, ne legyen többé enyém s tiéd, térjünk vissza az erdőbe a medvék közé?*”

Megőrizve azt az alaptételt, hogy **a természeti állapotba lehetetlen visszatérni**, rendszeres és átgondolt feleletet ad a feltett kérdésre A *társadalmi szerződésről* című művében (1672), ahol azt vizsgálja: „*létezhet-e a polgári állapotban valamilyen törvényes és szilárd kormányzati elv, ha olyannak vesszük az embereket, amilyenek, a törvényeket pedig, amilyenek lehetnek?*” A természeti állapottól elszakadó emberek egy adott ponton olyan helyzetbe jutottak, hogy létük, az emberi nem fennmaradása került veszélybe. Egyetlen kivezető út nyílt: az erők egyesítése és összehangolt működtetése. De melyik társulás biztosítja továbbra is, immár a köz erejével, az egyén szabadságát, személyes jogait és vagyonát?

Ezt a **társadalmi szerződés** biztosítja, amely **Rousseau-nál nem az egyének közti vagy az egyének és a szuverén között kötött szerződést jelenti** – mivel a kormányzati szerződés lehetőségét minden körülmények között tagadja –, hanem azt, hogy **a társulás minden tagja feltétel nélkül lemond összes jogáról a közösség javára**. Minden személy az **általános akarat** legfőbb irányítása alatt egyesül, és mindenkit testületileg az összesség elkülöníthetetlen részévé fogadnak. Az így létrejött, egyének fölött álló, valamennyi egyén egyesüléséből származó személy a főhatalom, a szuverén. Rousseau társadalmi szerződésében a magánszemélyek és a köz kölcsönös kötelezettségvállalásában az egyén lényegében önmagával szerződik.

Rousseau-nál a társadalmi szerződés fogalma valójában formális, mert ugyan feltételezi, hogy az emberek egy szerződéssel a társadalomra ruházták egyéni jogait, de lényegében az egyenlőség biztosítása izgatja, az általános akarat mint a politikai kötelesség forrása nem szorul a szerződés fikciójára. A szuverén pedig nem egy külső hatalom, mint Hobbesnál, hanem maga a nép, oly módon, hogy a szuverén hatalom mintegy belsőleg van jelen a romlott természetes ember erkölcsös polgárrá változása után.

A szerződéssel az ember megőrzi szabadságát, de ez már nem a természetes szabadság, melynek csak saját ereje szab határt, hanem **a polgári szabadság**, melyet **korlátok közé szorít az általános akarat**. Az általános akarat biztosítja a szerződés értelmét, a **közös érdek** érvényesülését a **magánérdekkel szemben**. Aki nem hajlandó követni az általános akaratot, azt az egész közösség fogja engedelmességre szorítani, azaz kényszeríteni kell, hogy szabad legyen. A szerződés a szabadság mellett az egyenlőséget is biztosítja, mely úgy értendő, hogy mindenkinek jut valami, de senkinek sem túlságosan sok.

De mi **az általános akarat** (volonté générale)? Nem a többségi akarat, és nem is egyszerűen mindenki akarata, hanem **az állam valamennyi tagjának állandó akarata**: ez teszi **polgárrá és szabad emberré** őket. Helytelen tehát az a kérdésfelvetés, hogy miért szabad az ember, aki kénytelen a többiek akaratához alkalmazkodni. Az általános akarat révén a polgár valamennyi törvényhez beleegyezését adja. **A szavazásnál nem az a kérdés, hogy a polgárok helyeslik-e a javaslatot, hanem az, hogy a javaslat megfelel-e az általános akaratnak, azaz a nép akaratának**. Ha tehát az **enyémmel ellentétes vélemény győz**, az csak annyit jelent, hogy **tévedtem**, az, amit általános akaratnak véltem, valójában nem az volt.

Miként biztosítják a törvények az általános akarat érvényesülését? A nép ugyan mindig jót akar, de nem mindig látja, hogy mi a jó, az egyén látja a jót, de nem akarja. Ezért van szükség a **törvényhozóra**, erre a minden szempontból rendkívüli emberre, aki **megalkotja a törvényeket**, de nem közhivatalnok, és nem a főhatalom képviselője, így **személyes céljai nem befolyásolhatják**. Megfogalmazza a törvényeket, de **nem rendelkezik törvényhozói hatalommal**, mely a **nép elidegeníthetetlen joga**, tehát a közösség **választással** dönti el, hogy az előterjesztett különös akarat **megfelel-e az általános akaratnak**.

A **főhatalom gyakorlása** az eddigiekből következően **a nép közvetlen részvételével** valósulna meg; ennek Rousseau több módozatát is felveti. Élesen bírálja ugyanakkor az angol képviseleti ideált, mert ott a polgárok a köz boldogságának elősegítői helyett a magánügyek rabszolgái. Az angol nép csak addig szabad, amíg megválasztja képviselőit, utána rabszolga, senki és semmi. A népet ugyanis nem lehet képviselni, csak az a törvény, amit a nép testületileg hagy jóvá.

Rousseau véleménye szerint az emberi jogok csak mint polgári jogok, a szabadság csak mint a politikai államban biztosított szabadság képzelhető el.

A természetjogi és szerződéselméletek a polgári forradalmak szellemi előkészítői közé sorolhatók. Ettől már csak egy lépés választja el azt a felismerést – amelyet egyesek, például Rousseau, meg is fogalmaztak, de a végkövetkeztetésig csak a forradalmak során jutottak el –, hogy **ha az állam alapja a társadalom, akkor annak tagjai határozhatják meg a politikai berendezkedés fajtáját.**

A szerződéselméletek eltérő politikai modelleket írnak le, az abszolutista megoldástól a közvetlen és a képviseleti demokráciáig lényegében megfogalmazzák a polgári politikai berendezkedés leglényegesebb alternatíváit. **Hobbesnál** az uralkodó hatalma korlátlan; **a közvetlen demokratikus ideált Rousseau képviseli; Locke többségi elve pedig a képviseleti demokrácia modelljének elméleti megfogalmazása.**

Itt kerültek először megfogalmazásra a modern politikai berendezkedés szempontjából meghatározó állampolgári jogok, a hatalommegosztás, valamint a képviseleti és a közvetlen demokrácia elvei.

17. A kiegyezés és alternatívái

IV. Modern demokráciák működése / 17.

A világosi fegyverletétel (1849. aug. 13) után **katonai diktatúra** következett. **Haynau október 6-án Aradon kivégeztetett tizenhárom honvédtábornokot.** A honvédeket besorozták az osztrák hadseregbe (kényszersorozás), és külföldre vitték őket.

A nemzetközi tiltakozás miatt, a birodalom érdekében, **1850-től** polgári kormányzást vezettek be, amely alatt **leplezetten, de tovább folyt a megtorlás.** Elvetették a monarchia föderalista átszervezésének tervét, **1851. december 2-án eltörölték az olműtzi alkotmányt** is. **Schwarzenberg** herceg centralista hívei győztek, és pozícióhoz segítették **Bach Sándort**, az osztrák belügyminisztert, akinek az **egységes monarchia kialakítása** volt a feladata.

A **Bach-korszak 1850-59-ig** egységes német nemzetté akarta kovácsolni a monarchia népeit, megszüntetve a korábbi jogokat és hagyományokat. A birodalom jobb kormányozhatósága érdekében **a jogrendszert egységesítették, az osztrák törvényeket vezették be mindenhol,** így Magyarországon is. **Megszüntették az ország területi egységét,** és feldúlták ősi közigazgatási rendszerét, a vármegyét. Az országot előbb öt külön kormányzott kerületre osztották, majd a maradék magyar területet ismét öt részre.

A közigazgatás **hivatalos nyelve a német lett.**

Eltörölték a birodalom belső vámjait, így a magyar mezőgazdasági termékek kedvező piaci feltételek közé kerültek, átmenetileg megakasztva ezzel az ipar fejlődését.

A birodalom **modernizációja** érdekében egységessé és **színvonalasabbá tették az oktatási rendszert.** A tanítás nyelve a német lett. **Egységes adórendszert** vezettek be az ingatlanok után, és forgalmi adó terhelte az árukat. A föld adás-vételének szabályozását **telekkönyv** bevezetésével tették könnyebbé.

Az **1853-as uralkodói pátenst** elfogadja, hogy a forradalom és szabadságharc felszámolta a feudalizmust. Megszüntették a jobbágyságot, a földesurakat államilag kárpótolták. A teljes jobbágy tulajdonában maradt a föld, a földbirtokos a volt majorsági földeket megtartotta.

A politikai kultúrát igen alacsony színvonal jellemezte, a rendszer elleni fellépés külsőségekben nyilvánult meg (szakáll, Kossuth-kalap viselése). Erőre kapott a sérelmi politika.

Mindeközben Kossuth emigrációban tevékenykedett, hogy megakadályozza a csüggedést Magyarországon. 1849. októberében a **vidini levélben** Görgeyt okolja a szabadságharc elvesztése miatt.

1851-ben Törökországban írta meg a **Kütahtyai alkotmánytervezetet**, amely egy demokratikus alkotmányszervezet volt Magyarország számára. E szerint az államforma demokratikus köztársaság lenne, általános választójoggal, köztársasági elnökkel, önálló hadsereggel, kidolgozott oktatási rendszerrel. Ezt azonban az emigráció tagjai sem fogadták el, mivel egy modern demokrácia alapja lenne, ami azonban túl korai.

A politikai gondolkodásnak a Bach-korszakban három irányzata alakult ki:

- Az **ókonzervatívok**: a 47-es állapotokat kívánták visszaállítani
- A **negyvennyolcasok**: az áprilisi törvények alapján képzelték el az ország kapcsolatát Ausztriával
- A **függetlenek**: az 1849. évi trónfosztó nyilatkozat alapján a teljesen független magyar állam létrehozásában bíztak. Ezt **támogatta az emigráció Kossuth által vezetett csoportja** is, amely nagyhatalmak segítségével bízva később az olasz egység harcaihoz csatlakozva **szerette volna Magyarország függetlenségét forradalommal kivívni**.

Az olasz egység elleni háborút Ausztria elvesztette. A **solferino-i vereség** (1859. jún. 26) közvetetten a Bach-rendszer bukását jelentette. Az osztrák politika a külpolitikai elszigetelődés után a magyarokkal való kiegyezést látta az egyetlen megoldásnak. Az uralkodó „gesztusokra” kényszerült. **1860. október 20-án** kiadta az **októberi diplomát**, amely az 1847-es állapotokhoz nyúlva vissza a magyar konzervatív arisztokrácia bevonásával a kormányzásba, formálisan enyhítve az abszolutizmuson. A magyar politikai körök azonban ezt elutasítják. Az **1861-es februári pártens** az alkotmányos jogok visszaadását jelentette volna, ám a magyarok ezt sem hajlandóak elfogadni.

A nemzet nem volt egységes; két politikai csoportosulás jött létre:

A többségben lévő negyvennyolcasok **Deák vezetésével a Felirati Pártban** tömörültek, és feliratban kívánták elutasítani a javaslatokat.

A **függetlenek vezetője Teleki László**, nem ismerte el az uralkodót. Pártja. A **Határozati Párt** Teleki öngyilkossága után módosult formában, de tovább élte hagyományait

A kiegyezési kísérletek idején hozta nyilvánosságra **Kossuth a dunai kis államok szövetségén alapuló tervét**, amely azonban a nemzetállamiság központi politikai gondolata miatt nem váltott ki különösebb érdeklődést.

A meghiúsult kiegyezési kísérletek után **az uralkodó ismét bevezette az abszolutizmust (1861-1865)**. Deák Ferenc, aki a Bach-korszakban a **passzív ellenállás** idején a nemzet első embere lett, felismerte az alkalmas időpontot, amikor az udvar hajlandóságot mutatott az engedelményekre. Az **1865 áprilisában** megjelent „**Húsvéti cikk**” rámutatott a kiegyezés lehetőségére: lehetségesnek tartotta a **Pragmatica sanctio alapján való megegyezést**, miszerint Magyarország elismeri Ferenc Józsefet uralkodónak és a birodalom részének tartja az országot (ez kb. a 48-as áprilisi törvények alapján létrejött államrendszer, Habsburg uralkodóval az élén).

Ennek következtében **összehívták az országgyűlést**. Ausztria a **Königgratznél** (1866. jún. 28) elszenvedett veresége a nagy német egység elfelejtését jelentette, és bebizonyította, hogy a birodalom fennmaradásához elengedhetetlen népeinek megbékéltetése. Ez felgyorsította a tárgyalásokat. **1867-ben kinevezték a felelős kormányt, Andrássy Gyula gróf miniszterelnökségével, majd megalkották az 1867. évi XII. törvénycikket**.

A kiegyezési törvény

- a magyar korona országai és a birodalom között lévő kapcsolat a Pragmatica sanction alapul.
- ország kormányzóságának teljes az önállósága, de közös ügyeknek tekinti a hadügyet, a pénzügyet és a külügyet (ez visszalépes az áprilisi törvényekhez képest)
- a közös ügyeket a delegációkból álló minisztériumok intézik. A közös költségeket (kvóta) a két országgyűlés által delegált bizottság állapítja meg, és ennek alapján Magyarország a terhek 30 %-át fizette.
- Magyarország elvállalja Ausztria államadosságainak egy részét
- gazdasági kiegyezés, amely a két ország között létrejött vámszövetséget és kereskedelmi szövetséget jelentette, csak 10 évig állt fenn.
- közös pénzrendszer, 1878-tól közös jegybank

Kossuth már **1865**-ben fellépett a kiegyezés ellen a **Kasszandra-levéllel**. Szerinte a kiegyezés feladta a teljes függetlenséget, a közös ügyek kiszolgáltatják az országot Ausztria imperialista érdekeinek.

Deák hívei ezzel szemben a kiegyezés előnyeit hangoztatták. Ugyan nem valósult meg a teljes függetlenség, de az ország nem olvadt bele Ausztriába, önállóságának jelentősebb részét megtartotta, hiszen 1526-tól, amióta Habsburg uralkodó ül a magyar trónon, ezeket a közös ügyeket már nem a magyarok intézték.

A szabadságharc bukása megmutatta, hogy bennünket egy ország sem támogat a Habsburg-ház elleni harcban, viszont az uralkodót a nemzetek elnyomásában a többi ország vezetői segítik. **Magunkra-maradásunk lehetetlenné teszi a függetlenség kivívását**. Deák rámutatott arra is, hogy **a nyugati hatalmak szükségesnek tartják a Monarchia fenntartását**, mivel az egyensúlyt képez Oroszországgal szemben.

A Kossuthféle dunai konföderációról Deák azt tartotta, hogy **a kis nemzetek nem szövetkezni, hanem önállósulni akarnak**, nemzetállamban gondolkodnak, ezért kivitelezhetetlen.

Kossuth valóban jól látta, hogy a soknemzetiségű Ausztriát népeinek nemzeti fejlődése szét fogja feszíteni, de Deáknak volt igaza abban, hogy **a kiegyezés az adott körülmények között a legjobb megoldás**.

A kiegyezés megszületését a nemzetközi viszonyok jelentősen befolyásolták. A nyugati hatalmaknak egyelőre érdekükben állt az erős közép-európai monarchia. A magyar függetlenség kivívásához nem voltak meg a belső feltételek sem. **A magyar nemesség** nem gondolt forradalomra, mivel **elérte politikai céljainak többségét**, s így elégedett lehetett. Amiért a reformkorban harcolt, amiért 1848/49-ben a vérét ontotta, nagyrészt megvalósult: az ország belpolitikailag önálló, saját törvényei szerint, felelős kormány vezeti. Éppen ez a réteg lett először haszonélvezője az új rendszernek, mivel az agrárkonjunktúra megnyitotta számára a felemelkedés lehetőségét, a külföldi tőke beáramlása pedig hitelhez juttatta.

A kiegyezés során az osztrák udvar dűlőre jutott a legerősebb nemzetiségével, de a többi nép keveset kapott a jogokból. A csehek, a szerbek, a horvátok, a szlovákok, a románok nemzetiségi mozgalmi fenyegették a birodalmat. **1868-ban a Magyarországon kihirdetett nemzetiségi törvény** azonban megoldani látszott a problémáikat.

Az osztrák nagytőke beáramlása lehetővé tette az ország gazdasági fejlődését, tőkét és vállalkozásokat áramoltatott az országba, amely ez által megindulhatott a kapitalista fejlődés útján.

18. Az EU főbb intézményei, döntési mechanizmusai

IV. Modern demokráciák működése / 18.

Az Európai Parlament

Az Európai Parlamentet (EP) az Európai Unió polgárai választják, hogy képviselje érdekeiket. Eredete az 1950-es évekre és az alapító szerződésekre nyúlik vissza, és 1979 óta képviselőit az általuk képviselt polgárok közvetlenül választják.

Az Unióban ötévente tartanak európai parlamenti választásokat. A választói névjegyzékbe felvett minden európai polgár rendelkezik szavazati joggal. A Parlament ezáltal az uniós polgárok (azaz több mint 490 millió ember) demokratikus akarátát juttatja kifejezésre, és az ő érdekeiket képviseli a többi EU-intézménnyel folytatott párbeszéd során. A Parlament munkájában jelenleg 27 EU-tagállam 785 képviselője vesz részt. Közel egyharmaduk nő. Mivel Bulgária és Románia a 2004–2009 közötti időszakra megválasztott Parlament hivatali ideje alatt csatlakozott az Unióhoz, a képviselők száma átmenetileg túllépi a jelenleg 732 főben megállapított keretet. Az európai parlamenti képviselők száma a következő választások után hivatalba lépő Parlamentben (melynek megbízatása a 2009–2014-es időszakra szól) elméletileg nem haladhatja majd meg a 736 főt.

Az Európai Parlament képviselői nem nemzeti szekciókat alkotnak, hanem hét európai szinten szerveződött képviselőcsoportba tömörülnek. Az európai integrációban létező összes politikai nézet – az erőteljesen pro-föderalista beállítottságtól a nyílt euroszkepticismusig – képviseltetve van az Európai Parlament képviselői között.

Jerzy Buzeket választotta elnökéül az Európai Parlament 2009. július 14-én. A képviselő az elnöki tisztséget két és fél évig (2012 januárjáig) tölti be.

Képviselői helyek száma képviselőcsoportok szerint (14.07.2009)

Képviselőcsoport	Rövidítés	Képviselői helyek száma
Az Európai Néppárt (Kereszténydemokraták)	EPP	265
Az Európai Szocialisták és Demokraták Progresszív Szövetségének képviselőcsoportja	S&D	184
Liberálisok és Demokraták Szövetsége Európáért Képviselőcsoport	ALDE	84
A Zöldek/ az Európai Szabad Szövetség Képviselőcsoportja	Greens/EFA	55
Európai Konzervatívok és Reformisták	ECR	55
Az Egységes Európai Baloldal/az Északi Zöld Baloldal Képviselőcsoportja	GUE/ NGL	35
A Szabadság és Demokrácia Európája képviselőcsoport	EFD	32
Független képviselők	NA	26
TOTAL		736

Képviselői helyek száma országonként (2009–2014-es parlamenti időszak)

Ausztria	17	Lettország	9
Belgium	22	Litvánia	12
Bulgária	17	Luxemburg	6
Ciprus	6	Magyarország	22
Cseh Köztársaság	22	Málta	5
Dánia	13	Németország	99
Egyesült Királyság	72	Olaszország	72
Észtország	6	Portugália	22
Finnország	13	Románia	33
Franciaország	72	Szlovákia	12
Görögország	22	Szlovénia	7
Hollandia	25	Spanyolország	50
Írország	12	Svédország	18
Lengyelország	50	ÖSSZESEN	736

Hol van a Parlament központja?

Az Európai Parlamentnek három „munkahelye” van: Brüsszel (Belgium), Luxemburg és Strasbourg (Franciaország).

Luxemburg ad otthont az igazgatási irodáknak (más néven a „Főtitkárságnak”). A teljes parlamenti üléseket, vagyis a „plenáris üléseket” Strasbourgban és néha Brüsszelben tartják. A bizottsági üléseket ugyancsak Brüsszelben tartják.

Mi a Parlament szerepe?

Az Európai Parlament Franciaországban, Belgiumban és Luxemburgban működik.

A Parlamentnek három fontos szerepe van:

1. **Európai jogszabályok elfogadás** – számos politikai területen a Tanáccsal együtt. Mivel az EP közvetlenül választott testület, ezáltal garantált az európai jogalkotás demokratikus legitimitása.
2. A Parlament **demokratikus felügyeletet** gyakorol az uniós intézmények, különösen a Bizottság felett. Jóváhagyhatja vagy elutasíthatja a biztosok kinevezését, és bizalmatlanságát fejezheti ki a Bizottság egészével szemben.
3. **Költségvetési hatalom** A Parlament a Tanáccsal közösen felügyeli az uniós költségvetést, és e jogcímén befolyásolhatja az EU kiadásait is. Az eljárás végén a Parlament teljességében szavazza meg vagy utasítja el a költségvetést.

Most lássuk ezt a három feladatkört részletesebben is!

1. Európai jogszabályok elfogadása

A jogszabályok elfogadásának leginkább bevett eljárása az “együttlétdöntés”. Ezen eljárás egyenlő erőviszonyt teremt az Európai Parlament és a Tanács között, és a jogszabályok széles körében alkalmazzák.

Bizonyos politikai területeken (mint például a mezőgazdaság, gazdaságpolitika, vízumok és bevándorlás) a Tanács az egyedüli jogalkotó, de konzultálnia kell a Parlamenttel. Emellett bizonyos fontos döntéseknél, mint például újabb országok EU-hoz történő csatlakozása, a Parlament beleegyezésére van szükség.

A Bizottság éves munkaprogramjának átvizsgálásával a Parlament ösztönözhet új jogszabályokat, figyelembe véve, hogy milyen jogszabályok lennének megfelelőek, és kérheti a Bizottságot e javaslatok előterjesztésére.

A plenáris ülést valamennyi parlamenti képviselő részvételével általában Strasbourgban tartják havonta egy hétig, de előfordul, hogy a plenáris ülés két napra Brüsszelbe költözik.

2. Demokratikus felügyelet

A Parlament demokratikus felügyeletet gyakorol az Európai intézmények felett. Ezt többféle módon teheti.

Egy új Bizottság hivatalba lépésekor tagjait az európai tagállamok kormányai jelölik, de a Parlament jóváhagyása nélkül nem nevezhetik ki őket. A Parlament mindegyikükkel – beleértve a Bizottság leendő elnökét – külön-külön elbeszélget, és szavazással dönt arról, hogy jóváhagyja-e a Bizottság egészét.

Hivatali ideje alatt a Bizottság politikai felelősséggel tartozik a Parlamentnek, mely „bizalmatlansági indítványt” kezdeményezhet, melyben arra kéri a Bizottságot, hogy az testületileg mondjon le.

Általánosabban fogalmazva: a Parlament azáltal gyakorolja ellenőrző hatáskörét, hogy rendszeresen átvizsgálja a Bizottság által hozzá továbbított jelentéseket (általános éves jelentés, a költségvetés végrehajtásáról szóló jelentések, stb.). Sőt mi több, a parlamenti képviselők kérdéseket intéznek a Bizottsághoz, melyeket a biztosok kötelesek megválaszolni.

A Parlament a Tanács munkáját is felügyeli: a parlamenti képviselők rendszeresen kérdéseket intéznek a Tanácshoz, illetve a Tanács elnöke részt vesz az EP plenáris ülésein és a legfontosabb vitáiban.

A Parlament további demokratikus ellenőrzést gyakorol az állampolgároktól érkező petíciók vizsgálatával, illetve vizsgálóbizottságok felállításával.

Végül a Parlament valamennyi uniós csúcstalálkozóhoz (az Európai Tanács valamennyi ülése) hozzájárul gondolataival. A csúcsertekezletek megnyitásakor a Parlament elnökét felkéri, hogy ismertesse a Parlament nézeteit és kételyeit az aktuális kérdésekről, valamint az Európai Tanács napirendjén szereplő pontokról.

3. A költségvetési hatalom

Az Unió éves költségvetéséről a Tanács és az Európai Parlament közösen dönt. A Parlament két, egymást követő olvasatban vitatja meg azt, és a költségvetés addig nem lép hatályba, amíg azt a Parlament elnöke aláírásával jóvá nem hagyja.

A Parlament Költségvetési Ellenőrző Bizottsága (COCOBU) felügyeli a költségvetési kiadásokat, és évről évre a Parlament dönt arról, hogy az előző pénzügyi évre vonatkozóan jóváhagyja-e a költségvetés Bizottság általi kezelését. Ezt a jóváhagyási eljárást nevezik „mentesítésnek”.

Hogyan szerveződik a munka a Parlamentben?

A Parlament tevékenysége két fő lépésben történik:

- Plenáris ülések előkészítése A **plenáris ülést** az Unió tevékenységének különböző területeivel foglalkozó parlamenti bizottságok képviselői készítik elő. A vitára bocsátott kérdéseket a képviselőcsoportok is megvitatják.

- **Maga a plenáris ülés.** A plenáris üléseket általában Strasbourgban tartják (havonta egy héten keresztül) és néha Brüsszelben (csak két napig). Ezeken az üléseken a Parlament megvizsgálja a jogszabályokra irányuló javaslatokat, és mielőtt a teljes szöveget szavazásra bocsátaná, szavaz azok módosításáról.

A napirenden szerepelhetnek továbbá a Tanács vagy a Bizottság „közleményei”, valamint kérdések arról, hogy mi történik az Európai Unióban és a nagyvilágban.

Az Európai Unió Tanácsa

A Tanács az Unió legfőbb döntéshozó testülete. Az Európai Parlamenthez hasonlóan a Tanácsot is az 1950-es években, az Alapszerződések értelmében hozták létre. A Tanács a tagállamokat képviseli, és ülésein az Unió minden egyes nemzeti kormányából egy-egy miniszter vesz részt.

Az, hogy melyik miniszterről van szó, az a napirenden szereplő témáktól függ. Ha például a Tanács környezetvédelmi kérdéseket vitat meg, akkor a tagállamok környezetvédelmi miniszterei vesznek részt az ülésen, és azt Környezetvédelmi Tanácsnak nevezik.

Az Unió külkapcsolataival az Általános Ügyek és Külkapcsolatok Tanácsa foglalkozik, mivel azonban e testület szélesebb felelősségi körrel rendelkezik az általános politikai kérdésekben is, ülésein a kormányok által választott miniszter vagy államtitkár vesz részt.

A Tanács összesen kilenc féle összetételben működhet:

- Általános Ügyek és Külkapcsolatok Tanácsa
- Gazdasági és Pénzügyi Tanács (ECOFIN)
- Bel- és igazságügyek (JHA)
- Foglalkoztatási, Szociálpolitikai, Egészségügyi és Fogyasztóvédelmi Tanács
- Versenyképességi Tanács
- Közlekedési, Távközlési és Energiaügyi Tanács
- Mezőgazdasági és Halászati Tanács
- Környezetvédelmi Tanács
- Oktatási, Ifjúsági és Kulturális Tanács

A Tanácsban minden miniszternek jogában áll állást foglalni saját kormánya részéről. Vagyis a miniszter aláírása olyan, mintha egész kormánya aláírta volna a kérdéses dokumentumot. Sőt, a Tanács minden egyes minisztere elszámolással köteles saját nemzeti parlamentjének és a parlament által képviselt állampolgároknak. Ez garantálja a Tanács döntéseinek demokratikus legitimitását.

Az EU országainak állam- és/vagy kormányfői, valamint az Európai Bizottság elnöke évente legfeljebb négyszer együtt üléseznek: ezt hívjuk Európai Tanácsnak. E „csúcstalálkozók” határozzák meg az EU általános politikáját, és olyan problémákat oldanak meg, melyeket alacsonyabb szinten (vagyis a hagyományos tanácsi ülések miniszterei által) nem lehetne megoldani. Az Európai Tanács eszmecseréi fontosságuk miatt gyakran késő éjszakáig tartanak és a média kiemelt figyelmét vonják magukra.

Mi a Tanács szerepe?

A Tanács hat kulcsfontosságú felelősségi köre:

1. Európai jogszabályok elfogadás– számos politikai területen az Európai Parlamenttel együtt.
2. A tagállamok gazdaságpolitikájának összehangolása
3. Nemzetközi megállapodások megkötése az Unió és más államok, illetve nemzetközi szervezetek között.
4. Az EP-vel közösen az Unió költségvetésének elfogadása.
5. Az Unió Közös Kül- és Biztonságpolitikájának kidolgozása (CFSP: bővebben lásd a Közös Kül- és Biztonságpolitika c. fejezetben), az Európai Tanács által felállított irányvonalak alapján.
6. A nemzeti bíróságok és rendőri erők közötti együttműködés koordinálása bűnügyekben. (lásd: Szabadság, biztonság és a jog érvényesülése c. fejezet).

E feladatok többsége „közösségi” vonatkozású – vagyis azokra a tevékenységi területekre vonatkozik, ahol a tagállamok egyesítették szuverenitásukat és döntéshozó hatáskörüket az uniós intézményekre ruházták át Ez az Európai Unió „első pillére”. A két utolsó feladatkör azonban inkább olyan területeket érint, amelyek esetében a tagállamok nem ruházták át hatáskörüket, csupán együttműködnek. Ezt „kormányközi együttműködésnek” nevezzük, és az Európai Unió második és harmadik pillérére vonatkozik.

A Tanács munkáját alább részletesebben ismertetjük.

1. Jogalkotás

Az EU jogszabályok jelentős részét a Tanács és a Parlament közösen fogadja el.

Általános szabály, hogy a Tanács csak a Bizottság által előterjesztett javaslat alapján cselekszik, és általában a Bizottság felelős annak biztosításáért, hogy elfogadásuk után az uniós jogszabályokat megfelelően alkalmazzák.

2. A tagállamok politikáinak összehangolása

A tagállamok döntése értelmében a nemzeti gazdaságpolitikáik összehangolásán alapuló mindenek felett álló gazdaságpolitika megvalósítása a cél, melynek végrehajtása a gazdasági és pénzügyminiszterek feladata. Ők közösen alkotják a Gazdasági és Pénzügyi Bizottságot (ECOFIN).

Céljuk továbbá új álláshelyek teremtése és oktatási, egészségügyi, valamint szociális védelmi rendszereik fejlesztése. Bár minden EU tagállam saját felelőssége, hogy milyen politikát valósít meg e területeken, a tagállamok közös célokat fogadhatnak el és tanulhatnak egymás tapasztalataiból, hogy mi is működik a legjobban. E folyamatot „a koordináció nyílt módszerének” hívják, és a Tanácson belül történik.

3. Nemzetközi megállapodások kötése

A Tanács évről évre megállapodásokat „köt” (azaz hivatalosan „aláír”) az Unió és az Unióon kívüli államok, valamint nemzetközi szervezetek között. Ezek a megállapodások olyan általános területeket is érinthetnek, mint a kereskedelem, kooperáció és fejlesztés, illetve olyan szűkebb területeket, mint a textilipar, halászat, tudomány és technológia, szállítás stb.

A Tanács ezen túlmenően az uniós tagállamok között is köthet egyezményeket az adózás, a társasági jog vagy a konzuli védelem terén. Az egyezmények tárgya a szabadság, a biztonság és a jog érvényesítése kérdéseiben folytatott együttműködés is lehet (lásd alább).

4. Az Unió költségvetésének jóváhagyása

Az Unió éves költségvetéséről a Tanács és az Európai Parlament közösen határoz.

5. Közös Kül- és Biztonságpolitika

Az EU tagállamai együtt igyekeznek egy közös kül- és biztonságpolitikát kialakítani. De a külpolitika, a biztonság és a védelem olyan kérdéskörök, amelyeket a nemzeti kormányok független ellenőrzésük alatt tartanak. Mivel ezeken a területeken a tagállamok nem egyesítették szuverenitásukat, a Parlament és az Európai Bizottság szerepe csupán korlátozott. Azonban a tagállamok sokat nyerhetnek, ha együttműködnek ezen a területen, így a Tanács az a legfőbb fórum, ahol a "kormányközi együttműködés" megvalósul.

Ahhoz, hogy a nemzetközi válságokat a Tanács hatékonyabban megválaszolhassa, az Európai Unió egy gyorsreagálású hadtestet állított fel. Ez azonban nem egy „európai hadsereg”: az állomány tagjai nemzeti hadseregük kötelékében maradnak, nemzeti parancsnokság alatt, és szerepük a humanitárius, mentési, békefenntartó és egyéb válságkezelési feladatokra korlátozódik. 2003-ban például az EU Artemis néven katonai műveletet irányított a Kongói Demokratikus Köztársaságban, és 2004-ben Althea kódnévvel békefenntartó műveletet kezdett Bosznia-Hercegovinában.

A Tanácsot az ilyen műveletekben az alábbiak segítik:

- a Politikai és Biztonsági Bizottság (PSC)
- az Európai Unió Katonai Bizottsága (EUMC) és
- az Európai Unió Katonai Állománya (EUMS), mely a tagállamok által a Tanács Titkárságának rendelkezési állományába delegált katonai szakértőkből áll.

Az új közös kül- és biztonságpolitikai főképvisező Catherine Ashton.

6. Szabadság, biztonság és a jog érvényesülése

Az EU polgárok szabadon élhetnek és vállalhatnak munkát az EU bármelyik tagállamában, így tehát az Európai Unió területén bárhol azonos hozzáférést kell biztosítani számukra a polgári igazságszolgáltatáshoz is. A nemzeti bíróságoknak ezért együtt kell működniük annak biztosítására, hogy például az EU egyik tagállamában házasságfelbontás vagy szülői felügyeleti jog ügyében hozott bírósági határozatot az EU valamennyi tagállamában elismerik.

Az Unión belüli szabad áramlás nagy hasznára válik a törvénytisztelő polgároknak, de nemzetközi bűnözők és terroristák vissza is élnek vele. A határokon átnyúló bűnözés problémájának megoldásához határokon átnyúló együttműködésre van szükség az EU valamennyi tagállamának nemzeti bíróságai, rendőri erői, vámtisztei és bevándorlással foglalkozó hivatalnokai közt.

Gondoskodniuk kell például az alábbiakról:

- az EU külső határain megfelelő rendőri állomány biztosítása;
- a vámtisztviselők és a rendőri szervek egymás közötti információcseréje a feltételezett kábítószercsempészek és az embercsempészek mozgásairól;
- a menedékkjogot keresők az Unióban mindenhol ugyanolyan bánásmódban részesüljenek, így előzvényt meg az ún. „menedékkjog-vásárlás” jelenségét.

Az ilyen jellegű kérdésekkel a Bel- és Igazságügyi Tanács foglalkozik – vagyis a bel- és igazságügyi miniszterek. Céljuk egy, „a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén” alapuló egységes térség megteremtése az Unió határain belül.

Hogyan szerveződik a Tanács munkája?

COREPER

Brüsszelben minden tagállam állandó képviseletet tart fenn, amelyek uniós szinten képviselik és védik nemzeti érdekeiket. A képviselők élén az adott ország EU nagykövete áll.

Ezek a nagykövetek (más néven állandó képviselők) hetente üléseznek az Állandó Képviselők Bizottságában (COREPER), melynek feladata, hogy a mezőgazdasági ügyek többségének kivételével – melyekkel a Mezőgazdasági Bizottság foglalkozik – előkészítse a Tanács munkáját. A COREPER-t a nemzeti adminisztráció hivatalnokaiából álló munkacsoportok segítik.

A Tanács elnöksége

A Tanács elnökségét félévente más és más ország tölti be, azaz minden uniós tagállam saját turnusában felelős a Tanács napirendjéért, 6 hónapig elnököl annak ülésein, támogatja a jogalkotási és politikai döntéseket, és tárgyal a tagállamok közötti kompromisszumokról.

Ha például a környezetvédelmi bizottság ülése 2006. második felében lesz, akkor azon a finn környezetvédelmi miniszter elnököl, mivel akkor Finnország lesz a soros elnök.

A Főtitkárság

Az elnökséget a Főtitkárság segíti, amely előkészíti és valamennyi szinten biztosítja a Tanács zökkenőmentes munkáját.

2004-ben Javier Solanát újraválasztották a Tanács Főtitkárának. Ő egy személyben a Közös Kül- és Biztonságpolitika (CFSP) Főképviseelője, és ebbéli minőségében segíti koordinálni az EU fellépését világszerte. Az új alkotmányszerződés alapján a főképviseelő helyét az EU külügyminisztere veszi át.

A Főtitkárt a Helyettes Főtitkár segíti, akinek feladata a Főtitkárság igazgatása.

A szavazatok megoszlása országoként

Döntéseit a Tanács szavazás útján hozza. Minél több lakosa van egy tagországnak, annál több szavazattal rendelkezik a Tanácsban. A szavazatok súlyozása azonban a kevésbé népes országoknak kedvez:

Németország, Franciaország, Olaszország és az Egyesült Királyság:	29
Spanyolország és Lengyelország:	27
Románia:	14
Hollandia:	13
Belgium, a Cseh Köztársaság, Görögország, Magyarország és Portugália:	12
Ausztria, Bulgária és Svédország:	10

Dánia, Írország, Litvánia, Szlovákia és Finnország:	7
Ciprus, Észtország, Lettország, Luxemburg és Szlovénia:	4
Málta:	3
ÖSSZESEN	345

Minősített többségi szavazás

Néhány különösen kényes terület, például a közös kül- és biztonságpolitika, az adózás, a menekültügy és a bevándorlás esetében a döntéshozatal során a Tanács egyhangú jóváhagyása szükséges. Más szóval e kérdések tekintetében mindegyik tagállam vétójoggal rendelkezik.

A legtöbb esetben azonban a Tanács minősített többségi szavazással hozza meg döntéseit.

Minősített többségről akkor beszélhetünk,

- ha – bizottsági javaslat esetében – azt legalább 255 szavazat támogatja,

ILLETVE

- ha – az összes többi jogi aktus esetében – legalább 255 szavazat születik a javaslat mellett, melyet kétharmados többség támogat.

Ezenfelül a tagállamok bármelyike kérheti, hogy ellenőrizték: a leadott igen szavazatok révén valóban támogatja-e a javaslatot az Unió teljes népességének legalább 62%-a. Ha nem ez a helyzet, a javaslatot a Tanács nem fogadja el.

Az Európai Bizottság

A Bizottság a nemzeti kormányoktól függetlenül működik, feladata az Unió egészének képviselője és érdekeinek szem előtt tartása. Új európai jogszabályokra irányuló javaslattervezeteket készít, melyeket az Európai Parlament és a Tanács elé terjeszt.

A Bizottság egyben az EU végrehajtó karja is – vagyis felelős a Parlament és a Tanács döntéseinek végrehajtásáért. Ez az Európai Unió napi irányítását jelenti: politikáinak végrehajtása, programjainak irányítása, valamint a pénzalapokkal való gazdálkodás.

A Parlamenthez és a Tanácshoz hasonlóan az Európai Bizottságot is az 50-es években, az Alapszerződések alapján hozták létre.

Mi a Bizottság?

A Bizottság testülete 27 nőből és férfiből áll: minden EU-ország egy biztost delegál.

A „Bizottság” szó két értelemben használatos: először is férfiak és nők – tagállamonként egy – azon csoportját jelöli, amelyet az intézmény irányítására és döntéseinek meghozatalára jelöltek ki. Másodszer pedig a „Bizottság” kifejezés egyben magát az intézményt és annak személyzeti állományát jelöli.

A Bizottság kijelölt tagjait nem hivatalosan „biztosoknak” hívjuk. Hazájukban már mindannyian töltöttek be politikai tisztséget, többen közülük miniszterek is voltak, de a Bizottság tagjaiként feladatuk a teljes egészében vett Unió érdekeinek képviselője, nem pedig nemzeti kormányaik utasításainak végrehajtása.

Új Bizottságot ötévente állítanak össze, az európai parlamenti választásoktól számított hat hónapon belül. Az eljárás menete a következő:

A tagállamok kormányai közösen megállapodnak arról, hogy kit jelöljenek az új Bizottság elnökének.

- A Bizottság elnökjelöltjét ezután a Parlament hagyja jóvá.
- A Bizottság elnökjelöltje a tagállamok kormányaival megvitatta választja ki a Bizottság többi tagját.
- A Tanács minősített többséggel fogadja el a jelöltek listáját és továbbküldi az Európai Parlamentnek jóváhagyásra.
- Ezt követően a Parlament meghallgatja az egyes jelölteket, majd szavaz az egész testületre vonatkozó véleményéről.
- A Parlament jóváhagyó szavazását követően az új Bizottságot hivatalosan a Tanács nevezi ki, amely minősített többséggel határoz e lépéséről.

*José Manuel Barroso
az Európai Bizottság
elnöke.*

Az előző Bizottság mandátuma 2009. október 31-ig tartott, elnöke a portugál származású José Manuel Barroso volt, de újra megválasztották.

Érdeemes tudni, hogy a magyar biztos **Andor László**, aki a foglalkoztatási és szociális ügyekért felel.

A Bizottság politikai felelősséggel tartozik a Parlamentnek, melynek bizalmatlansági indítvány elfogadásával jogában áll testületileg feloszlatni a Bizottságot. A Bizottság egyéni tagjai az elnök kérésére – feltéve, hogy azt a többi tag jóváhagyja – lemondani kötelesek.

A Bizottság a Parlament valamennyi ülésén részt vesz, ahol pontosítania és indokolnia kell politikai elképzeléseit, valamint rendszeresen megválaszolja a parlamenti képviselők írásban vagy szóban feltett kérdéseit.

A Bizottság mindennapi munkáját adminisztratív tisztviselők, szakértők, tolmácsok, fordítók és titkársági alkalmazottak látják el. E köztisztviselők száma mintegy 25 000, ami első hallásra soknak tűnhet, de igazából kevesebb, mint a legtöbb közepes nagyságú városi tanács alkalmazottainak száma Európában.

Hol van a Bizottság székhelye?

A Bizottság „székhelye” Brüsszelben (Belgium) van, de vannak irodái Luxemburgban, *képviseletei* valamennyi EU tagországban, valamint *delegációi* a világ számos fővárosában.

Mi a Bizottság szerepe?

Az Európai Bizottság négy fő feladata:

1. törvények javaslata a Parlamentnek és a Tanácsnak;
2. az Unió politikájának és költségvetésének kezelése, irányítása és végrehajtása;
3. az Európai jog érvényesítése (az Európai Bírósággal közösen);
4. az EU képviselete a nemzetközi színen, például tárgyalások folytatása és megállapodások kötése az Unió és más országok között.

1. Új jogalkotási javaslatok előterjesztése

A Bizottság rendelkezik a „kezdeményezés jogával”, vagyis egyedül a Bizottság felelős az új európai jogszabályokra irányuló javaslatok kidolgozásáért, amelyeket majd a Parlament és a Tanács elé terjeszt. E javaslatok célja kötelezően az Unió és polgárai jogainak védelme, nem pedig az egyes országok vagy vállalatok érdekvédelme.

Mielőtt bármilyen javaslatot tenne, a Bizottságnak fel kell térképeznie az Európában kialakuló új helyzeteket és problémákat, és mérlegelnie kell, hogy az uniós jogalkotás-e a legjobb megoldás ezek kezelésére. Ezért a Bizottság folyamatosan érdekcsoportok széles körével és két tanácsadó szervvel – az Európai Gazdasági és Szociális Bizottsággal, valamint a Régiók Bizottságával áll kapcsolatban, valamint kikéri a nemzeti parlamentek és kormányok véleményét is.

A Bizottság csak akkor tesz javaslatot uniós szinten történő beavatkozásra, ha úgy látja, hogy a problémát nemzeti, regionális vagy helyi hatáskörben nem lehet kedvezőbbén megoldani. Ezt az elvet, vagyis amikor a kérdéseket a lehető legalacsonyabb szinten próbáljuk meg kezelni, „szubszidiaritás elvének” nevezik.

Ha viszont a Bizottság úgy ítéli meg, hogy uniós jogszabályra van szükség, javaslatot dolgoz ki, amely hatékonyan megoldja az adott problémát és az érdekek legszélesebb körét elégítheti ki. Ahhoz, hogy a javaslat helyes technikai adatokat tartalmazzon, a Bizottság – a különféle bizottságokon és csoportokon keresztül – szakértőkkel konzultál.

2. Az EU politikájának és költségvetésének végrehajtása

Az Európai Unió végrehajtó testületeként a Bizottság felelős az EU költségvetésének kezeléséért és végrehajtásáért. A tényleges kiadások nagy részét a nemzeti és helyi hatóságok hajtják végre, de ennek felügyeletéért a Bizottság felelős – a Számvevőszék figyelő szemei alatt. Mindkét intézmény célja a megfelelő pénzügyi gazdálkodás biztosítása. Az Európai Parlament csak abban az esetben engedélyezi a Bizottságnak a költségvetés végrehajtását, ha az beleillik a Számvevőszék éves jelentésébe.

A Bizottság irányítja továbbá a Parlament és a Tanács által elfogadott politikákat, mint például a közös agrárpolitikát. Másik ilyen politika például a versenypolitika, ahol a Bizottságnak jogában áll vállalatok összefonódásának engedélyezése vagy elutasítása. A Bizottságnak azt is biztosítania kell, hogy az EU országok nem támogatják saját iparaikat a versenyt torzító módon.

A Bizottság által irányított uniós programok köre az „Interreg” és „URBAN” programoktól (a régiók közötti határokon átnyúló együttműködés és a válságban lévő városi térségek megújulásának elősegítése) egészen az „Erasmus” programig (diákcseraprogramok Európa-szerte) terjed.

3. Az Európai jog érvényesítése

A Bizottság a “szerződések őreként” tevékenykedik, vagyis a Bírósággal közösen gondoskodik arról, hogy az EU jogszabályait valamennyi tagállamban megfelelően alkalmazzák.

Ha a Bizottság úgy találja, hogy egy tagállam nem alkalmazza az uniós jogszabályokat, és ezért nem tesz eleget jogi kötelezettségeinek, megteszi a szükséges intézkedéseket a helyzet orvoslására.

Először is ún. jogsértési eljárást (infringement procedure) kezdeményez, ami azt jelenti, hogy a kormánynak címzett hivatalos levelében a Bizottság közli a kormánnyal, hogy miért véli úgy, hogy az adott ország megsérti az uniós jogszabályokat, valamint határidőt tűz ki, melyen belül az adott országnak erre részletes választ kell adnia.

Ha ez az eljárás eredménytelen, a Bizottság kénytelen az ügyet az Európai Bírósághoz továbbítani, amelynek jogában áll büntetést kiszabni. A Bíróság ítéletei a tagállamokra és az uniós intézményekre egyaránt vonatkoznak.

4. Az Unió képvisellete a nemzetközi színen

Az Európai Bizottság az Unió egyik legfontosabb szószólója a nemzetközi szintén. Így a 15 tagállam egyetlen szócsövön keresztül hallathatja hangját olyan nemzetközi fórumokon, mint pl. a Kereskedelmi Világszövetség.

Ugyancsak a Bizottság feladatai közé tartozik, hogy az EU nevében nemzetközi megállapodásokat kössön. Erre példa a Cotonou Megállapodás, amely az Unió és az afrikai, karib- és csendes-óceán térségbeli fejlődő országok közötti fontos segély- és kereskedelmi partnerség alapjait rakta le.

Hogyan szerveződik a Bizottság munkája?

A Bizottság elnöke dönti el, hogy melyik biztos melyik területért lesz felelős, valamint hogy a Bizottság ideje alatt (szükség esetén) hogyan szervezi át a feladatköröket.

A Bizottság hetente egyszer, rendszerint szerdán ülésezik Brüsszelben. A napirendi pontokat az adott területért felelős biztos ismerteti, amit a testület kollektív döntéssel véleményez.

A Bizottság állománya „főigazgatóságokba” – (DG), illetve „szolgálatokba” szerveződik (pl. Jogi Szolgálat). Minden főigazgatóság egy adott területért felelős, élén a főigazgató áll, aki felelősséggel tartozik a biztosok egyikének. Az átfogó koordinációt a főtitkárság biztosítja, aki egyben a heti bizottsági üléseket is irányítja. A Főtitkárság élén a főtitkár áll, aki közvetlen felelősséggel tartozik az elnöknek.

Többnyire a főigazgatóságok gondolják el és fogalmazzák meg az új jogszabálytervezeteket, de ezek a javaslatok csak akkor válnak hatályossá, ha azokat a Bizottság heti ülésén „elfogadja”. Az eljárás tehát nagyjából a következő:

Tegyük fel, hogy a Bizottság szerint egy olyan uniós jogszabályra van szükség, amellyel szabályozni lehetne Európa folyóinak szennyezését. A Környezetvédelmi Főigazgatóság az európai iparokkal, gazdálkodókkal, a tagállamok környezetvédelmi tárcáival és környezetvédelmi szervezetekkel folytatott kimerítő konzultációk alapján kidolgoz egy javaslatot. A tervezetet aztán a Bizottság egyéb szervezeteivel is megvitatják, majd a Jogi Szolgálat és a Főtitkárság ellenőrzi.

Amint a javaslat teljesen kész, felveszik a következő bizottsági ülés napirendi pontjai közé. Ha a 27 biztos közül legalább 14 jóváhagyja a javaslatot, a Bizottság „elfogadja” azt az egész

testület feltétlen támogatásával. A dokumentumot ezután átnézésre megküldik a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek.

A biztosok számának felső határa

Ha a Bizottság túl sok tagot számlál, nem tudja hatékonyan ellátni feladatát. Jelenleg ezt az uniós intézményt tagállamonként egy biztos alkotja. Bulgária és Románia uniós csatlakozása óta a Bizottság tagjainak száma 27-re növekedett. Ezt a számot a Tanács határozta meg egyhangú döntéssel. A 27. tagállam csatlakozását követően hivatalba lépő új Bizottság tagjainak számát csökkenteni kell. Erre elméletileg 2009 novemberében kerül majd sor. A végső döntést a biztosok pontos számát illetően a Tanács hozza majd meg. A biztosokat ezt követően rotációs rendszerben nevezik ki, nagy súlyt fektetve arra, hogy a tagországok méltányos képviselete megvalósuljon. A cél az, hogy az új Bizottság összetétele tükrözze a tagállamok teljes demográfiai és földrajzi spektrumát.

A Bíróság

Az Európai Közösségek Bíróságát (gyakran egyszerűen csak „Bíróságnak” hívják) az ESZAK-szerződés keretében hozták létre 1952-ben, székhelye Luxemburgban van.

Feladata annak biztosítása, hogy az EU jogszabályait valamennyi EU tagállamban ugyanúgy értelmezik és hajtják végre, így tehát a jog mindenki számára azonos. Gondoskodik például arról, hogy a nemzeti bíróságok ne hozhassanak ugyanabban az ügyben eltérő határozatot.

A Bíróság arról is gondoskodik, hogy az EU tagállamok és intézmények megteszik azt, amit a jog követel. A Bíróság hatáskörébe tartozik a tagállamok, uniós intézmények, vállalatok és magánszemélyek közötti jogviták rendezése.

A Bíróságot tagállamonként egy bíró alkotja annak érdekében, hogy az intézmény az Európai Unió 27 nemzeti jogrendszerének mindegyikét képviselje. A hatékonyság érdekében a Bíróság ritkán ülésezik teljes létszámmal. Ítéleteit többnyire a 13 bíróból álló nagytanács vagy a 3, illetve 5 bíró alkotta tanácsok valamelyike hozza.

A Bíróság munkáját nyolc „főtanácsnok” segíti. A főtanácsnokok feladata, a Bíróság elé terjesztett ügyekben pártatlanul és függetlenül eljárva, nyilvános tárgyaláson indokolással ellátott indítványt nyújtsanak be.

A Bíróság bírait és főtanácsnokait olyan személyek közül választják ki, akiknek függetlenségéhez nem férhet kétség, és akik rendelkeznek az országukban a legfelsőbb bírói tisztségekbe történő kinevezéshez szükséges képzettséggel és szakértelemmel. A bírákat és a főtanácsnokokat a tagállamok kormányai közös megegyezéssel, hat éves, megújítható hivatali időre nevezik ki.

Ahhoz, hogy a Bíróság megbirkózhasson az elé terjesztett esetek nagy számával, és hogy jobb jogi védelmet nyújthasson polgárainak, 1989-ben létrehozták az Elsőfokú Bíróságot. A (Bírósághoz kapcsolódó) Elsőfokú Bíróság felelős azért, hogy bizonyos kereset típusokban, különösen a magánszemélyek, vállalatok és egyes vállalkozások által elé terjesztett kérdésekben, valamint a versenyjoggal kapcsolatos ügyekben döntéseket hozzon,

A Bíróság és az Elsőfokú Bíróság élén egy-egy elnök áll, akiket a bírák maguk közül választanak ki három éves, megújítható hivatali időre. 2003-ban a Bíróság elnökévé a görög Vassilios Skourist választották. Az Elsőfokú bíróság elnöke a dán Bo Vesterdorf.

Létrehoztak egy új igazságügyi szervet is, az Európai Unió Közszolgálati Törvényszékét, amely az Európai Unió és közalkalmazottai közötti jogvitákban jár el. E törvényszéket hét bíró alkotja és az Elsőfokú Bíróság mellett tevékenykedik.

Mi a Bíróság szerepe ?

A Bíróság az elé terjesztett ügyekben hoz döntést. A négy legáltalánosabb ügy a következő:

1. előzetes döntéshozatalra való hivatkozások;
2. kötelezettség elmulasztása esetén benyújtott keresetek
3. megsemmisítés iránti keresetek;
4. intézményi mulasztás megállapítása iránti keresetek.

A négy keresetfajta részletes leírása a következő:

1. Előzetes döntéshozatali eljárás

Az EU valamennyi tagállamában a nemzeti bíróságok felelősek annak biztosításáért, hogy az adott országban a közösségi jogot megfelelően alkalmazzák. Fennáll viszont annak a veszélye, hogy a különböző országokban más és más módon értelmezik az uniós jogszabályokat.

Ennek megakadályozására alkalmazzák az „előzetes döntéshozatali eljárást”, ami azt jelenti, hogy ha egy nemzeti bíróságnak kételye merül fel a közösségi jogszabályok értelmezésével vagy érvényességével kapcsolatban, akkor módjában áll (sőt, bizonyos esetekben kötelező) kikérnie az Európai Bíróság tanácsát. E tanácsot „előzetes döntéshozatal” formájában nyújtják.

2. Kötelezettség elmulasztása esetén benyújtott keresetek

A Bizottság ezeket az eljárásokat akkor kezdeményezheti, ha megalapozottan feltételezi, hogy a tagállam nem tesz eleget az uniós jog által előírt kötelezettségének. Ezeket az eljárásokat egy másik EU-tagállam is kezdeményezheti.

Mindkét esetben a Bíróság vizsgálja meg az állításokat, és hozza meg ítéletét. Amennyiben bebizonyosodik a mulasztás, a vád alá helyezett tagállam köteles azonnal orvosolni a problémát. Amennyiben a Bíróság úgy találja, hogy a tagállam nem tett eleget az ítéletnek, büntetést szabhat ki az adott tagállam számára.

3. Megsemmisítés iránti keresetek

Ha bármelyik tagállam, a Tanács, a Bizottság vagy (bizonyos körülmények között) a Parlament úgy véli, hogy egy adott uniós jogszabály illegális, a Bíróságnál kezdeményezheti annak megsemmisítését.

Ezeket a „megsemmisítés iránti kereseteket” olyan magánszemélyek is benyújthatják, akik azért kérik a Bíróságot az adott jogszabály megsemmisítésére, mert az őket közvetlenül vagy személyükben érinti.

Ha a Bíróság úgy véli, hogy a kérdéses törvényt nem a megfelelő módon adoptálták vagy nem követi hűen a Szerződésekben lefektetett követelményeket, érvénytelennek és meg nem történtnek tekintheti azt.

4. Intézményi mulasztás megállapítása iránti keresetek

A Szerződés kötelezi az Európai Parlamentet, a Tanácsot vagy a Bizottságot, hogy bizonyos döntéseket csak bizonyos feltételek mellett hozzanak meg. Amennyiben ezt elmulasztják, úgy a tagállamok, egyéb közösségi intézmények és (bizonyos feltételekkel) magánszemélyek vagy cégek panaszt tehetnek a Bíróságnál e jogsértés hivatalos nyilvántartásba vétele érdekében.

Hogyan szerveződik a Bíróság munkája?

A kereseteket a Bíróság Hivatalához nyújtják be, és minden ügyhöz egy bírót és főtanácsnokot jelölnek ki.

Az eljárás ezek után két szakaszban zajlik: az első az írásos, a második a szóbeli szakasz.

Az első szakaszban az összes érintett fél írásos nyilatkozatot tesz, és az ügyhöz kirendelt bíró összefoglaló jelentést állít össze e nyilatkozatok tartalmáról és az ügy jogi háttéréről.

Ezután következik a második szakasz – a nyilvános meghallgatás. Az ügy fontosságától és összetettségétől függően a meghallgatás három, öt vagy 13 bíróból álló kamara, vagy a teljes bíróság előtt történhet. A meghallgatáson a felek ügyvédei a bírók és a főtanácsnokok elé tárják az ügyet, akik kérdéseket intézhetnek hozzájuk. Ezek után a főtanácsnok ismerteti indítványát, majd a bírók tanácskoznak és meghozzák ítéletüket.

2003 óta a főtanácsnokoknak csak akkor kell indítványt benyújtaniuk egy ügyben, ha a Bíróság úgy véli, hogy az adott eset a jogszabály új pontját veti fel. A Bíróságnak ugyanakkor nem kell követnie a főtanácsnok indítványát.

A bírósági ítéleteket többnyire többségi szavazással hozzák meg és nyilvános meghallgatáson ismertetik. Eltérő nézeteket nem ismertetnek. A határozatokat kihirdetésük napján teszik közzé.

Forrás: http://ec.europa.eu/magyarorszag/background/institutions/index_hu.htm

19. A mai magyar demokrácia működése

IV. Modern demokráciák működése / 19.

Demokráciáról, egy adott országon belül akkor beszélhetünk, ha ott érvényesülnek az alkotmányosság klasszikus alapelvei.

- **A hatalommegosztás elve:** érvényesül az államhatalmi ágak megosztása és elválasztása (törvényhozó, végrehajtó, bírói); ehhez a modern demokráciákban egyre több sajátos intézményt hoznak létre (alkotmánybíróságok, ombudsmann).
- **A népszuverenitás elve:** az állami főhatalom forrása a nép (képviseleti és közvetlen demokrácia).
- **Megvalósul a törvények uralma:** a jogrendszer alapja az alkotmány, amelyet minden állampolgárnak és társadalmi szervezetnek tisztelnie kell (jogbiztonság).
- **Az emberi jogokat az állam elismeri és biztosítja.**
- **Törvény előtti egyenlőség:** a jogrendszer tiltja a negatív diszkriminációt, az alkotmány intézményesen védi a kisebbségeket.

A ma is **érvényben levő polgári alkotmányt 1989. október 23-án¹** hirdették ki, ettől a naptól tekinthető Magyarország alkotmányos demokráciának; parlamentáris kormányrendszer jött létre.

A hatályos magyar választási rendszer és választójog

1989-ben a rendszerváltás évében a **többpártrendszer** és a **demokrácia** elveinek megfelelő választójogi szabályozás került elfogadásra, így lett a **választójog általános, egyenlő**, valamint így lett a **szavazás titkos és közvetlen**.

Aktív választójoggal rendelkezik a parlamenti választásoknál *minden nagykorú magyar állampolgár*, de nem élhet választójogával az, akinek nincsen legalább ideiglenes lakóhelye Magyarországon. A passzív választójoghoz megkívánt további feltétel pedig az állandó lakhely.

Kizárás a választójogból

Csak igen szűk körben fordul elő és nem terjed túl a *természetes kizáró okok* körén (*elmebetegség, bűncselekmény elkövetése*).

A parlamenti választókerületi rendszerek

1989-ben arányosságra törekvő vegyes választási rendszert alkottak meg. A rendszer sajátossága, hogy mind a többségi, mind az arányos rendszer elemeit tartalmazza.

A többségi rendszernek megfelelően az ország **176 egyéni választókerületi körzetre** van felosztva, ahol – pártok által indított, vagy független – jelöltek indulhatnak. A **jelöltállítás feltétele minimum 750** választójogosult ajánlásának (**kopogtató cédula** v. ajánló szelvény) a megszerzése. A választások során **személyekre** lehet szavazni, és a szavazatok **abszolút többségét** elnyerő jelölt lesz a képviselő. A választás azonban csak abban az esetben érvényes², ha a választásra jogosultak több mint fele szavazott. Amennyiben a jelölt az első fordulóban nem szerzett abszolút többséget második fordulót kell tartani. A második fordulóban a három legtöbb szavazatot elért jelölt mérkőzhet meg újra. Ebben az esetben a győzelemhez már elég a relatív többség megszerzése.

¹ ez az 1949. évi XX. tv., de az alkotmánymódosítás és a köztársaság kikiáltása ekkor volt

² '95 óta nincs érvényességi küszöb, „csak” eredményességi küszöb

Az egyéni választókerületek mellett az arányos választási rendszerre jellemző **pártlisták** alkotják választási rendszerünk másik pillérét. Magyarországon minden megye és a főváros **területi választókerületet** alkot. A 20 területi választókerületben a pártok abban az esetben indíthatnak listát, ha az adott megye egyéni kerületeinek egynegyedében, de legalább két egyéni választókerületben jelöltet tudnak állítani.

A szavazás során minden választópolgár két szavazattal rendelkezik. Egyik szavazatát az egyéni választókerület valamelyik jelöltjére adhatja le, másik szavazatával pedig a területi pártlisták közül választhat.

Ezen kívül létezik egy **országos lista** is, amely arányosító, kiegészítő funkciót tölt be. Az országos listára ugyanis nem szavaznak külön a választópolgárok, hanem **az egyéni és területi listás választókerületek töredékszavazatai** kerülnek fel rá. (Töredékszavazatnak nevezük az egyéni választókerületben a vesztes jelöltekre leadott szavazatokat, amelyek a tiszta többségi rendszer alkalmazása esetén elvesznének.) Országos listát azonban csak azok a pártok állíthatnak, amelyek legalább hét megyében tudtak megyei listát állítani.

A mandátumok elosztása előtt összesítik a listákra leadott szavazatokat, és amennyiben nem éri el a pártra leadott szavazatok aránya az **5 %** -ot, úgy ezek a pártok nem kapnak mandátumot sem a területi, sem az országos listáról.

A 386 országgyűlési képviselő tehát 3 mandátumszerzési mód alapján kerül be a parlamentbe: 176 képviselő az egyéni választókerületekből, (maximum)152 képviselő a területi pártlisták alapján, (minimum)58 képviselő pedig a pártok országos listáiról jut mandátumhoz.

Az országgyűlési képviselő megbízatása megszűnik, ha

- megszűnik az országgyűlés
- meghal
- elveszíti a választójogát

A kormány

A kormány a *miniszterelnökből* és az általa kinevezett *miniszterekből* áll, akiket csak ő válthat le (félprezidenciális miniszterelnöki rendszer)³ Konstruktív bizalmatlansági indítvány benyújtásával mozdítható el pozíciójából; a benyújtónak meg kell neveznie az új miniszterelnököt.

Működéséért az Országgyűlésnek felelős, munkájáról köteles rendszeresen beszámolni. A kormány feladata, hogy védje az alkotmányos rendet, biztosítsa a törvények végrehajtását, irányítsa a minisztériumokat, a belügyminiszter közreműködésével ellenőrizze a helyi önkormányzatok törvényes működését, meghatározza a tudományos és kulturális fejlesztést, a szociális és egészségügyi ellátás állami feladatait, irányítsa a fegyveres erők, a rendőrség és a rendészeti szervek működését, védje az állampolgárok élet- és vagyónbiztonságát és felügyelje a külföldi kapcsolatok fenntartását.

A kormány működése megszűnik, ha:

- új országgyűlés alakul
- meghal a miniszterelnök
- a miniszterelnök elveszíti a választójogát

A konstruktív bizalmatlansági indítvány

„A bizalmatlansági indítvány egyik speciális változata a magyar alkotmányban is szereplő konstruktív bizalmatlansági indítvány. Ennek a verzióknak a lényege az, hogy bizalmatlansági

³ kancellári kormányforma a MSZMP szerette volna a fél-prezidentális rendszert

indítványt csak úgy lehet benyújtani (egyébként az országgyűlési képviselők egyötöde kezdeményezhet ilyen lépést), hogy az **egszersmind az új miniszterelnök-jelölt személyére is javaslatot tesz**. Ez a megszorítás azt a célt szolgálja, hogy bizonyos mérvű **stabilitást biztosítson a kormánynak** olyan helyzetekben is, amikor annak parlamenti többsége bizonytalanná válik. **A konstruktív bizalmatlanság szabálya esetén ugyanis nem elég az indítvány sikeréhez, hogy több képviselő álljon szemben a kormánnyal, mint amennyi mellette áll, hanem ezen felül arra is szükség van, hogy ez a többség képes legyen megegyezni egy közös kormányprogramban és miniszterelnök-jelöltben is. Ettől lesz "konstruktív" az indítvány: nem lehet egyszerűen csak kormányt buktatni, egyúttal az új kormánynak is megbízást kell adni.** Természetesen, az alkotmány lehetőséget ad a kormánnyal szembeni bizalmatlanság nem "konstruktív" kinyilvánítására is. Például, a kormány maga megetheti, hogy valamelyik szavazást az Országgyűlésben bizalmi szavazássá nyilvánítja, és amennyiben ezt a szavazást elveszíti, az alkotmány értelmében be kell nyújtania lemondását az államfőhöz. Továbbá, ha a kormány elveszítette többségét az Országgyűlésben, akkor a vele szembenálló parlamenti többség megszüntetheti megbízatását akkor is, ha egyébként nem tud közös kormányprogramban és kormányfőben megállapodni, mégpedig oly módon, hogy nem a kormányt váltja le, hanem magát az Országgyűlést oszlatja föl, egyszerű többségi szavazással. Ez azonban új választások kiírását jelenti, ami a kezdeményezőkre nézve igen kockázatos lehet.

A konstruktív bizalmatlansági indítvány intézménye egyedi körülmények és alkühelyzetek folyamánként vált a magyar alkotmányos rendszer részévé, de ettől függetlenül jó okok szólnak a szabály megtartása mellett. A magyarhoz hasonló parlamentáris rendszerekben természetes, hogy a kormánytöbbséget biztosító országgyűlési frakciók maguk közt képesek megegyezni a kormányfő személyében, és semmiféle indok nem szól amellett, hogy más intézményeket és személyeket is be kelljen vonni a döntési folyamatba. Márpedig, ha nem a leendő kormánypárti frakciók állapodnak meg a miniszterelnök-váltásról, hanem maga a miniszterelnök nyújtja be a lemondását az államfőhöz, akkor a köztársasági elnök legalábbis jog szerint majdnem korlátlan kezdeményező szerephez juthat a következő kormányfő kiválasztásában. A szokásjogon és a józan alkotmányos belátáson kívül ugyanis semmilyen alkotmányos rendelkezés nem írja elő, hogy az elnöknek a legnagyobb frakció vagy a parlamenti többséget birtokló frakciók közös jelöltjét kell elfogadnia: ezért, ha valamikor a jövőben véletlenül olyan elnöke lenne az országnak, aki híján van az alkotmányos ítélőképességnek, elvileg azt jelölhetne, akit akar, és ha a parlament negyven napon belül nem választja meg jelöltjeit, feloszlathatja az Országgyűlést. Ez a forgatókönyv tehát azzal a veszéllyel jár, hogy a köztársasági elnököt a pártok közötti hatalmi harc főszereplőjévé teszi, márpedig az elnök alkotmányos helyzete és a kormányzati rendszer egészének logikája ennek elkerülését tenné kívánatosá. Ezért **a kormányzati ciklus közbeni kormányfő-váltásnak a legerencsésebb módja a konstruktív bizalmatlansági indítvány alkalmazása.**" *(idézet az Eötvös Károly Közpolitikai Intézet honlapjáról)*

Az Országgyűlés

- a Magyar Köztársaság legfelsőbb államhatalmi és népképviselői szerve
- népszuverenitásból eredő jogait gyakorolva biztosítja a társadalom rendjét, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit
- tehát megalkotja a Magyar Köztársaság Alkotmányát
- törvényeket alkot

Az ügyészség

Feladata az állampolgárok jogainak a védelme, a nyomozások ellenőrzése, valamint a vád képviselése. A legfőbb ügyészt az országgyűlés választja, a köztársasági elnök javaslatára, csak az országgyűlésnek felelős. A legfőbb ügyész nevezi ki a többi ügyészt.

A köztársasági elnök

Magyarország államfője a köztársasági elnök. Legfőbb feladata az *államszervezet demokratikus működésének ellenőrzése*. Személyét az Országgyűlés választja, titkos szavazással, 5 évre (egyszer újraválasztható). Az Országgyűlés által elfogadott törvényeket hivatalosan a köztársasági elnök hirdeti ki, ha kell egyszer visszaküldheti a törvényt vagy megküldheti az Alkotmánybírósághoz ún. előzetes normakontrollra, de a másodszor is megszavazott törvényt köteles kihirdetni. A köztársasági elnök a *fegyveres erők főparancsnoka, de ez nem jelent katonai rangot vagy irányítást*. Jogköre hadiállapot vagy rendkívüli állapot idején kiszélesedik. *Személye sérthetetlen*, csak törvény- vagy alkotmányértés esetén vonható felelősségre a képviselők egyötödének indítványára, ha a parlament kétharmada megszavazza ezt. A cselekményt az Alkotmánybíróság bírálja el.

Az Alkotmánybíróság

Az Alkotmánybíróság 1989 óta létezik, 11 tagú testületét (köztük az elnököt és a helyettes elnököt) az Országgyűlés választja, 9 évre (egyszer újraválaszthatók). Az Alkotmánybíróság az alkotmányvédelem legfőbb szerve. Feladata a jogszabályok alkotmányosságának felülvizsgálata, az alkotmányos rend és az Alkotmányban biztosított alapjogok védelme.

Az Alkotmánybíróság tevékenységét függetlenül végzi. Nem része az igazságszolgáltatási szervezetnek, önálló költségvetése van, és az alkotmánybírákat az Országgyűlés választja. A költségvetése tervezetét az Alkotmánybíróság maga dolgozza ki, majd e tervezetet az állami költségvetés részeként jóváhagyás céljából az Országgyűlésnek küldi meg.

Az Alkotmánybíróság határozatai mindenkire kötelezőek és megfellebbezhetetlenek.

Az önkormányzat

Az önkormányzatok az adott település végrehajtó hatalmaként funkcionálnak. Feladatuk a helyi gazdasági ügyek vizsgálata, a közterületek állapotának felügyelése, a településekre jutó állami pénzek kezelése, a helyi szociális ellátások és az oktatás biztosítása a település lakói számára. Az önkormányzat élén a polgármester áll, akit a település lakói választanak.

Az önkormányzat **rendeletalkotási joggal** rendelkezik.

Országgyűlési biztosok, ombudsmanok

Az **ombudsman** olyan saját hivatallal rendelkező parlamenti megbízott, aki tevékenységében más állami szervektől független, és csak az őt megválasztó országgyűlésnek tartozik felelősséggel. Az ombudsman feladata elsősorban a közigazgatásban, de az igazságszolgáltatás kivételével valamennyi állami szervnél, panasz alapján vizsgálat indítása, a jogsértőnek talált gyakorlatról a szerv értesítése és a panaszos jogainak képviselése. Az ombudsman nem hozhat kötelező intézkedéseket, nem alkalmazhat jogi szankciókat.

Magyarországon az Alkotmány 1989. évi módosításáig szó sem lehetett olyan független ellenőrző szervek létrehozásáról, mint az ombudsman, az Alkotmánybíróság vagy az Állami Számvevőszék, mivel az alkotmány a hatalom egységének elvét hirdette, és nem a hatalommegosztást. Az ombudsman ellenőrzési tevékenysége főként azért fontos, mert jogi

szakértelemmel képes az egyének vagy más panaszosok olyan jogsérelmeinek orvoslását elősegíteni, amely jogsérelmek az adott állami szervek normális működése során nem kapnak orvoslást.

Jelenleg hazánkban ebbe a körbe tartozik:

- **Állampolgári jogok biztosa** (Dr. Szabó Máté)
- **Adatvédelmi biztos** (Dr. Jóri András)
- **Kisebbségi jogok biztosa** (Dr. Kállai Ernő)
- **Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosa** (dr. Fülöp Sándor)

Az Állami Számvevőszék

A nyolcvanas évtizedben felgyorsult társadalmi és politikai változások eredményeként az 1989. október 23-i alkotmánymódosítással, a Magyar Köztársaság kikiáltásával egy időben hozták létre ismét a demokratikus intézményrendszer egyik meghatározó elemeként az Állami Számvevőszéket.

Az Állami Számvevőszék az állam legfőbb pénzügyi ellenőrző szerve, az Országgyűlés pénzügyi-gazdasági ellenőrző szerve. Csak az Országgyűlésnek és a törvényeknek van alárendelve. Ellenőrzéseit törvényességi, célszerűségi és eredményességi szempontok szerint végzi. A rá vonatkozó törvényben meghatározott feladatkörében általános hatáskörrel rendelkezik. Ennek értelmében ellenőrzést végezhet mindenütt, ahol állami pénzt használnak fel vagy kezelnek. Az állam legfőbb pénzügyi ellenőrző szerve minősítés garanciális tartalmú. Ki-zárja, hogy a törvényhozás ellenőrző szerve fölé vagy mellé más államhatalmi ágak azonos szintű ellenőrző szervet emeljenek.

Politikai és szakmai szempontból egyaránt független intézmény, amit az is ki-fejezésre juttat, hogy elnökét és alelnökeit a hatályos alkotmánynak megfelelően az összes megválasztott képviselő kétharmadának igen szavazatával tizenkét évre választja meg az Országgyűlés.

A Legfelsőbb Bíróság

Az 1997. évi LIX. törvénnyel módosított Alkotmány 47. §-a szerint a Legfelsőbb Bíróság a Magyar Köztársaság legfőbb bírósági szerve. A Legfelsőbb Bíróság biztosítja a bíróságok jogalkalmazásának egységét, jogegységi határozatai a bíróságokra kötelezőek.

A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 1997. évi LXVI. törvény értelmében a Legfelsőbb Bíróság:

- elbírálja - a törvényben meghatározott ügyekben - a megyei bíróság vagy az ítélőtábla határozata ellen előterjesztett jogorvoslatokat,
- elbírálja a felülvizsgálati kérelmet,
- a bíróságokra kötelező jogegységi határozatokat hoz
- eljár a hatáskörébe tartozó egyéb ügyekben.

A bíróság

Más alkotmányos demokráciákhoz hasonlóan- a magyar államszervezetben is elkülönült, önálló hatalmi ág

- A bírói hatalom feladata az igazságszolgáltatás, amelynek fő formái a büntető és a polgári igazságszolgáltatás
- A munkaügyi bíróságok munkaviszonnyal kapcsolatos ügyekben járnak el
- Az igazságszolgáltatás egyik legfontosabb alapelve a bírói függetlenség
- A bírót a köztársasági elnök nevezi ki és menti fel. A bírók személyes függetlenségét védi mentelmi joguk és széles az összeférhetetlenségek köre is. Ebből kiemelkedik az igazságszolgáltatás pártatlanságának elve.
- A Legfelsőbb Bíróság elnökét az Országgyűlés választja meg 6 évre. Feladata, hogy jogegységi határozatokat hoz és irányadó "precedenseket" tesz közzé.
- A néprésztétel elve a bírói önkénytől óvja meg a polgárokat. Ennek Magyarországi formája az ülnökrendszer.
- A magyar igazságszolgáltatási hierarchia a következő: a Legfelsőbb Bíróság alatt az ítéletátlák helyezkednek el, majd a megyei bíróságok (Budapesten a Fővárosi Bíróság), a helyi bíróságok és a munkaügyi bíróságok.

20. Ókori államberendezkedések - Athén, Spárta, Róma-principátus

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 20.

Ez a tétel – gondolom - senkinek sem okoz gondot, tekintettel arra, hogy a történelem-oktatásban még elég nagy hangsúly van az ókoron. Ezért én sem vittem túlzásba. Röviden és tömören olvashattok az államberendezkedésekről. A szöveghez mellékeltem a bizonyára már sokak számára ismert sztenderd ábrákat (Száray könyv), amelyekkel könnyen összefuthattok az érettségin.

A MÜKÉNÉI KOR • Az uralkodó réteget a **fegyveres arisztokrácia**, a dolgozó réteget a **kézművesek**, és a **parasztság** alkotta. A rabszolgaság a házi rabszolgaság szintjén állt. Az állam élén az **istenként tisztelt uralkodó** állt (despotizmus).

E korszak központja **Mükéné** volt, virágkora Kr.e. XVI-XIII. század közötti időszakra tehető. A bukás egyik oka – a külső támadások mellett - , hogy az erős államhatalom csak a városközpontokban fejlődött ki. A városközpontok közül csak Athén maradt épségben. Az államigazgatást jellemző írásbeliség is megszűnt. Általános gazdasági, társadalmi és politikai hanyatlás következett, az ipar és a kereskedelem elsorvadt, a gazdaság mezőgazdasági jellegűvé vált. A két legfontosabb réteg a **földbirtokos arisztokrácia** és a **földművelő parasztság** lett.

DRAKÓN ÉS SZOLÓN • Drakón **Kr.e. 621-ben írásba foglalta a törvényeket**. Ez szokásjogi gyűjtemény volt. A törvények az arisztokrácia érdekeit szolgálták, de egyben határt is szabtak az önkényeskedésének. *Szolón* arkhón **Kr.e. 594-ben** hozott törvényt. Elengedte az adósságokat (szeizakhteia-teherlerázás), eltörölte az adórszolgaságot, lehetővé tette mindenki számára, hogy sérelmeiért elégtételt követelhesen (népbíróság, fellebbezés lehetősége). A társadalmat Drakónnal ellentétben nem vagyoni alapon, hanem a démosz számára kedvezőbb jövedelem alapján osztotta osztályokra:

- ötszáz mérősök
- lovagok
- zeugitászok
- thészek

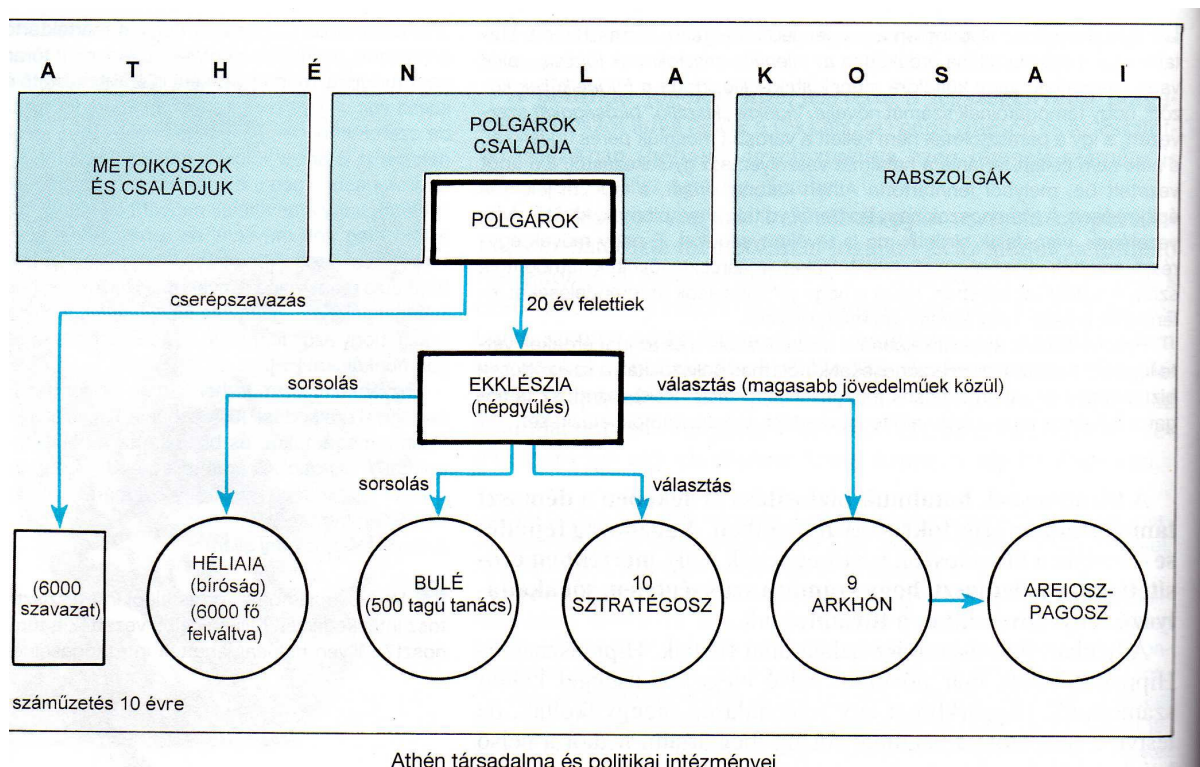
E vagyoni beosztás volt a katonai szolgálat és a politikai jogok alapja.

TÜRANNISZ, KLEISZTHENÉSZ • A türannisz egy sajátos egyensúlyi állapotban lévő társadalmi rendszer. Az arisztokrácia már nem tudta szilárdan a kezében tartani a hatalmat, a démosz azonban még nem volt elég erős annak megszerzésére. Ebben a helyzetben egyes arisztokraták a démoszra támaszkodva magukhoz ragadták a hatalmat.

Athénban **Peisizisztratosz** teremtette meg a türanniszt (**Kr.e 560-527**). Egy idő után azonban a gazdaság fejlődése következtében megerősödött démosz számára már akadályozó tényezővé vált a türannisz rendszere. Peisizisztratosz fiait (Hippiasz, Hipparkhosz) az athéni nép elűzte.

Kleiszthenész reformjai: **Kr.e. 508-as** reformja Attikát a vagyoni besorolás helyett területi alapon **10 phülére** osztotta (mindegyik phülé egy tengerparti, egy szárazföldi és egy városi részből állt), ezek mindegyike 50 tagot küldött az **500-ak tanácsába**, melynek tagjait 1 évre választották. Feladatuk a népgyűlés határozatainak végrehajtása, törvényjavaslat betérjesztése volt.

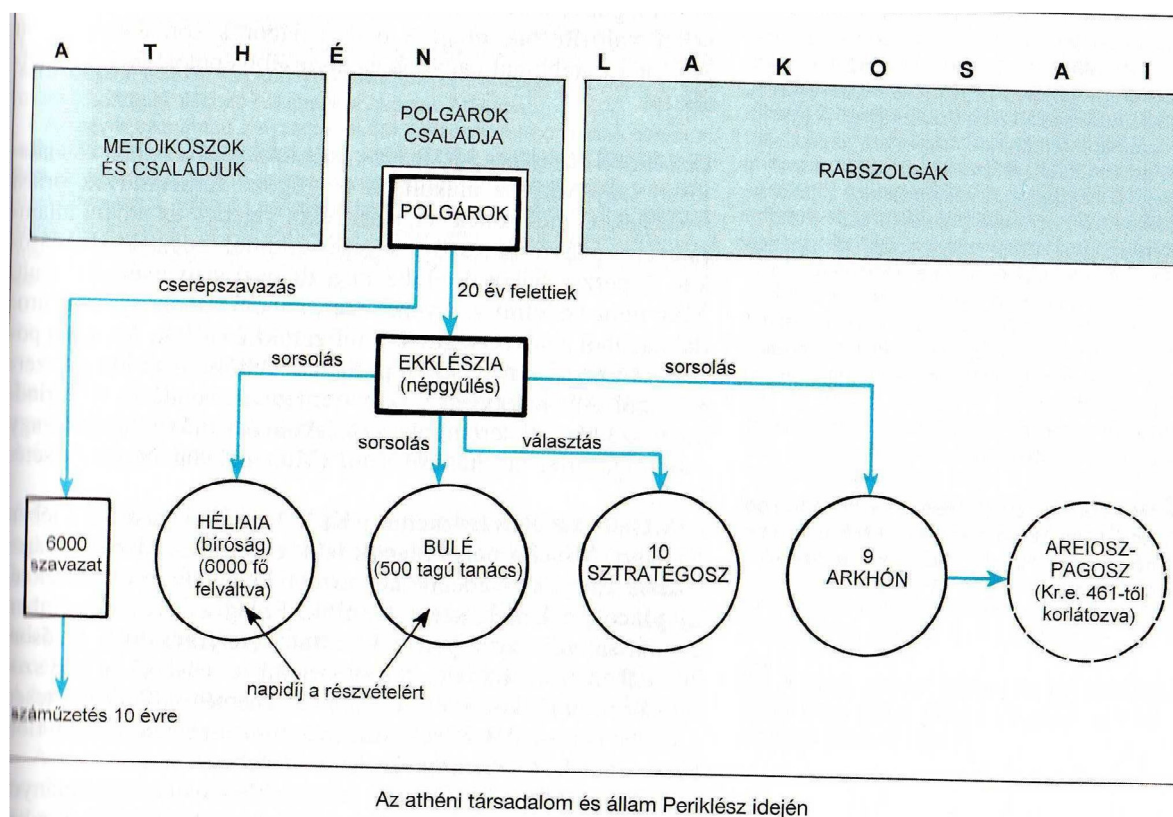
A legfőbb hatalom a **népgyűlés (ekklészia)** kezébe került, melynek tagja lehetett minden teljes jogú athéni polgár. Feladatuk a törvényhozás, a tisztségviselők választása (később sorsolták őket), döntés háború és béke kérdésében volt. Az **Areioszpagosz**nak még megmaradt a tisztségviselők ellenőrzésének és a politikai bíraskodásnak a joga. Fontos intézmény volt a **cserépszavazás**, melyet a türannisz visszatérése ellen vezettek be. A hadseregreform után a katonai vezetők az athéni állam tényleges vezetői lettek (a **sztratégoszi** tisztséget többször is be lehetett tölteni és később sem sorsolták).

Ábra: Száray Miklós: *Történelem I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004 - 64.o.*

AZ ATHÉNI DEMOKRÁCIA VIRÁGKORA • Kleiszthenész reformjai az athéni demokrácia közjogi, a rabszolgamunkára épülő áruterelés pedig a poliszdemokrácia gazdasági alapjait biztosították. Kr. E. 461-ben az Areioszpagosz testületének hatalmát megtörték (Ephialtész reformja), s rövidesen hatályon kívül helyezték a Szolón által bevezetett törvényt, melynek értelmében a legfontosabb tisztségeket csak a magasabb jövedelemkategóriákba tartozók viselhették.

Az athéni demokrácia virágkora egybeesik Periklész sztratégoszi tisztségének idejével (Kr.e. 444-429). A legfőbb közpolitikai célkitűzés ekkor az állami életben való részvétel lehetőségének biztosítása volt minden athéni polgár számára. A szegényebbek részére napdíjat állapítottak meg (kieső jövedelmek pótlása) a különböző testületi üléseken való részvételért. Bevezetésre kerültek a leiturgiák (gazdagok fizetési kötelezettsége a szegények számára, a vagyoni egyenlőtlenség tompítására).

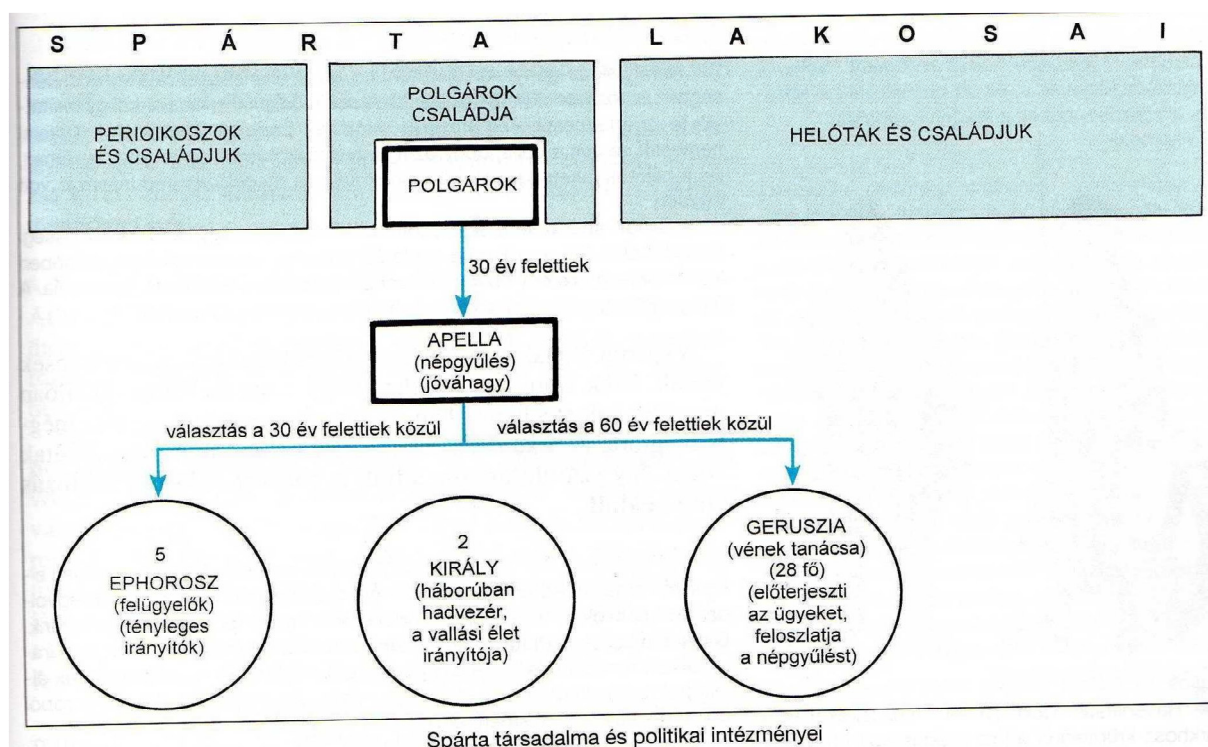

Ábra: Száray Miklós: *Történelem I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004 - 83.o.*

SPÁRTA • Spártát a Kr.e. XII. században dórok hozták létre a Peloponnészoszon. Társadalmuk hódítókra és behódoltakra tagozódott, a leigázott akháj őslakosok jogfosztott helyzetbe kerültek (helóták). Ők művelték a spártaiak földjeit, közös, állami tulajdont képeztek, életükkel a spártai állam rendelkezett. Az ipari munkát és kereskedelmi tevékenységet a körülakók (perioikoszok) végezték. Ők személyükben szabadok voltak, de nem voltak teljes jogú polgárok.

A teljes jogú spártaiak körében erősen élt a nemzetségi egyenlőségi rend eszméje. A felparcellázott földet meghatározott időnként sorshúzással újraosztották. A föld az állam tulajdona maradt, a földet (klérosz) nem lehetett elidegeníteni, megterhelni vagy megosztani.

Az állam élén két király állt, akiket a 28 tagú vének tanácsa (gerúszia) vett körül. Kulcsfontosságú szerepet töltött be a felügyelők testülete (ephoroszok), amely az állam működése fölött őrködött. A népgyűlésnek (apella) csak formális szerepe volt. Fontos még kiemelni a spártai katonai nevelést, amely sajátos jelleget adott a spártai államszervezetnek.

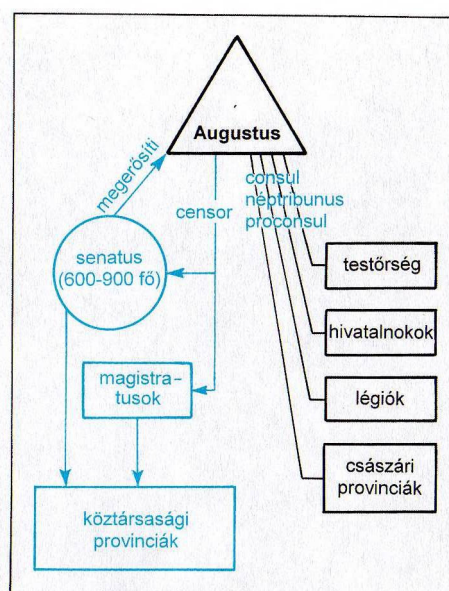
Ábra: Száray Miklós: *Történelem I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004 - 73.o.*

A RÓMAI PRINCIPÁTUS • *Octavianus* hatalomra jutása után egyeduralmát igyekezett leplezni. Látszólag lemondott hatalmáról, csak megtiszteltetésből fogadott el címeket: pl. Augustus (istentől gyarapított férfiú), melyet személynévként használt később, vagy *princeps* (első polgár), melyből rendszere, a principátus nyerte nevét. A hatalom természetesen továbbra is az ő kezében összpontosult.

A kulcsfontosságú köztársasági tisztségek betöltésén keresztül érvényesítette akaratát.:

- *consul* – a végrehajtó hatalom vezetője
- *néptribunus* – így sérthetetlen, vétőjoggal rendelkezett
- *ensor* – híveit ültethette a szenátusba
- **pontifex maximus** – a kultikus életet irányította

A látszat kedvéért meghagyta a régi tisztségeket, valamint államilag támogatta a korai köztársaság hagyományait, a régi erkölcsöket és szokásokat, ami rendszerének köztársasági mázát erősítette. Ugyanakkor megjelentek a csak Augustustól függő hivatalok és a később oly nagy szerephez jutó testőrgárda (*praetoriánusok*), amely arra volt hivatott, hogy ellensúlyozza sikeres hadvezéreinek esetleges politikai ambícióit.

A principátus rendszere

Ábra: Száray Miklós: *Történelem I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004 - 127.o.*

21. A rendi állam kialakulása és jellemzői a középkori Európában

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 21.

Mezey Barna: A modern állam születése
Rubicon történelmi folyóirat, 8. évfolyam (1997) 8. szám (72.)

A rendi monarchia kialakulása

Az investitúraháborúk eredményeképpen a király elveszítette egyházi glóriáját, többé nem vicarius dei – Isten földi helytartója –, csupán az egyház katonája. A pápai hatalom kiterjesztésének igénye a világi hatalom ellencsapásait váltotta ki: az állam egyre inkább szekularizált jellegűt öltött. Megjelent a világi méltóság (honor) gondolata, melynek lényege, hogy a király a maga ura, csak Istennek tartozik elszámolással. Az állam világi-politikai szerepének felerősödése együtt járt az egyházi és a világi jog szétválásával: immáron semmi nem korlátozta az uralkodó törvényalkotásra vonatkozó jogát. Ilyen elméleti előzményekre épül a reneszánsz államfelfogás, a Machiavelli cinikus nézőpontjában is visszatükröződő új koncepció, miszerint az államhatalom kérdését ideológiamentesen kell kezelni, s a király és a társadalom viszonyát át kell értelmezni. Ez a felfogás jelentősen hozzájárult a centralizációs technikák tökéletesítéséhez, a modern állam korszerű közigazgatásának kiépítéséhez.

A modern állam első megjelenési formája, a **rendi-képviselési monarchia** kialakulása hosszan elnyúló folyamat eredménye. Olyasfajta, tetszetősnek tűnő kezdetmegjelölést adni, mint Anglia 1265. évi mintaparlamentje vagy a franciák 1302-es általános rendi gyűlése, alkotmánytörténeti vonatkozásokban komoly veszélyeket rejt magában. A rendi-képviselési állam a **patrimoniális monarchia maradványain épült fel**. Ám nem a korai állam összeomlásáról s a helyébe emelt új állammodell megteremtéséről van szó, hanem egy felbomló patrimonialis és ugyanebben a folyamatban kibontakozó rendi hatalom összefonódásáról. Mind több rendi elem jelent meg a társadalomban, melyek beszivárogtak a hatalom gépezetébe, s átalakították azt. A rendek és a rendiség megjelenésének pontos időpontja sem rögzíthető. Rendiség és rendi képviselési állam nem feltétlenül egy időben jelentek meg. A rendek kialakulása jócskán megelőzte a rendi állam létrejöttét, rendiségről pedig csak a rendek fejlődésének bizonyos pontján túl beszélhetünk.

A feudális társadalom aktív csoportjai – részben a patrimonialitás nyújtotta régi lehetőségeket kihasználva, részben az új kereteket keresve – **sajátos rendi megfontolásaik állami keretek által garantált érvényesítési lehetőségeit keresték**. Megpróbálták érvényt szerezni közös – a hűbéri kötődések ellen is ható – érdekeiknek, s ehhez igazították az állammal szemben megfogalmazott elvárásaikat. **Ugyanakkor az uralkodó is támogatókat keresett** a hűbéri rendszerben kialakult tartományúri hatalommal szemben. A rendi szerveződésből nyerhető társadalmi energiák a jól szervezett központosítás legfontosabb fegyverévé váltak. *Trócsányi Zsolt* megfogalmazásában a centralizáció az az államszervező folyamat, amelyben „*az uralkodó a rendek hatalmának megtűrésével kialakítja saját hatalmi túlsúlyát, de lényegében érintetlenül hagyja azokat a rendi jogköröket, amelyek a központi hatalom stabilizálásában nem tűnnek primer érdekekkel bírónak*”. Ebben a folyamatban kristályosodott ki a rendi monarchia mozgatóereje, a rendi dualizmus.

A működő rendi-képviselési állam lelke, a rendi dualizmus a centralizáció és a rendi hatalmi törekvések sajátos eredményeként jött létre. Lényege a rendek és a központi hatalom között kialakuló relatív egyensúly volt. Ebben a helyzetben a rendek tudomásul vették a központi hatalom ténykedését, a királyi hatalom pedig garantálta a rendi intézményeket. Rex és regnum álltak egymással szemben, s folyamatos hatalmi küzdelmük adta meg a rendi monarchia mozgásterének kereteit. *Ember Győző* szavait idézve: „*A rendi dualizmus időszakában az*

uralkodói hatalom és a rendiség között váltakozó sikerrel folyó küzdelemben a rendek legerősebb fegyvere Európában mindenütt az országgyűlés volt, elsősorban azáltal, hogy az uralkodó számára a hadiadót az országgyűlésen állapították meg.”

A törvényalkotás immár a diétán zajlott, a törvény pedig már nem az uralkodó egyoldalú akaratkijelentése avagy a bárók szűk körű tanácsának döntése, hanem **az elismert rendek által képviselt értékeket tekintetbe vevő kompromisszumos egyezmény** lett. A konszenzus váltakozó koalíciós együttműködések eredményeként alakult ki; a pillanatnyi politikai-gazdasági érdekek függvényében álltak szemben a rendek egységesen a királyi hatalommal, vagy oszlottak meg, s támogatták különböző megfontolásokból időről időre a királyt.

Hajdu Lajos: A rendi monarchia

Rubicon történelmi folyóirat, 8. évfolyam (1997) 8. szám (72.)

Azok az uralkodói törekvések, amelyek a hűbériségből fakadó szétagoltság felszámolására, a felségjogok visszaszerzésére és a királyi hatalom megerősítésére irányultak, Európa-szerte szövetségesre leltek a rendiségben. A központosító folyamat során kialakult rendi hatalommegosztás és az annak keretet adó rendi-képviselési állam évszázadokon át meghatározó jelensége maradt az európai alkotmánytörténetnek.

Rendi típusok

Franciaországban az első rend a **klérusé** volt, beletartozott minden katolikus pap a reimsi érsektől a falusi abbéig, plébánosig. A klérus bírósági kiváltsággal (*privilegium fori*) rendelkezett, melynek értelmében katolikus egyházi személyt csak egyházi bíróság előtt lehetett perbe fogni. A második rend a **nemesség rendje**, amely a bírósági privilégiumok mellett meghatározott, speciális jogokkal rendelkezett, bizonyos tisztségeket például csak nemesek tölthettek be. Természetesen a nemességen belül – amely jogilag egységesnek számított – jelentős vagyoni differenciák mutatkoztak, mert a pairek és a nagybirtokosok éppúgy a második rend tagjai voltak, mint a falusi bocskoros nemesek. Végül a Francia Királyságban a **harmadik rend a szabadok rendje volt**, elsősorban természetesen a városi polgárságé. Idetartoztak a kommunajoggal rendelkező városok, valamint azok a városok, amelyek hűbérura az uralkodó volt.

Angliában a rendi fejlődés eltért a kontinentálistól. Az **első rend tagjai a lordok, egyházi vezetők** (püspökök) és a **legfontosabb feudális állami tisztségviselők** voltak. A **második rendbe a nemesek, a gentlemanek tartoztak**. A **harmadik rendet** itt is a **királyi városok polgárai** alkották.

A **Német-római Birodalomban** az **első rend** tagjai a **választófejedelmek** voltak (három egyházi és négy világi választófejedelem), csak ez a hét személy rendelkezett azzal a jogosultsággal, hogy megválassza a német királyt, aki római koronázáson nyerte el rendszerint a római császár címet is. A **második rendbe** tartozott a **többi egyházi és világi fejedelem**, valamint a **szabad urak** (*freie Herren*), azok a világi nemesek, akik közvetlenül a császár hűbéresei voltak. Végül a **harmadik rendet** a Német-római Birodalomban a **szabad és birodalmi városok polgárai** alkották.

Kelet-Európában a rendi fejlődés eltért a nyugat-európaiktól. Sok helyütt csonkák a rendek; az **első rendet** például **nem a klérus összes tagja, a papság alkotta, hanem csak a főpapok**. Másik jellegzetesség e tájon, hogy a **nemesség nem egy, hanem két rendhez tartozott**: az egyikhez a **főrendek, mágnások, grófok, bárók és hercegek**, a másikhoz a **köznemesség, a kisenemesség**. Kelet-európai jellegzetesség, hogy a **városok közül csak kevés rendelkezett**

rendi jogokkal, némelyik államban az is előfordult, hogy az ország legfontosabb kérdéseinek eldöntésére hivatott rendi országgyűlésekre csak néhány város kapott meghívást.

Rendi országgyűlések

A rendi fejlődés elévülhetetlen érdeme, hogy **létrejöttek az államszervezetben jelentős szerepet betöltő rendi gyűlések**, illetve rendi képviseleti gyűlések. A kettő közötti leglényegesebb különbség, hogy a rendi gyűlésen mindenki megjelenhetett, aki rendi jogokkal rendelkezett (ezek tehát gyakran tömeggyűlések voltak), a rendi képviseleti gyűléseken azonban csak az állam szempontjából fontos személyek (főurak, főpapok, lordok stb.) vehettek részt személyesen, a rendek többi tagja követei útján képviseltette magát.

A rendi képviseleti gyűléseket erőszakú uralkodók ritkán hívtak össze. Ha viszont a központi hatalom gyenge volt vagy meggyengült, akkor azok rendszeresen ülészttek, gyakran évente többször is. Sajátos tény: minél többször hívták össze a rendi gyűlést, annál kisebb volt a súlya, illetve annál több problémával küzdött az államszervezet. A rendi gyűlések egybehívásának módjával politizálni is lehetett. Összehívhatták úgy is, hogy jól előkészítették, idejében kiküldték a meghívókat, tehát a hatalom hagyott időt a felkészülésre. Ez esetben a küldők megfelelőképpen instruálni tudták követeiket. Ám össze lehetett úgy is hívni a gyűléseket, hogy csak az utolsó pillanatban érkezzen meg a meghívó.

A rendi gyűlések meglehetősen nehézkesen tevékenykedtek, mindig vita volt azon, hogy mit milyen sorrendben tárgyaljanak, azzal kezdjék-e a munkát, amit az uralkodó javasol a gyűlés napirendjére, vagy a rendek panaszainak orvoslását helyezték előtérbe. Rendszerint **kompromisszumos megoldás** alakult ki: megtárgyaltak bizonyos uralkodói kéréseket, utána fontos sérelmeket, majd megint uralkodói kéréseket, javaslatokat, s ismét sérelmeket. Olykor az is a politikai taktikához tartozott, hogy az összehívók nyújtották a rendi gyűlés időtartamát. Amikor megnyílt a rendi gyűlés, heteken keresztül viszonylag jelentéktelen kérdésekről vitatkoztak. A résztvevők közül nem mindenki tehetett meg, hogy hónapokon keresztül távol legyen a birtokától, az ilyenek kénytelenek voltak a gyűlést otthagyni. Amikor a létszám lecsökkent, s már csak a vagyonosabbak, tehetősebbek maradtak ott, elő lehetett hozni a fontosabb kérdéseket, és ezekben egy-két nap alatt döntés születhetett.

A rendek rendszerint külön ülészttek, külön alakították ki az érdekeiknek megfelelő álláspontot. Ezeket azonban a többi renddel **egyeztetni kellett, küldöttséget küldeni, ismertetni** az álláspontot. A **másik rend reagált erre, küldöttsége útján kifejtette a véleményét.** Ezek után kerülhetett sor az egyeztetésre s a végső határozathozatalra. Ez a sokféle tárgyalás, egyeztetés **rendkívül körülményes** volt, nehezen lehetett közös nevezőre jutni.

A rendi képviseleti gyűlések másik problémája az **instruálás** volt. A küldők instrukciókat adtak követeiknek, megszabták számukra, hogy bizonyos kérdésekben milyen álláspontot fogadjanak el. Ha olyan kérdés merült fel, amelyre az instrukció nem vonatkozott, pótutasítást kellett kérni, hogy milyen álláspontot fogadjon el a követ, mi a küldők véleménye. Ez azonban időbe telt, tovább rontva a rendi gyűlés hatékonyságát.

E probléma megoldása érdekében Franciaországban egy másfajta rendi gyűlést is kialakítottak: az ún. **Notable-gyűlést**, az **előkelők gyűlését**. Ezen a gyűlésen csak olyanok vettek részt, akiket az uralkodó meghívott, tehát itt nem követutasítással ellátott személyek tárgyaltak, akik kötelesek az instrukciókat követni, betartani. **A résztvevők nem rendenként külön ülészttek, hanem együttesen**, így nem kellett hosszadalmas procedúrával egyeztetniük. Az álláspont kialakításához elegendő volt szabad meggyőződésük, így **a Notable-gyűlés rugalmasabban, gyorsabban tudott tevékenykedni**, mint az États-

Generaux. Ezért a francia uralkodók gyakran hívtak össze ilyen gyűléseket, ha valamilyen kérdésben támogatásra volt szükségük.

Voltak olyan gyűlések is, amikor csak egy rend tagjai folytattak tárgyalásokat, például **ha a napirenden levő kérdések csak őket érintették.** Franciaországban a polgári forradalom kitöréséig rendszeresen ülésezett az első rend, a klérus rendje az egyház helyzetével, tevékenységével kapcsolatos problémák megtárgyalására. A rendi képviselői gyűlések sajátos alakzata a tartományi rendi gyűlés. Ezeknek a gyűléseknek főleg ott volt nagy jelentőségük, ahol a központosítás és a széttagoltság közötti küzdelemben a partikularizmus győzött, mint a Német-római Birodalomban. Ott az ilyenfajta rendi gyűlésnek volt döntő szerepe. A tartományi rendi gyűlés Bajorországban vagy Brandenburgban lényegében ugyanazt a feladatot látta el, amelyet az általános rendi gyűlés Franciaországban.

Központi intézmények

A 14–15. században jelentős változások mentek végbe az államszervezet központi intézményeinél. Az állami tevékenység ellátásában egyre nagyobb szerephez jutott a **világi értelmiség.** A központi intézményeknél – és itt nemcsak a bíróságokról van szó, hanem a közigazgatási szervekről is – döntő funkciójuk lett azoknak az egyetemet végzett, jogot tanult személyeknek (magistereknek), akik az adott központi intézménynél szaktudásukra építve végezték feladataikat. A központi szerveknél **kialakultak** bizonyos **munkamegosztási elvek,** szabályok. Ez kezdetben területi munkamegosztás: például Franciaországban a kancellárián külön részlegek foglalkoztak Burgundia, Normandia vagy más országrészek ügyeivel. Más részlegek az egész kancellária munkáját szolgálták, egyrészt a gazdasági-technikai feltételeket, például a papírellátást biztosították, másrészt a kancellária működéséhez szükséges pénzügyi eszközöket teremtették elő.

Akadnak viszont olyan kormányzások, dikasztériumok, központi intézmények, amelyeknél a munkamegosztást a tevékenység jellege szabta meg, ahol tehát reszortok szerint intézték az egyes ügyeket a hivatalnokok. Ez elsősorban a pénzügyi-gazdasági szerveknél, a kamaráknál vagy a kincstartói hivatalokban alakult ki. Külön részlegek foglalkoztak például a vámügyekkel általában és a határvámmal (azzal a vámmal, amelyet az országhatár átléptekor kellett a bejövőnek vagy a kilépőnek fizetnie). Külön részlegek felügyelték a pénzverést, a nemesfémhányászatot, a királyi birtokok gazdálkodását. Előfordult, hogy a kamaránál külön részleg intézte a jogi ügyeket. Ennek a reszort szerinti munkamegosztásnak **rendkívül sok előnye volt. Szakképzett emberek végezték az egyes feladatokat,** olyanok, akik egész életükön keresztül ugyanazokkal a kérdésekkel foglalkoztak, akik a felhalmozott tapasztalatukat fel tudták használni, akik behatóan ismerték a tevékenységi (szak)területüket, s felismerték, ha változtatásra, reformra volt szükség. A modern igazgatás egyik gyökere ide, a reszort szerinti munkamegosztás kialakulásának korszakára nyúlik vissza.

A királyságok egyik legjellegzetesebb kormányzati szerve a kezdetektől a **királyi tanács,** ám többféle királyi tanács is működött. Sok államban ún. **nagytanács** (magnum consilium) foglalta magába az uralkodó mint főhűbérúr valamennyi hűbéresét. A nagytanács ülésén részt vehetett mindenki, akinek az uralkodó volt a közvetlen hűbérura. A nagytanács azonban **hamar formális intézménnyé vált,** egyre ritkábban hívták össze, lényeges állami feladatot nem látott el. Nem is láthatott, sem hatalmas létszáma következtében (hiszen egy-egy uralkodó gyakran több száz vagy több ezer nemesnek a hűbérura), sem pedig tagjainak eltérő érdekei, tapasztalatai miatt. A nagytanács tagjai között ott ültek az egy-két faluval rendelkező kisbirtokosok is (akik adományként csak ilyen kis birtokot kaptak uralkodójuktól), akik gazdálkodóként nem szerezhettek hasznosítható igazgatási tapasztalatokat, amelyek

alkalmassá tették volna őket arra, hogy fontos országos kérdések eldöntésében érdemben részt vegyenek.

A másik fajta tanács, a **királyi tanács** (consilium regni) elsősorban a **központi tisztségviselők**ből állt, azokból a személyekből, akik az állami tevékenység egy-egy területén a feladatok végrehajtását irányították. Így tagjai között találjuk az egyház legfontosabb vezetőit, a hadsereg irányítóját, a kancellária vezetőjét, a kamarást és természetesen mindazokat a nagyurakat, akik valamilyen rangot viseltek. A korai feudalizmusra jellemző méltóságok – főszállásmester, étekfogó, pohárnok vagy főpohárnok, fővadászmester – tisztsége mögött reális tartalom a virágzó feudalizmus időszakában már nem volt, de ezek a címek a középkor egész periódusában léteztek, és betöltőik rendszerint tagjai voltak a szűkebb királyi tanácsnak.

Amikor az uralkodó politikai megfontolásból nevezett ki a királyi tanács tagjai közé befolyásos embereket, a királyi tanács létszáma is megduzzadt, nehezkesebben működő vagy működésképtelen testületté vált. Ilyenkor törvényszerűnek látszott egy újabb királyi tanács, egy szűk testület kialakítása, melyet rendszerint titkos tanácsnak vagy kabinettanácsnak neveztek s a legbefolyásosabb állami tisztségviselők közül állt, olyan személyekből, akik egy-egy állami tevékenységi terület egészét, valamint az állam irányításának problémáit elméletileg és gyakorlatilag jól ismerték, így az uralkodó segítségére tudtak lenni nemcsak a valós helyzet elemzésében, feltárásában, hanem a döntések kialakításában is.

A regionális és helyi igazgatás

Amikor a feudális anarchia még erős volt, a királyi hatalomnak nem léteztek megfelelő képviselői a régiókban. Franciaországban például a Capetingek uralma csak az ország központi területeire terjedt ki, és hosszú, évszázados harc során sikerült biztosítani, hogy a királyi hatalmat az egész országban elfogadják. A korai feudalizmusban jelentős szerepet kellett betölteniük a grófoknak, tartományuraknak. Később a királyi hatalom ún. **prevot**-kat nevezett ki, akik egy-egy meghatározott területen igazgatták a királyi birtokokat, és elláttak bizonyos feladatokat, amelyek egyébként az uralkodó hatáskörébe tartoztak. Ezeket a tisztségeket azonban hamarosan áruba bocsátották: három évre ki lehetett bérelni azokat meghatározott összegért, ami egyet jelentett a terület végletes kizsákmányolásával, minthogy a bérlő igyekezett jövedelmezővé tenni tisztségét. Amikor tarthatatlanná vált a helyzet, a központi hatalom küldötteket, **bailliket** küldött ki, s ezek a tisztségviselők látták el azokat a feladatokat, amelyeket korábban a prevot-k. Ezek a főbírói kerületek, baillage-ok Franciaország északi részén alakultak ki. A déli régiókban a regionális igazgatási egységek a főudvarnagyi kerületek (senechaussék) voltak, melyek hasonlítottak a magyar megyékhez.

Az idő múltával természetesen napirendre került a baillage-ok, illetve a senechaussék áruba bocsátása: ezeket a tisztségeket is meg lehetett vásárolni. Amikor ez megtörtént, a központi hatalomnak újra lépnie kellett. Az uralkodó új regionális igazgatási egységet alakított ki, új tisztségviselőket nevezett ki.

Számos feladatot az egyház látott el, így például a szegénygondozást és általában a szociális ellátást. Az **egyházi igazgatás** még a Karoling-korszakban alakult ki, **alapegysége az egyházmegye** (püspökség) volt, amely **esperesi kerületekre, majd egyházközségekre tagozódott**. Ez az igazgatási szervezet fennmaradt a francia forradalom kitöréséig. A rendiség kialakulásával párhuzamosan a rendek szerepe megerősödött a regionális igazgatásban is. Jelentős szerephez jutottak a városi, falusi önkormányzatok, közösségek is: szabályozták a gazdálkodás rendjét, a tűzvédelem szabályait, megfogalmazták az egészségügyi előírásokat, rendezték a falu lakosainak egymáshoz való viszonyát, és szankciókkal fenyegették azokat,

akik e szabályokat nem akarták betartani. A falusi, városi közösségek hosszú évszázadokon át biztonságot és védelmet nyújtottak tagjaik számára.

A hatalom mindaddig, amíg érdekeit nem látta fenyegetve, nem is nyúlt bele a helyi közösségek életébe. Legfeljebb igyekezett a regionális önkormányzatokat ellenőrzés alá vonni, az egyházra vagy a nemesség bizonyos csoportjaira támaszkodva megszerezni a közösség által választott vezető megerősítésének jogát. A központi hatalom erősítésének másik módja a **javaslattételi jog** gyakorlása volt, mikor is az önkormányzat jogkörében maradt ugyan a választás, de a központi hatalomnak jogában állt meghatározott számú, rendszerint három személyt prezentálni, javasolni a tisztségre, és a rendi önkormányzat közülük választhatott vezetőt. Ez a javaslattételi jog természetesen nemcsak a regionális igazgatásnál érvényesült, hanem egyik módszere volt a földesúri hatalom beavatkozásának is.

22. A humanizmus és reneszánsz

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 21.

A humanizmus

A XIV. századtól kezdődően megfigyelhetők azok a társadalmi és gondolkodásbeli változások, amelyek a világszemlélet átalakulásához vezettek. A megerősödött városi polgárság egyre inkább függetlenítette magát az egyháztól. Zömében az ő körükből kerültek ki a XIV-XV. Század humanistái, akik az új művelődés és művészet létrehozói voltak.

A középkori gondolkodók istent helyezték a gondolkodás középpontjába. A humanisták figyelmét azonban egyre inkább **az evilági élet és az ember** kötötte le. A középkorban az egyén véleménye alárendelődött a testületi érdekeknek. A különféle egyházi társulatokban és a világi intézményekben – például a céhekben – csak azt a gondolatot fogadták el mérvadónak, amely a közösségnek is megfelelt. A **humanisták** ezzel nem értettek egyet. Rajongtak és harcoltak **az egyén szabad véleményformálásáért**. Az általuk képviselt filozófia, a humanizmus a személyes szabadság, a függetlenség eszményét sugározta.

A humanisták az ókori görög és római művészekben és tudósokban találták meg példaképeiket. Szerintük a középkor „sötétsége, barbársága” megszüntette a szabadgondolkodást, visszavetette az irodalom és a művészetek fejlődését. A középkori kötelékek lazulása idején úgy tűnhetett, hogy mindaz, amit a középkor jelentett, az antik Róma szellemiségének feltámadásával szűnik meg. Meg voltak győződve arról, hogy az antik Róma csak akkor támadhat föl, ha **újjászülethet és fölvirágozhat az antik irodalom és az antik képzőművészet**. A humanista mozgalom nélkül nem jöhetett volna létre az új művészet.

A humanizmus Észak-Itáliában született. Egyik első képviselője **Dante Alighieri** (1265-1321) az **Isteni színjáték** című művében leírja utazását a Pokolban, a Purgatóriumban (tisztítófűz) és végül a Paradicsomban, ahol találkozott kedvesével, Beatricével.

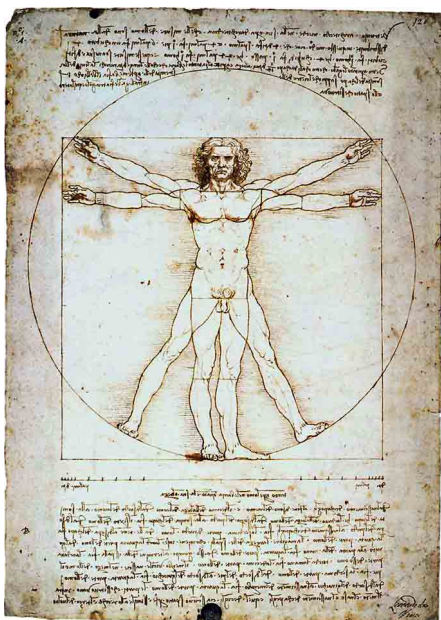
Őt követően **Petrarca** (1304-1374) és **Boccaccio** (1313-1375) még egyértelműbben fejezik ki az antik világban elfogadott érzések és szabadabb életforma utáni vágyakozást. Boccaccio műve, a **Decameron** a pestisjárványok elől egy Firenze melletti villába költözött. Unalmukat zenével, táncsal, szerelemről és erotikáról szóló történetek előadásával úzták el. A világi élet szépségéről, izgalmairól szóló mű elnyerte a városi polgárok érdeklődését, „kivívta” viszont az egyháziak ellenszenvét.

A reneszánsz művészet

A francia **renaissance** szó „újjászületést” jelent. Ezzel a szóval jelöljük azt a XV-XVI. Századi európai művészetet, amelyben a kortársak az ókori görög-római művészet

újjászületését látták. A reneszánsz művészet nem csupán az ókori épületek, szobrok, festmények utánzását jelentette. Benne rejlett a klasszikus kultúra ösztönző ereje: **a haladás eszménye** is. A XV. Századi itáliai művészek az ókori történetírók szövegeit tanulmányozva arra lettek figyelmesek, hogy a művészet a versengés által fejlődik. Az egykori szövegek és saját meggyőződésük alapján hangoztatták, hogy a művészek közötti verseny **a minél „elevenebb” természetábrázolásért** folyik.

Az új művészet nem ismert korlátokat. A firenzei **Cimabue** [csimabue] (1250-1302) és **Giotto** [dzsotto] (1267-1337), a sienai **Simone Martini** (1284-1344) és a **Lorenzetti** [lorenzetti] **testvérek** képei fölszabadították a festészetet a merev, szigorúan szabályozott bizánci művészet hatása alól. A szintén festő **Masaccionak** [maszaccso] (1401-1428) és **Piero della Francescának** [piero della franceszka] (1415-1492) köszönhetően **az emberi test tanulmányozása** a művészet kulcsfeladatává vált. (Előfordult, hogy az egyház szigorú tilalma ellenére holttesteket csempészték ki a kórházból, és felboncolták azokat.) A XV. Század végén a reneszánsz művészet a firenzei **Botticelli** (1445-1510) festészetében mutatta föl értékeit. A festő művei a mitológiai érdeklődés és a valóságú ábrázolás jeles példái.

A humanista szellemi szabadságvágyát a művészet önmagában igen ritkán tudta kielégíteni. Ezért a nagy reneszánsz művészek az alkotáson kívül még sok mindennel foglalkoztak. **Leonardo da Vinci** [da vincsi] (1452-1519) ünnepeket rendezett, muzsikált, orvosi kísérleteket végzett, hadi eszközöket (pl. harckocsit) tervezett és a repüléssel is kísérletezett. **Michelangelo** [mikelandzselo] (1475-1564) verseket írt, **Raffaello** (1483-1520) a festő, épületeket tervezett.

Művészeti akadémiák

A humanisták a művészképzés új formáját szorgalmazták. **Marsiglio Ficino** [ficsino] egy firenze melletti villában a platóni hagyományok alapján felújította a vitatkozva tanulás – a **disputáció** – módszerét. Ehhez a körhöz kapcsolódott a másik híres firenzei neoplatonikus filozófus **Pico della Mirandola** is.

Az új oktatási intézmény alapelveit az építészek, a festők és a szobrászok is szívesen fogadták. Az elméleti kutatást előtérbe helyező **akadémia** a reneszánsz idején már versengett a csupán mesterségbeli tudást követelő céhekkel, amelyek gátolták az egyéniség szabad kibontakozását.

A reneszánsz versengés példái

A műalkotásokat létrehozó középkori mesterember a reneszánsz idején vívta ki szabadságát. **Mesterből már-már külső korlátozás nélkül alkotó művésszé vált.** Az ókori görög művész-versenyek példája nyomán egyre több művész mérte össze – egy-egy hasonló feladat megoldásával – felkészültségét. Maguka megrendelők is jó néven vették, ha a **művész demonstrálja tudását.** **Lorenzo Ghiberti** (1378-1455) **Brunelleschivel** [brunelleszki] (1377-1446) versengett, s az előbbi elnyerte a megrendelőtől a firenzei keresztelőkpolna egyik bronzkapujának kivitelezési jogát. Később Ghiberti megmintázta azt az ószövetségi jelenetekkel díszített kapuzatot, amelyet a kortársak „Paradicsom kapujának” (Porta del Paradiso) neveztek. Brunelleschi a firenzei dóm kupolájának megépítésével kárpótolta magát. Az itt alkalmazott építészettechnika vívmányait egész itália ünnepelte.

Leonardo da Vinci és Michelangelo 1504-ben, a firenzei városháza nagytermének díszítésekor szintén összemérte tudását.

23. A felvilágosult abszolutizmus politikája és magyarországi képviselői

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 23.

Ez a tétel is a könnyebbek közé tartozik, mivel elég egyértelmű. Nem tartom valószínűnek, hogy valami nagyon bonyolult feladatot tudnának kitalálni hozzá. A tétel felépítése a következő: először pár sor erejéig általánosságban olvasható pár gondolat a felvilágosult abszolutizmusról, majd a magyarországról, majd külön Mária Terézia és II. József uralkodásáról.

A felvilágosult abszolutizmus

A felvilágosult abszolutizmus bár a feudalizmust igyekszik konzerválni, eszközrendszere éppen ellentétesen hat. A felvilágosult abszolutizmus elsősorban **Közép-Európában** jelent meg (Poroszország, Habsburg Birodalom). Ezek az államok a XVIII. századra gazdaságilag jelentősen elmaradtak a fejlett Nyugathoz képest, ami már nagyhatalmi állásukat is veszélyeztette. Ezzel együtt az uralkodó és az uralkodó rétegek nem akartak lemondani hatalmukról, és nem kívánták a polgári átalakulást, ugyanakkor az is jellemző, hogy egyik országban sem alakult ki olyan erős polgárság, amely ezt ki tudta volna kényszeríteni. A gazdasági problémákat **merkantilista gazdaságpolitikával** kívánták kezelni, és jellemzőek voltak az állami manufaktúra alapítások. A kormányzati eszközöket tekintve is hasonlóságok figyelhetők meg. Mindenhol kimutatható a **rendek jogainak korlátozása** (pl.: az országgyűlés szüneteltetése), a **rendeletekkel való kormányzás**, szakemberek részvétele a kormányzásban. A társadalmi feszültségek enyhítésére és a modernizáció érdekében jelentek meg az abszolutizmusok **oktatási és egészségügyi reformjai**.

A **felvilágosult abszolutizmus** korát **Magyarországon** Mária Terézia uralmának második felétől, **1765-től** II. József haláláig, **1790-ig** számítjuk.

A felvilágosult abszolutizmus Kelet-Európában kísérletet tett a **társadalmilag és gazdaságilag elmaradott területek felzárkóztatására a fejlett Nyugathoz**, főleg Franciaországhoz. Az uralkodók **rendeletekkel** igyekeztek pótolni mindazt, amit a fejlettebb régiók szerves fejlődéssel értek el, így a közigazgatás korszerűsítését, ami centralizációt jelentett, az iparpártolást, az iskolarendszert és a közegészségügyet vették célba. Tompítani próbálták a társadalmi ellentéteket, beavatkoztak a jobbágy és földesurának viszonyába. Szerették volna eltörölni a fejlődést gátló évszázados kiváltságokat.

Mária Terézia uralkodása

Mária Terézia 1765-ben társuralkodónak maga mellé vette fiát, II. Józsefet, és ezt követően sem ő, sem fia nem hívott össze országgyűlést.

A **hétéves háború** (1756-1763) megmutatta, hogy Ausztria számára elengedhetetlen haderejének korszerűsítése. A hubertusburgi béke II. Frigyes porosz király birtokába adta Sziléziát. E háborúban a magyar nemesség, mivel nem az ország védelméről volt szó, csak igen korlátozott számban vett részt. A nemesi felkelésszámban és minőségben is alatta maradt a kor követelményeinek. Ezért követelte a királynő az 1764-65. évi országgyűlésen a nemesektől, hogy személyes részvételük helyett fizessenek adót, erről azonban a rendek

hallani sem akartak. Ettől kezdve a rendek és az uralkodó viszonyát a kölcsönös elhidegülés jellemezte.

Mária Terézia felvilágosult tanácsosai segítségével belátta, hogy államának lakóit védelemben kell részesítenie, ha jó adózó polgárokat akar nevelni belőlük. Az **1767**-ben kiadott **urbárium**a beavatkozott a jobbágy és a földesúr közötti magánjogi viszonyba, és állami ellenőrzés alá vonta. Egyfelől vallásos meggyőződése, másrészt józan belátása vezette arra, hogy főleg a majorsági gazdálkodáshoz szükséges robotterheket mérsékelje. árványok Csak ezek megoldása tette lehetővé, hogy az uralma idején hatszorosára emelkedett állami adót a jobbágy be tudja fizetni.

Az **oktatásügyi reform** a tananyag elvilágiasodását is jelentette. Ehhez jó alapot nyújtott a jezsuita rend feloszlatását elrendelő 1773. évi pápai bulla. A rend vagyonát az állam kisajátította, tanulmányi alapot hozott létre belőle, majd iskolákat alapított. A Nagyszombaton, jezsuiták által alapított és vezetett egyetemet a királynő Budára hozta, és orvosi karral bővítette. Előírta gimnáziumok és népiskolák alapítását. Az iskolák tantervi szabályozását tartalmazza az **1777**-ben kiadott rendelet, a **Ratio Educationis**. A felvilágosult reformokhoz tartozott az egészségügyet korszerűbbé tevő intézkedések sora. Így a járványok megelőzése, a szülő nők védelmére létrehozott bábaképző, a kuruzslás büntetése is ennek a törekvésnek a jegyében született.

II. József uralkodása

II. József 1780-ban, anyja halála után folytatta, és új, gyökeres reformokkal tette határozottabbá a felvilágosult abszolutizmus jelenlétét a birodalmában. II. József „az állam első szolgájának” tekintette magát. Tudta, hogy reformjai zátonyra fognak futni a magyar nemeseknek a Hármaskönyvben lefektetett jogain, ezért lemondott a koronázásról. Ha ezt nem teszi meg, fel kellett volna esküdni a magyar alkotmányra, amely tartalmazta a nemesek kiváltságait. Emiatt „**kalapos királynak**” gúnyolták. Voltak az országban olyan gondolkodók, akik felismerték, hogy II. József rendeletei a modernizációt szolgálják. Ezek mindenképpen támogatták politikáját. Őket nevezzük **jozefinistáknak**. Céljuk az volt, hogy a birodalom könnyen és jól irányítható legyen, a sok testből álló állam minden egyes részét, tartományát Bécsből a kormányzóságokból igazgassák, egységes nyelven.

II. József felvilágosult gondolkodására utal, hogy legelső rendeletei az emberek szabadságérzetére vonatkoztak. A cenzúra enyhítése után fellendült az irodalom és a sajtó. **1781**-ben kiadott **tűrelmi rendele**te megszüntette a protestánsok és görögkeletiek elé emelt, érvényesülésüket gátló akadályokat, megkönnyítette a templomépítést. Kiűzte az országból azokat a szerzetesrendeket, amelyek nem végeztek tanító munkát.

1784-ben nagy ellenállást kiváltott **nyelvrendelete** a német nyelvet akarta hivatalossá tenni. Abban igaza volt, hogy a latin, amely hivatalos nyelvként már alkalmatlan volt a magyarországi közigazgatásra, középkori kövületként maradt itt, de ez a nyelv jelentette a nemesség privilégiumát a magyarul beszélő jobbágyokkal szemben. Jobban veszélyeztette megmaradásunkat az, hogy a felsőoktatás, majd a középfokú oktatás tanyelvévé kívánta tenni a németet. Ez gátat vetett volna a magyar nyelv fejlődésének.

A birodalom központosított irányításának szándéka, valamint a nemesség helyi hatalmának megtörése vezette az uralkodót abban, hogy **1785**-ben megszüntesse a **vármegyei közigazgatás kizárólagosságát**, és az országot **tíz kerületre** ossza. Megelőzte ezt a **népszámlálás**, amelynek során felmérte, hány nemes és nem nemes él az országban.

A nemesség egy része, a legműveltebbek, felismerték, hogy a korszerűsítés is együtt jár az új közigazgatási kerületek létrehozásával, ezért szívesen vállaltak hivatalt. A kerületek élére királyi biztosokat neveztek ki. Ezek között volt gróf Széchényi Ferenc is. Kazinczy Ferencet a kassai kerületben találjuk, ahol tanügyi hivatalnokként tevékenykedett.

Javított a jobbágyság jogi helyzetén az ugyancsak **1785**-ben kiadott **jobbágyrendelet**. Lazította kötöttségét, feloldatta az örökös jobbágyság alól, megtiltotta, hogy jobbágyként szólítsák. Ez nem jelentette a felszabadulást, de lehetőséget adott a szabad költözködés visszaállításával arra, hogy felemelkedjék, mesterséget tanulhasson.

II. József **1789**-ben adta ki rendeletét az **egységes földadóról**, amit a következő évben szándékozott bevezetni. Ezzel megszüntette volna a nemesség sarkalatos jogát, az adómentességet. Így a hétéves háború befejezése óta fokozódó ellentét az udvar és a magyar nemesség között a tetőpontjára hágott. Itthon az ellenállás gúnydalokban, tüntető magyaros viseletben, a magyar zene, tánc feléledésében, a magyar beszéd elterjedésében jelentkezett.

A francia forradalom híre, az ancien régime bukása a beteg uralkodót félelemmel töltötte el. **1790-ben halálos ágyán visszavonta rendeleteit a jobbágyrendelet és a türelmi rendelet kivételével**. Mindkettő megtartása erkölcsi emelkedettségre utal, hiszen tömegek sorsán enyhített velük.

A felvilágosult abszolutizmus kísérlete, vagyis az, hogy Magyarországot és a Habsburg Birodalmat felemelje, részben megvalósult. Mária Terézia és II. József felvilágosult reformjai megmutatták a társadalomnak azokat a hibáit, amelyek a fejlődés útjában álltak.

24. A XIX. század uralkodó eszméi

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 24.

A liberalizmus

A liberalizmust – két évszázadra visszamenő múltja és mind a mai napig tartó állandó változása miatt – rendkívül **nehéz meghatározni**. De – 19. századi magyar kifejezéssel a **szabadelvűségnek** – van gondolati folytonossága.

A liberalizmus mint politikai áramlat, szellemi tradíció, jellegzetes gondolkodási és gyakorlati irányzat a **17. században alakult ki**. A „**liberális**” **jelzõt azonban csak a 19. században használta elõször politikai mozgalom**, nevezetesen a **spanyol szabadelvűek pártja 1812-ben**. Elõször a skót felvilágosodás idõszakában tett szert igazi jelentõsége a gondolatrendszer, amikor Adam Smith „az egyenlõség, szabadság és igazságosság liberális tervére” hivatkozott; a „liberális” kifejezés alatt azonban ekkoriban még a liberalitást, az emberiség, a nagylelkűség és a nyitott szellem klasszikus erényét értették.

„**Mindent szabad, ami másnak nem árt**” - fogalmazták meg **1789** augusztusában, az **Emberi és polgári jogok nyilatkozatában** a francia nép küldöttei. A nyilatkozatot sokan a klasszikus liberalizmus alapvetésének tartják. A francia és az amerikai forradalom, a feudális rendi kötöttségek radikális megszüntetésébõl születõ politikai emancipáció gyökeresen új állapotokat teremtett. **A liberalizmus alapállítása: szabadság csak egyenlõség esetén létezhet; az egyenlõség megvalósításának egyetlen járható útja a politikai szabadságjogok biztosítása**. A racionálisan megszervezett politika – elõször a történelem során – világi célokat, a „természetes” szabadság védelmét, valamint a társadalmi béke és a prosperitás megõrzését szolgálja. A liberalizmus szerint a „mesterséges” politikának nincs ezen túlmutató célja. Ezért a kormányzat hatóköre eleve csak korlátozott lehet, ezen célok biztosításán túl a politikának nincs mit keresnie a polgárok életében.

Az elsõ és talán legfontosabb alapelv éppen a liberalizmus politikafelfogásából következik: **a hatalom, amely szükségszerû, korlátozásra szorul**. Ebbõl következik a **hatalmi ágak megosztásának szükségessége, a társadalmi és politikai szféra elkülönítése, a civil társadalom elsõdlegessége, továbbá a politika szereplõinek kölcsönös ellenõrzési joga**. **Montesquieu, Locke és Constant** egyaránt abból indultak ki, hogy a felvilágosodásból eredõ antropológiai optimizmusuknak megfelelõen **valamennyi ember egyenlõ és morálisan jó**. Nincsenek születés révén megszerezhetõ elõjogok; minden ember ugyanazon jogokkal rendelkezik a természeti állapotban. A társadalom oly módon jön létre, hogy **az egyének lemondanak bizonyos természetes jogaik érvényesítésérõl, s azok gyakorlását az államra ruházzák át**. Az állam feladata, hogy a káosz, a „mindenki harca mindenki ellen” állapotának elkerülése érdekében biztosítsa az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz való jogokat. A jogbiztonság azonban csak nyilvános, mindenki által ismert és elfogadott, alkotmányos elõírásokra épített törvényekkel teremthetõ meg. Azaz kizárólag intézményesített eszközök, nem pedig homályos szokásjogon vagy ad hoc (alkalmi) szabályokon alapuló törvények segítségével intézkedhetnek az arra felhatalmazottak.

Az állam három alapvetõ hatalmi ágra bomlik: törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalomra. Ezeket a hatalmi ágakat, intézményeket – vagyis a törvényhozást, a végrehajtó hatalmat, az igazgatási bürokráciákat, valamint az igazságszolgáltatást, a független bírói testületeket – **szigorúan el kell különíteni, hogy egymás tevékenységét kölcsönösen ellenõrizhessék**. A hatalommegosztás másik alapvetõ dimenziója a központi és a helyi – különbözõ típusú önkormányzatok – hatalmi testületek és intézmények jogköreinek elválasztása.

A liberálisok individualisták; azt állítják, hogy az egyes személyek erkölcsi szempontból, továbbá a polgárok jogai elsõbbséget élveznek mindenfajta osztállyal, nemzettel vagy

másfajta közösséggel szemben. A tulajdon biztonsága azért bír olyan nagy jelentőséggel a liberálisok számára, mert a magántulajdonnal való önálló rendelkezés, a vállalkozások korlátlan szabadsága teremti meg a feudális kötöttségektől és kiszolgáltatottságoktól egyaránt független polgári létet. Magántulajdonuk révén válhatnak a polgárok teljes jogú piaci szereplővé, kapcsolódhatnak be a társadalmi együttműködésbe.

A liberalizmust az ember alapvető jogaiba – gondolat-, gyülekezési, sajtószabadság stb. – **vetett hit jellemzi**. A liberálisok szerint a szabadságjogok megelőznek minden más társadalomszervezési elvet, elsődlegességük megkérdőjelezhetetlen; tehát **az emberi szabadság és az emberi jogok általánosak, elidegeníthetetlenek és sérthetetlenek**.

Következésképpen az eleve korlátozott hatalmú állam semmilyen módon nem sértheti a polgárok magánszféráját. Mindenkinek magánügye, hogy milyen politikai, vallási és erkölcsi értékeket fogad el mindaddig, amíg jogainak gyakorlása nem ütközik mások hasonló joggyakorlásába.

Az egyéni szabadságjogokkal és a magánélet elkülönítésével függ össze **a liberalizmus következő nagy alapelve: a tolerancia**. A liberális szerzők nem csak azt hangsúlyozzák, hogy semmilyen eszmerendszer nem részesíthető előnyben állami eszközökkel a többi rovására, hanem azt is, hogy a különböző nézetek és értékek egymás mellett való létezése lehetséges, természetes, sőt kívánatos. A többféle politikai nézet ütköztetése kifejezetten hasznos és szükséges a helyes döntések, a hatékony cselekvési alternatívák megválasztásához. Az államnak nem egyszerűen el kell tűrnie a különféle ideológiák, nézetek, pártok és intézmények kialakítását, hanem kifejezetten segítenie kell a köztük lévő versenyt; illetve a polgárok szabad választási lehetőségét.

A szocializmus

A szocializmus születésekor egyfajta válasz volt a nyugat-európai iparosodási folyamatra, a mely kétségkívül olyan társadalmi problémákat szült, mint például a tömeges elszegényesedés, a gyermekmunka, az egyes társadalmi csoportok közötti különbségek hihetetlen mértékű növekedése. **A szocializmus** tehát egyértelműen **a magántulajdon, azaz a polgári társadalom ellenében jött létre**. Elképzelése szerint **a magántulajdont fel kell váltsa a társadalmi tulajdon, az individualizmust a kollektívizmus, a versenyt a kooperáció, és a polgári társadalmat a szocialista társadalom**. Abban természetesen viták voltak az egyes szocialista irányzatok között, hogy milyen legyen ez az új szocialista társadalom

A 19. században a közvélemény hitt a szinte magától megteremtődő szociális egyensúlyban, s közvetve a mindenki számára lehetséges legnagyobb szabadság lehetőségében. A tényleges gazdasági folyamatokat, társadalmi történéseket látva azonban sokak hite megrendült.

Kiderült, hogy a korlátok nélküli kompetitív (versengő) piaczgazdaság konzerválta az eredeti gazdasági egyenlőtlenségeket, sőt még újakat is teremtett. A szabad piac nem volt képes automatikusan biztosítani a társadalom valamennyi tagja számára az egyenlőséget, **kialakultak tulajdonnal nem rendelkező** (s így független egzisztencia megteremtésére is képtelen) **társadalmi csoportok**. Széles rétegek, mi több: a piac szereplőinek többsége nem rendelkezett tulajdonnal, így vagy be sem kerültek a társadalom rendszerébe (pl. munkanélküliek), vagy ha mégis, akkor **kénytelenek voltak egyetlen „árucikket”, azaz munkaerejüket rendkívül alacsony áron eladni**. Természetes, hogy a gazdaságilag kiszolgáltatott helyzetben lévő emberek társadalmi esélyegyenlősége, érdekvédelmi és érdekérvényesítési képessége erőteljesen korlátozott volt. A 19. század folyamán a tőkés társadalmakban mind feszítőbbé vált a társadalom peremén élő – egyre nagyobb – tömegek helyzetéből fakadó szociális kérdés. **A kilátástalan helyzetben szervezkedésbe kezdő munkásság részben politikai jogokért, mindenekelőtt azonban jobb életkörülményekért, a kizsákmányolás megszüntetéséért indult harcba**. Mozgalmaik hamarosan

társadalomkritikai indíttatású ideológiákat is teremtettek. A különböző szocialista áramlatok által képviselt egyenlőségeszmény tragikusan szembekerül a liberálisok által képviselt szabadságésszménnyel.

A szocializmus az 1830-as évek szellemi-politikai irányzata és mozgalma, ami a 20. századig egyet jelentett a kommunizmussal. A közösséget tekintette elsődlegesnek. Törekedett a hátrányos helyzetű ipari munkásság felemelésére, az emberek egyenjogúságára, az általános békére, a javak és a tulajdon igazságos elosztására. Követelte a termelőeszközök köztulajdonba vételét. Ezeket osztályharc vagy radikális reformok útján akarta elérni.

Karl Marx (1818-1883) és **Friedrich Engels** (1820-1895) szocializmusa szerint a szocializmus akkor épülhet ki, ha a termelés gyökeresen átalakul, a világ egységessé válik és a termelőerők magasabb fokot érnek el. A 19. század végéig erős szocialista-szociáldemokrata pártok alakultak (Internacionálé, munkásmozgalom). Majd az I. világháború és az 1917-es oroszországi forradalom után kezdték szétválasztani a szocializmust a kommunizmustól.

A **kommunizmus** volt az a kapitalizmust felváltó társadalmi rendszer, amelyet Karl Marx és Friedrich Engels dolgozott ki mint elméletet. Eszerint előbb átmenetként a proletárdiktatúra létrehozásával a szocializmus valósul meg, majd ennek magasabb fokaként a kommunizmus jön létre. A kommunizmusban osztály nélküli társadalom van, amelyben a termelési eszközök köztulajdonban vannak és megvalósul a teljes társadalmi egyenlőség. Mindenki a képességei és szükségletei szerint részesedik a javakból. A kommunizmus felépítésének programja először Szovjet-Oroszországban, az 1917-es forradalom után lett a hivatalos állampolitika része.

A szocialisták mindenképp a liberálisok által oly fontosnak tartott **magántulajdonban látták a munkástömegek alávetett helyzetének okát**. „*A tulajdon lopás*” (Proudhon), de legalábbis olyan **eszköz, amely lehetővé teszi mások kizsákmányolását, s ezért meg kell szüntetni**. Az **egyéni tulajdon helyébe** a szocialisták a **közösségi tulajdont, a javak és termelési eszközök elosztásának, illetve működtetésének társadalmi ellenőrzését** kívánták állítani. Ez természetesen a **piac kikapcsolásával, és a gazdasági folyamatok állami, központi és bürokratikus eszközökkel való szabályozásával** járt együtt. Az általános piacellenesség és a „tervező társadalom” lehetőségeinek túlértékelése rámutat a szocialisztikus alapeszmék és a konzervatív gondolkodás egy közös vonására: bizalmatlanság az egyén(iség) iránt, s az a meggyőződés, hogy van egy olyan társadalmi elitréteg, amely képes a többiek számára megszabni a helyes cselekvés normáit.

A szocialista eszmerendszertől elválaszthatatlan bizonyos fokú **utópizmus**: a jövő embere más, öntudatosabb, morálisabb lény lesz, mint a jelené; a jövő társadalma igazságosabb, észszerűbb s egyben humánusabb lesz, mint amilyen a történelem folyamatában eddig létezett. **Az ideális társadalom megvalósítására vonatkozó elképzeléseket két alapvető csoportba** oszthatjuk: **1**, A 18. század kezdetén (illetve már korábban is) az az illúzió uralkodott, hogy **a fennálló társadalmi rend** egy csapásra, egyetlen (politikai) **forradalommal megváltoztatható**, vagy egy kevésbé radikális és erőszakos, de időben semmiképpen sem túlságosan elhúzódo **hatalomátvétellel** („átmenettel”) **meghaladható**, s ezután már kialakítható egy kollektivistikus berendezkedés. A társadalom-átalakítók közé a pedagógiai optimisták (**Owen**, bizonyos fokig **Blanqui**), a reformisták (**Fourier**, **Saint-Simon**) és a revolucionisták (Babeuf, illetve A kommunista kiáltvány szerzői) tartoznak. **2**, A 19. század utolsó harmadára azonban egyértelművé lett, hogy pusztán nevelés, meggyőzés vagy egyszeri „forradalom” nem elégséges, **az új társadalom egy hosszabb átmenet eredményeként jöhet csak létre**. Az addig sem egységes szocialista mozgalom három főágra szakadt. A **szociáldemokraták** mindenképp jogszerű és törvényes eszközöket kívántak felhasználni. Az **anarchoszindikalisták** a közvetlen politikai akcióktól (általános sztrájkok), a munkásság nem állami keretek között szerveződő szabad szövetkezéseitől vártak eredményeket. A **forradalmi szocialisták** mindinkább abba az irányba tolódtak, hogy a kommunista társadalom megvalósításához legalább ideiglenesen birtokba kell venni a kiépült

államhatalom intézményeit, és a diktatórikus hatalomgyakorlás az egyetlen hatékony átalakítási eszköz.

A későbbi bolsevikok megőrizték e forradalmi radikalizmust. A proletárforradalom két szakaszának alapvető különbsége: az első feladat a **magántulajdon kollektivizálása**, a későbbiekben pedig az **államhatalom teljes birtokbavétele** (és korlátozása helyett kiterjesztése) lett a cél. 1917 után Oroszországban egy további lépés is megtörtént: azon túl, hogy a társadalmi ellenőrzést általános államosítás váltotta föl, Lenin azt is megfogalmazta, hogy a társadalom egész irányítása egy forradalmi élcsapat, egy „rendi” jellegű pártelit kezében kell, hogy összpontosuljon.

Végezetül érdemes figyelmet szentelni a filozófiailag legkidolgozottabb szocialisztikus gondolatrendszer, a **marxizmus** sajátos belső ellentmondásaira és kettősségeire. 1917 után erőteljesen éltek a **világforradalomhoz** fűzött remények, amelynek során **az egész földön megvalósítják a proletariátus uralmát** és a **szocialista társadalmi berendezkedést**. Ugyanakkor nem elhanyagolható a marxizmus történetfilozófiájában az **evolúcióban** – a szüntelen fejlődésben – **való hit** sem: a társadalmi mozgásokat és a történelmi fejlődést objektív törvényszerűségek irányítják, amelyek szükségképpen elvezetnek a kommunista társadalom kialakulásához. Ez a felfogás természetesen sokszor adott alkalmat olyan típusú ellentétekre, hogy semmi szükség nincs politikai pártokra, forradalmi mozgalmakra, hiszen a társadalomfejlődés úgyis magától és szükségszerűen elvezet a kommunizmushoz.

Egy további érdekes ellentmondás az eszmerendszer 19. századi gyökereiből táplálkozik. A cél olyan jóléti társadalmak megteremtése, amelyekben **„mindenki szükségletei szerint” részesedhet a javakból**, elégítheti ki igényeit. Ennek érdekében „le kell igazni”, **az emberiség szolgálatába kell állítani a természetet**, végsőkéig ki kell használni a technikában, az iparban rejlő lehetőségeket, a lehető legegyszerűbben kell megszervezni a termelést és a javak elosztását. Ez a modern ipari társadalom klasszikus ideálja. A kommunista utópia ugyanakkor tartalmazott egy másik, a hipotetikus „őskommunizmus” eszménye által indukált elemet is. Olyan pre- vagy posztipari társadalom képét vázolta föl, amelyben az emberi viszonyok humanizáltak, ahol nincs elidegenedés, az egyének nincsenek végzetesen beszorítva a gépszerűen működő munkamegosztásba, megvalósíthatják önmagukat, képességeikkel érvényesülhetnek. Nem uralkodnak fölöttük elidegenedett társadalmi erők, nincs bürokrácia, a kifejlett „kommunista öntudat” szükségtelenné teszi az állami erőszakszervezetek létét.

A termelés ésszerű tervezésén, a javak központosított újraelosztásán alapuló gazdaság által szükségessé tett erős bürokratikus állam természetesen szöges ellentétben állt az egyén önmegvalósítását lehetővé tevő, nem jogi szabályozáson, hanem morális belátáson alapuló társadalom ígéretével. Ezt az ellentmondást akarták áthidalni az állam elhalásának engelsi elméletével, amelyet a 20. századi „létező szocializmus” teoretikusai is fönntartottak. Igaz, a mindennapi tapasztalatokkal ellentétes engelsi-marxi-lenini államelhalási doktrínát az egyre távolabbi jövőbe tolták ki. De így sem sikerülhetett összhangot teremteni az elmélet és a gyakorlat között.

Az anarchizmus

A szocializmus mellett a 19. században egy másik markáns társadalomkritikai irányzat is kialakult: az anarchizmus.

Képviselői kategorikusan tagadták a központi hatalom, az állam társadalomszervező szerepét. Meggyőződésük szerint a hatalom egyfelől korrumpálja birtokosait, másfelől a mesterséges eszközökkel való beavatkozás által szétrombolja a társadalom természetes módon képződő szöveteit.

Az eddig elmondottakból következik: a hatalomhoz, államhoz való viszonyulás különbözősége az a *differentia specifica*, amelyet szem előtt tartva a legvilágosabban

elválaszthatjuk egymástól a liberalizmust, a szocializmust és az anarchizmust. A *liberális politikai filozófia* alapdoktrínája a hatalom korlátozásának, illetve megosztásának szükségessége. A kezdetben a hatalmat társadalmi ellenőrzés alá vonni kívánó *szocialista mozgalom* fokozatosan a hatalom átvételének irányába fejlődött. Ez a folyamat vezetett oda, hogy az I. Internacionáléban nyílt szakításra került sor a proletárdiktatúrára törő szocialisták, és az állami hatalom megszüntetését hirdető anarchisták között.

Az **anarchisták** szép, de tagadhatatlanul illuzórikus elképzelése szerint a társadalom olyan önszerveződő organizmus, amelynek nincs szüksége intézményes irányításra; alulról, spontán módon létrejövő helyi közösségekből épül föl, melyek között laza, a mindenkori érdekek és szükségletek szerint változó kapcsolatok szövődnek. Ez a társadalomfölfogás a szocialisták és a konzervatívok köreiből egyaránt kiindulópontnak tekintett emberképtől radikálisan különböző antropológiai optimizmuson alapul. A „*struggle for life*” (harc az életért) – a 19. századi szociáldarwinizmus által is fölerősített – elméletet az ember lényegi jellemzőjének tekintőkkel szemben az **anarchisták szerint a társadalmi együttélés a kölcsönös segítség alapján nyugszik**. Az egyének nem egymás ellenében, hanem egymást kölcsönösen támogatva próbálják életfeltételeiket biztosítani.

Az anarchisták kézzelfogható realitásként érzékelték a képviseleti demokrácia elfajulásának lehetőségét. Következésképpen hangsúlyozták, hogy az alacsony társadalmi rétegekből vezető pozícióba kerülő emberek esetében mindig fennáll annak lehetősége, hogy a hatalom korrumpáló ereje következtében elidegenednek korábbi sorstársaiktól, s ahelyett, hogy azok érdekeit képviselnék, saját hatalmuk megőrzését tekintik a legfontosabbnak. Az állam – a későbbiekben tragikus realitássá váló – elidegenedési lehetőségének hangsúlyozásával, a spontán módon megszerveződő helyi közösségek autonómiájának védelmezésével, a bürokrácia, a megmerevedő társadalmi hierarchia és megnyomorító munkamegosztás elleni támadással, a tulajdon- és hatalomnélküliség ideáljával az anarchisták hűségesebben őrizték a föltételezett „öskommunizmus” eszményét, mint az etatizmus irányába tolódo szocialisták.

etatizmus: az államnak, intézményeinek és az általuk kifejlesztett bürokráciának a túlsúlya az állam és társadalom egyéb más, működő összetevőiben. Hatása a különböző társadalmi alrendszerekre bénító és korlátozó, mind a döntéshozatalt, mind a végrehajtást károsan befolyásolja.

A társadalmi folyamatokba történő beavatkozás lehetőségét és módszereit tekintve két ellentétes irányzat alakult ki az anarchizmuson belül. Egyesek szerint **direkt politikai akcióra, általános sztrájkra** van szükség az állam hatalmának megtöréséhez (Sorel). Mások, köztük **Tolsztoj**, ezzel szemben azt hirdették, hogy **tartózkodni kell az erőszak minden fajtájától**, akár a jogos önvédelemtől, állampolgári engedetlenségtől vagy ellenállástól is, hiszen a **társadalom** olyan szervezeti rendszer, amelynek **fejlődése nem szabályozható**. Ez utóbbi gondolat a konzervativizmussal rokonítja az anarchizmus ezen szárnyát.

Az anarchizmus mérlegét megvonva, le kell szögeznünk: a szocialista-kommunista ideológiával legalább olyan súlyos – bizonyos esetekben véres (Kronstadt, 1921; Barcelona, 1936) – ellentétbe került, mint magával az általa tagadott hagyományos polgári renddel; és ez nem az anarchisták, hanem a baloldal kisajátítására igényt tartó bolsevik-kommunista mozgalom rovására írható. Mindezek ellenére – vagy talán éppen ezért – az anarchista társadalomkritika ma is él a polgári demokráciák alternatív mozgalmaiban.

A konzervativizmus

A liberalizmus és a szocializmus mellett a konzervativizmus az elmúlt két évszázad legfontosabb nyugati politikai ideológiája. Vannak, akik nem is használják az „ideológia” szót a konzervativizmusra, mivel úgy vélik, ez a filozófia természeténél fogva nélkülözi az aktivizmus és a reform elemét, mely az „igazi” ideológiákhoz társul. Bár igaz, hogy a

pragmatikus felfogású konzervatívok nem dolgoznak ki terveket a jövőre nézve – *a konzervativizmus csak van*, - mondaná egy konzervatív -, s hogy e nézetrendszer a legkevésbé ideologikus, de az sem vitatható, hogy nem csak a forradalmi vagy radikális reformtervek hordoznak ideológiát, hanem a változtatástól való tartózkodás és a „kis lépések” elmélete is. **A konzervativizmus az egyik alapvető uralkodó politikai ideológia**, tehát egy jól meghatározható politikai alternatíva, ugyanakkor magatartásminták és a viselkedésformák együttese is. E kettőség miatt találó a *konzervatív attitűd* fogalom. Ahogyan **Hearnshaw** megfogalmazta: **„Ha nem feltétlenül szükséges változtatni, akkor nem kell változtatni.”** Egy másik neves konzervatív, Lord Cecil ezt a magatartást *természetes konzervativizmus*nak nevezte. A természetes konzervatívra az jellemző, hogy: **1. használni és élvezni akarja azt, ami elérhető; 2. előnyben részesíti az ismerőst az ismeretlennel, a kipróbáltat az újjal szemben; 3. jobban kedveli a lehetségest, a rutint, a tényeket a tervnél, a projektumnál.**

A francia forradalom

A konzervativizmus a mindennapi szóhasználatban a fennálló, a status quo – bármi legyen is az – **megőrzését jelenti. Ebben az értelemben** valójában csak egy **politikai viszonyfogalomról** van szó, amelynek tartalma pusztán attól függ, hogy a mozgó és erősen változó politikai skála melyik pontjáról történik a minősítés. A konzervatív *jelző* használatában megnyilvánuló értékelés azonban csak ad hoc és felületes tájékozódásra alkalmas.

A konzervativizmusnak két típusa alakult ki. Az **angolszász konzervativizmushoz** hozzátartozik a **„régí” alkotmány megőrzése és a szabadságjogok védelme**, ugyanakkor **evolutív**, tehát **nem zárkózik el bizonyos társadalmi és politikai reformoktól**. E pragmatikus rugalmasság révén képes adekvát válaszokat adni napjaink kihívásaira is.

A konzervativizmus másik, „hagyományos” típusát talán **kontinentálisnak** nevezhetnénk. Ez inkább negatív tartalmúnak tekinthető, amennyiben jogtalan kiváltságoknak, az *ancien régime*-nek, a trón és az oltár egységének, a hagyományos tekintélyeknek minden áron való megőrzését, korszerűtlenné vált ideálokhoz való maradi ragaszkodást jelent. Képviselői – mivel a hatalom korlátozását vagy megosztását a társadalom atomizálásával, kaotikus állapotba taszításával azonosítják – nélkülözhetetlennek tekintik egy erős központi hatalom fönntartását. A formális (jogi) egyenlőséget hirdető liberálisokkal szemben, a francia forradalom eseményeinek hatása alatt, a katolikus konzervatívok a társadalom rendi tagolását, a születési kiváltságrendszerrel védelmezték.

A konzervatív eszmerendszer csak 1830 körül vált a politikai diskurzus részévé Angliában; filozófiájának lényegét azonban **Edmund Burke** már **1790-ben, *Töprengések a francia forradalomról*** című munkájában megfogalmazta. A gondolkodás történetében ritkán fordul elő, hogy egy eszmerendszer oly szorosan kapcsolódjon egyetlen eseményhez, ahogy a modern konzervativizmus Burk-nek a francia forradalomra adott heves reakciójához. A konzervativizmus két évszázadának meghatározó témái voltaképpen nem egyebek azon megfontolások kibővítésénél, melyeket Burke konkrétan a forradalmi Franciaország kapcsán vetett fel.

A múlt századi klasszikus liberalizmus ellen fellépő egyszerű, restaurációs jellegű korai konzervativizmus – a magyar politikai köznyelvben ókonzervativizmus – mellett a század utolsó harmadában kibontakozott egy új politikai áramlat – akkori nevén az **újkonzervativizmus**. A századelő konzervativizmusának megújítói **„konzerválásra méltó új értékek teremtését” tűzték ki célul**, és gyökereiben kívánták elmentseni a hitük szerint a liberalizmus által felidézett veszélyt, a szocializmust. A 19. század közepétől a konzervatív gondolkodók a liberálisok helyett mindinkább a szocialistákban látták ellenfelüket.

A konzervativizmus „dogmatikája”

A konzervativizmus legfontosabb általánosítható jellemvonása a **tradicionalizmus**, ami a meglévő szokások és intézmények tiszteletét jelenti. Valamennyi konkrét megjelenési formájának állandóan ismétlődő eleme az a meggyőződés, hogy a **történelemnek önmozgása van, a társadalom organikus képződmény, amely fejlődik. Ez az önfejlődés nem módosítható**, gyorsítható vagy lassítható akaratlagos döntésekkel, a társadalmi mozgásokba való **minden külső beavatkozás veszélyes és káros**. Ragaszkodni kell a spontán kialakult képződményekhez, fönnt kell tartani a hagyományos társadalmi struktúrát, szerepeket, szabályokat, és a maguktól beindult folyamatokat sem szabad siettetni, hanem ki kell várni, mivé fejlődnek. A társadalom olyan összetett rendszer, amelyet nem lehet gyökerestül felfordítani, csak a természetes változás fogadható el.

Egy konzervatív ideológiájából nem hiányozhat a **politikai szkepticizmus** és az **antropológiai pesszimizmus** sem. Az előbbi elv szerint a politikai bölcsesség nem az elméleti spekulációkban, hanem a történetileg felhalmozott tudásban van. A konzervatív gondolkodók **a politikára mint szükséges rosszra tekintenek**; úgy látják, hogy a politika egy speciális és korlátozott tevékenység, amelynek nem célja, hogy általános terveket és szabályokat dolgozzon ki, még kevésbé, hogy az embereket jobbá tegye, hanem „olyan eszköz, amely lehetővé teszi az ember saját maga választotta tevékenységének folytatását”, s elősegíti a társadalmi béke és rend fenntartását. A konzervativizmus **sajátos paradoxona**, hogy miközben maga is ideológia, **érvkészségéhez hozzátartozik az ideológiaellenesség**. Az antropológiai pesszimizmus pedig nem jelent mást, mint annak az elvnek a hirdetését, hogy az **ember tökéletlen lény**, hiszen elválaszthatatlan tőle a gyűlölet, az erőszak, az önzés, a kapzsiság stb. A gonosz ugyanúgy az emberi természet része, mint a jó, a negatív tulajdonságok nem a tökéletlen politikai intézmények következményei.

A konzervatívok úgy látják, hogy **az emberek alapvetően nem egyenlőek** – természetesen a jogi egyenlőséget ők sem kérdőjelezzik meg -, nem egyenlőek **fizikai és szellemi képességeikben, lehetőségeikben**. A rétegek, csoportok, szakmák közötti egyenlőtlenségek nem küszöbölhetők ki az emberi társadalomból. Azokban a kísérletekben, amelyekben mégis ki akarják iktatni az egyenlőtlenségeket, törvényszerűen jutnak el az erőszakhoz, hiszen csak így képesek megszüntetni a társadalom eredendően sokszínű valóságát. Ennek az alapállásnak fontos politikai következménye van, nevezetesen a **társadalmi hierarchia**, a vezető réteg, az ún. **uralkodó elit mindenkori szükségességének tana**: az emberek többsége rászorul a társadalom „legkülönbjeinek” irányítására, az isteni törvények útmutatására.

A liberalizmus politikai égíse alatt bekövetkezett **társadalmi átstrukturálódás**, amely egyes rétegek gyors felemelkedését, mások lesüllyedését és tömeges pauperizációt okozott, a konzervativizmus szerint – okkal gondolták így – robbanékony állapothoz vezetett. A romantika eszméitől meghihletett konzervativizmus ezért, a liberális állam segédletével folyó verseny ellen fellépve, a kialakuló kapitalista társadalmi hierarchiát nem fogadta el; **korporativizmust hirdetett**, a középkori rendi társadalmak – valóságos és elképzelt – bensőségességét kívánta az új körülmények között megteremteni. Ugyanakkor a liberálisokhoz hasonlóan a konzervatívok számára is fontos érték a **magántulajdon szentsége**, de ők – érthetően – elsősorban nem a kistulajdonosok polgári függetlenségét, hanem a feudális nagybirtok sérthetetlenségét védelmezték.

A **konzervativizmus** ugyanis, ismét csak a liberalizmussal szöges ellentétben, **vallásos és nemzeti alapon áll**. A racionálisan okoskodó világpolgár eszményével szemben a konzervativizmus, nemzeti érdekképviseletre törekedve, a keresztény hitelvek politikai hasznosítására tesz eredményes kísérletet. A törvényhozásban vitatkozó liberális értelmiségi pártokkal és a parlamenten kívül fenyegetően növekvő szocialista tömegpártokkal szemben – a protestáns és a katolikus klérus segédletével kialakulnak a konzervatív alternatívát hordozó tömegmozgalmak és tömegpártok. Ez a mai keresztényszocializmus, kereszténydemokrácia,

az ún. sárga szakszervezetek és szövetkezeti mozgalmak kezdete, ez az Action Francaise, a német völkisch mozgalom stb. politikai eredete. Ezekből a foglalkozási és szakmai szervezetekből, érdekképviselletekből, karitatív egyesületekből stb. nőtték ki a keresztény-konzervatív pártok.

A nacionalizmus

A nemzettudat kialakulásával együtt jelent meg a **nemzeti mozgalom, a nemzet védelmét és felemelését megcélzó ideológia és politikai irányzat**. Ezt **nacionalizmusnak** nevezik, mely - ellentétben a ma szokásos szóhasználattal – nem volt okvetlenül ellenséges más nemzetekkel szemben. Sőt, abszolutista és rendies berendezkedésekkel szemben összefoghattak egymással nacionalista mozgalmak, mint pl. a magyar, a német (ausztriai) és az olasz 1848-ban. A nacionalizmus eszméje ugyanis kezdetben összekapcsolódott a jogi egyenlőség és a szabadság felvilágosult eszméjével, a nacionalizmussal szemben pedig a hagyományos rendi társadalmakhoz és abszolutista uralmi formához ragaszkodó erők léptek fel. (A XIX. század második felében ez a kapcsolódás meglazult, illetve megszűnt.)

A nacionalizmust a francia forradalom keltette életre (1789) Európában azzal, hogy az egyéni szabadságjogokat kiterjesztette a franciák közösségére. A királyok, dinasztiák elleni harcához ezzel egy új, csoportösszetartó erőt teremtett meg. **A nacionalizmus célja egy nemzetállam létrehozása volt. A nemzetállam a nemzet egészét, vagy nagy részét magában foglaló állam. Megteremtése már a 19. század elejétől alapvető politikai kérdéssé vált.**

25. Széchenyi és Kossuth nézetei, programjai a polgári átalakulásért

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 25.

Széchenyi programja

1825-ben a **rendi országgyűlés** összehívásakor még nem érett meg a helyzet a valódi változtatásokra, de látható volt, hogy a nemesség előtt csak egyetlen út áll, ha rálép a reformok útjára, és önmagán próbál segíteni. Ez az országgyűlés adott alkalmat Széchenyi István grófnak arra, hogy magyarországi politikai pályáját elkezdje. Ekkor ajánlotta fel a Magyar Tudományos Akadémia számára **egyévi jövedelmét, 60 ezer forintot**.

Széchenyi István a magyar főúri családok legkiválóbbjainak hagyományait folytathatta. 1791-ben született, atyja Széchényi Ferenc, aki kapcsolatba került a felvilágosodás eszmevilágával, s megalapította a **Nemzeti Múzeumot**. Anyja Festetich Julianna, György testvére. Katonaként a napóleoni háborúk során bejárta Európát, majd utazásai, főleg a Wesselényi Miklóssal megtett angliai útja döbbsentette rá, a „csúnyácska haza” állapotára.

Széchenyi ezután a **magyar politikai élet egyik meghatározó alakja lett**. Megalakította a **Nemzeti Kaszinót**, ahol a nemesség különböző rétegeihez tartozók megvitathatták a társadalmi problémákat. Könyvet írt a **lótenyésztésről**, s a lóversenyt is meghonosította az országban.

Az 1830-ban kiadott **Hitel című munkája** alkalmasnak bizonyult **a nemesség politikai aktivizálására**. Műve sikerét annak is köszönhetette, hogy ekkor már az európai politikai helyzet megváltozott, és a reformok a birodalomban is elképzelhetőnek látszottak. Franciaország elkergette a Bourbonokat, függetlenné vált Belgium, Lengyelország felkelt a cári rendszer ellen. Az udvart és mindenható kancellárját, Metternichet lekötötték a birodalomban zajló nyugtalanító események. Emiatt nem kívánta a helyzet kiéleződését a magyar rendekkel. Ez kedvezett a reformmozgalom elindulásának.

A nemesség polarizálódott. A viták színhelyei a **vármegyeházák**, illetve a vidéken is létrejött **nemzeti kaszinók** voltak. Terjedt a **liberalizmus**, amely **erősen összefonódott a nemzeti kérdésekkel**. A Hitel arra keresett választ, hogy a gazdasági dekonjunktúrából milyen lehetősége van a nemességnek a kilábalásra. Széchenyi rámutatott arra, hogy a nemesség szegénysége az elavult feudális jogrendben keresendő. A gazdaságot csak akkor lehetne virágzóvá tenni, **ha eltörölnék az ősiséget és a kincstár öröklési jogát a természetes örökös nélkül maradt birtokokra**. A Hitel megindította a vitát arról, hogy előbbre juthat-e a nemesség akkor, **ha önként lemond kiváltságairól**.

A Hitelt **Dessewffy József** támadta meg, aki **Taglalat** című művében politikai állásfoglalásban túlmélt Széchenyi gondolatain. Felfedte, hogy **a parasztság jogfosztott állapotában** nem tud a nemességgel együtt a reformokért lelkesedni. Mindamellett kiállt a nemesség jogai és kiváltságai mellett, és ezeket veszélyeztetve látta a Hitelben. Széchenyi a **Világ** című művében válaszolt a Taglalatra.

1833-ban jelent meg **összefoglaló műve, a Stádium**, amely politikai, gazdasági és társadalmi reformprogramját **12 pontban foglalta össze**. Legfontosabb gondolatai az **ősiség eltörlése**, ami a birtokos hitelképességét fogja eredményezni, a **közteherviselés**, az **önkéntes örökváltság**, a **törvény előtti egyenlőség**, a **közlekedés javítása** a folyók szabályozásával, a **céhek és árlimitációk eltörlése**, a **földek feudális tulajdonának megszüntetése**, a **nyilvánosság**, vagyis az országgyűlések üléseinek szabad látogatása, a nem nemesek **szabad földvásárlásának engedélyezése**.

A nemesség sérelmi politikáját céltalannak, következményeit tragikusnak tartotta, ezért szembe került a politikai élet több vezetőjével, sőt barátjával, **Wesselényivel** is. Írásai mellett sokat tett **Pest-Buda fővárossá fejlesztése érdekében**. A dunai rakpart, az állandó híd, a

Lánchíd (ahol a hídpénz megfizetése a nemeseknek is kötelező volt), a hengermalom, a hajógyár, a dunai gőzhajózás megindítása, az Al-Duna szabályozása az ő kezdeményezésére, közreműködésével valósult meg. A negyvenes években a **Tisza szabályozásával** és hajózhatóvá tételével a gazdaság pozícióit kívánta javítani. E sok munka mellett a politikai életben is hallatta szavát. Károsnak tartotta a negyvenes évek nemzetiségeket semmibe vevő politikáját. Különböző politikai nézeteik ellenére Kossuth méltán nevezte „a legnagyobb magyarnak”.

A reformmozgalom kibontakozása, Kossuth Lajos programja

Az **1832-36. évi országgyűlés** munkálatainak szellemét döntően befolyásolta a lengyel szabadságharc és az 1831. évi felvidéki jobbágyfelkelés. E két tényező hatására a **legfőbb kérdés a jobbágyság felszabadítása, az úrbériség eltörlése** lett.

E téma legkiemelkedőbb politikusa **Kölcsey Ferenc**, Szatmár vármegye követeként vett részt ezen az országgyűlésen és mondott megrázó beszédet az adózó nép állapotáról.

A rendek az önkéntes örökváltsággal értettek egyet, amely lehetőséget teremtett volna a jobbágy számára, hogy **összegyűjtött pénzén önmagát megválthassa** a földesúri terhek alól. Bár mindkét tábla megszavazta, az uralkodó nem szentesítette a javaslatot. Támadás indult a liberálisok, köztük Kölcsey Ferenc ellen, az országgyűlés berekesztése után pedig perek kezdődtek a legnépszerűbb politikusok félreállítása céljából. 1835-ben meghalt I. Ferenc, és a trónt az uralkodásra képtelen V. Ferdinánd örökölte. **Szabad kezet kapott** a magyarországi ügyek intézésében **Metternich**, aki konzervativizmusával **a feudális viszonyok változhatatlan megőrzésében** látta csak a monarchia jövőjének biztosítását.

Wesselényi Miklóst, aki az országgyűlésen az ellenzék egyik vezére volt, hosszú bírósági eljárásban elítélték. Ugyancsak lesújtottak az országgyűlési ifjak vezetőjére, **Lovassy Lászlóra**, majd **1837-ben Kossuth Lajost is bebörtönözték**. Mindegyikük ellen az volt a vád, hogy megsértették a cenzúrát, és engedély nélkül terjesztették az országgyűlésen elhangzott beszédeket.

Az 1839/40. évi országgyűlésen a nemesség csak akkor volt hajlandó megszavazni az újoncokat és az adót, ha az udvar amnesztiát hirdet, és enged a reformköveteléseknek. Ez a politika eredményre vezetett, mivel Ausztria helyzete külpolitikailag meggyengült. A foglyok kiszabadultak. Az 1839/40. évi országgyűlés elfogadta, az uralkodó pedig szentesítette azokat a törvényeket, amelyek lehetővé tették az önkéntes örökváltságot, engedélyezték gyárak alapítását.

A börtönből kiszabadult Kossuth Lajos engedélyt kapott arra, hogy **politikai lapot** indítson. **A Pesti Hírlap 1841** elején jelent meg először.

Kossuth Lajos (1802-1894) Monokon született nemesi értelmiségi családban. Jogi tanulmányokat folytatott, vármegyei tisztviselő ügyvéd lett. Egy távollevő főrendet helyettesítve jutott el az **1832/36. évi országgyűlésre**, ahol a jurátusokkal kézzel írott **Országgyűlés Tudósításokat** szerkesztette, amelyeket szétküldtek a vármegyéknek. **1837-től a Törvényhatósági Tudósításokkal kezdeményezte**. Kossuthot **a cenzúra megsértése miatt ítélték el**. A börtönben megtanult angolul, és közgazdaságtannal is foglalkozott. Kiszabadulása után megteremtette a magyarországi politikai újságírást. Új műfajt is létrehozott, a vezércikket. Írásainak vezérfonala, hogy **a köznemességre támaszkodva reformok útján kell megteremteni a polgári nemzetállamot**. Ezért át kell alakítani a gazdaságot és a megkövesedett feudális jogrendet.

Az 1839/40.évi országgyűlésen megszavazott **önkéntes örökváltságról** jól tudta, hogy **alkalmatlan a jobbágykérdés megoldására**, mivel a parasztságnak nincs pénze arra, hogy saját sorsán javítson. Ezért **a kötelező örökváltságban látta a helyzet megoldását**, amikor a megváltásért **az állam kárpótolja a földesurat**. Az ország nyomorúságos közállapotainak

okát az adózásban kereste. Tudta, hogy **a nemesség nem mond le teljes adómentességéről**. Ezért előbb a háziadó megszavazását sürgette lapjában.

Felismerte, és lapjában hirdette, hogy **Magyarország az örökös tartományokkal szemben hátrányos helyzetben van**; gazdasága nyersanyagot és feldolgozatlan élelmiszert termel a birodalom iparilag fejlettebb tartományainak. Ennek oka az **1754-ben** bevezetett **vámrendszer**, amely a magyar birtokosok terménykivitelét is nehezítette. Lapjában megindította harcát az **önálló iparral és vámterülettel rendelkező gazdaságért**. Miután az országgyűlésen az önálló vámterület ügye elbukott, **1844-ben társadalmi mozgalmat szervezett**, a **Védegylet**et. Tagjai nem vásároltak idegen árut, ezzel csökkentették az osztrák és cseh iparcikkek iránti hazai keresletet. A magyar ipar siralmas állapotát jól mutatta az 1842-ben megrendezett ipari kiállítás. A társadalmi mozgalom természetesen nem pótolta az állam intézkedéseit, amelyre nagy szüksége lett volna az országnak.

26. A náci és a bolsevik ideológia

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 26.

A szocializmus és a kommunizmus

A szocializmus az 1830-as évek szellemi-politikai irányzata és mozgalma, ami a XX. századig egyet jelentett a kommunizmussal. A közösséget tekintette elsődlegesnek. Törekedett a hátrányos helyzetű ipari munkásság felemelésére, az emberek egyenjogúságára, az általános békére, a javak és a tulajdon igazságos elosztására. Követelte a termelőeszközök köztulajdonba vételét. Ezeket osztályharc vagy radikális reformok útján akarta elérni.

Karl Marx (1818-1883) és **Friedrich Engels** (1820-1895) utópisztikus szocializmusa szerint a szocializmus akkor épülhet ki, ha a termelés gyökeresen átalakul, a világ egységessé válik és a termelőerők magasabb fokot érnek el. A XIX. század végéig erős szocialista-szociáldemokrata pártok alakultak (Internacionálé, munkásmozgalom). Majd az I. világháború és az 1917-es oroszországi forradalom után kezdték szétválasztani a szocializmust a kommunizmustól.

A **kommunizmus** volt az a kapitalizmust felváltó társadalmi rendszer, amelyet Karl Marx és Friedrich Engels dolgozott ki mint elméletet. Eszerint előbb átmenetként a proletárdiktatúra létrehozásával a szocializmus valósul meg, majd ennek magasabb fokaként a kommunizmus jön létre. A kommunizmusban osztály nélküli társadalom van, amelyben a termelési eszközök köztulajdonban vannak és megvalósul a teljes társadalmi egyenlőség. Mindenki a képességei és szükségletei szerint részesedik a javakból. A kommunizmus felépítésének programja először Szovjet-Oroszországban, az 1917-es forradalom után lett a hivatalos állampolitika része.

Az orosz fejlődés

A totalitárius állam kialakulásának egyik útja az orosz fejlődésen alapult. Az Orosz Birodalom a nemzetközi kihívások és a tudatos modernizációs politika ellenére még a századfordulón is fejletlen agrárország volt. A meginduló modernizáció és a tradicionális elemek együttes megléte sajátos „torlódott” társadalmi struktúrát alakított ki és óriási társadalmi feszültségeket eredményezett. Ez, és az I. világháború okozta megpróbáltatások végül a cári birodalom megdöntéséhez vezettek. Az egymást követő forradalmak és kormányváltások, majd a polgárháború után – a cári despotizmus hagyományait is felhasználva – a **bolsevikok (az orosz kommunista párt tagjai)** tudták konszolidálni hatalmukat. A jól szervezett, a hatalom megragadására koncentráló kommunista párt ugyanis alaposan kihasználta az 1917. februári forradalom utáni demokratikus államberendezkedést,

ígéreteivel jelentős támogatókat szerzett a hadseregben, a munkásság, sőt a parasztság körében is. A polgári erők ezzel szemben sokkal megosztottabbak és gyengébbek voltak.

A „földről” megszervezett centralizált államot a **központi hatalom terrorja és az álegyenlőségen alapuló intézmények** működtették. A kommunista (bolsevik) párt egyeduralmán alapuló Sztálini diktatúra az 1920-as évek második felében épült ki. A hatalmi koncentráció az ún. **demokratikus centralizmus** (lényegében abszolút centralizmus) irányítási elvén nyugodott. Az irányító **bolsevik párt** több milliós taglétszámú szervezetté dagadt és leginkább egy hadsereghez hasonlított: parancs, engedelmesség és félelem jellemezte. A párton belül elkülönült az „élcsapat élcsapata”, a gondosan kiválasztott hivatásos pártfunkcionáriusok csoportja.

A párt irányítása alatt állt a legfőbb erőszakszervezet, az államvédelmi apparátus és a GULAG-ok (kényszermunkatáborok) rendszere. A szovjet típusú rendszer lényegében egy olyan **etatisztikus berendezkedés** volt, amelyben az állami erőszak, a megfélemlítés és a terror mellett bürokratikus pártirányítás érvényesült. Ezt az államberendezkedést kellett a II. világháború után a Szovjetunió érdekszférájába kerülő államoknak (köztük Magyarországnak is) átvennie, és Moszkva irányításával megvalósítania.

Etatizmus: az államnak, az intézményeinek és az általuk kifejlesztett bürokráciának a túlsúlya az állam és társadalom egyéb más, működő összetevőiben. Hatása a különböző társadalmi alrendszerekre bénító és korlátozó, mind a döntéshozatal, mind a végrehajtást károsan befolyásolja.

Fasizmus és nácizmus

A **fasizmus** az 1930-1945 között csúcspontjukat elért agresszív nacionalista és totalitárius mozgalmak. Az eredeti fasiszta mozgalmat **Mussolini** alapította **1921 novemberében Olaszországban (Nemzeti Fasiszta Párt)**. Az 1930-as években Európa több államában alakultak ilyen mozgalmak, a legjelentősebb a német náci párt volt.

A fasizmus központi eszméje szerint egy kiválasztott nemzet felsőbbrendű a többi fajnál, a társadalmat egy diktátor vezetésének kell alávetni. A fasizmus igyekszik a demokrácia minden intézményét megszüntetni, az ellenzék minden támaszát (szakszervezetek, mozgalmak, egyházak) elnyomni, és mozgósítani a társadalmat a kitűzött cél érdekében. Belpolitikájában szociális demagógia és fajelmélet, külpolitikájában agresszió és militarizmus jellemzi.

A totalitárius állam Németországban

A fasizmus szélsőséges formája(!), a **nácizmus Németországban** alakult ki. **1933-ban Hitler** jutott hatalomra, s vele együtt a fasizmus is. A két világháború között fasiszta rendszer volt hatalmon Japánban is. A II. világháború előtt és alatt a tengelyhatalmakkal szövetséges államokban (Szlovákia, Románia, Bulgária) is fasiszta típusú diktatúrák alakultak ki. Leghosszabb ideig Portugáliában (1974-ig) és Spanyolországban (1975-ig) működött fasiszta rendszer.

Az olasz fasizmus alapmintájához a fajelméletet, az antiszemitizmust és az ehhez kapcsolódó Lebensraum (élettér)-elméletet, a militarizmust és a szélsőséges rasszizmust is hozzáadja.

A nácizmus követői a náci voltak, akik a demokratákat és a szocialistákat okolták az I. világháborús vereségért és elutasították a versailles-i békeszerződést. A **Nemzetiszocialista Német Munkáspárt** az 1930-as évek elején a Weimari Köztársaság legnagyobb pártja lett, majd az **1932 novemberi választáson** győzelmet aratott. 1933 után a hatalomra került párt totális diktatúrát épített ki.

A világgazdasági válság volt az a tényező, ami aktivizálta a német nemzetiszocialista mozgalmat, és így a Weimari alkotmányosság széthullásán Hitler fel tudta építeni a totális fasiszta diktatúrát. Kancellári kinevezése után (1933. január 30.) *betiltotta a politikai pártokat, feloszlatta a szakszervezeteket*, és – az olasz korporációk mintájára – megalakította a **Német Munkafrontot**. További intézkedései közé tartozott a kötelező munkaszolgálat bevezetése, illetve a **kényszerkartellezés**. Az **1933. március 24-én** elfogadott **felhatalmazási törvény** pedig egyet jelentett a parlamenti és a helyi önkormányzati szervek teljes megszüntetésével, kiiktatásával. A tartományokat saját parlament és kormány helyett a Hitler által kinevezett helytartók irányították.

A felhatalmazási törvény szerint a kormány a parlament megkérdése és jóváhagyása nélkül is hozhatott törvényeket. Sokatmondó a törvény hivatalos elnevezése: „*törvény a nép és a birodalom megpróbáltatásainak legyőzésére*”.

Hindenburg elnök halála után (1934. augusztus) Hitler, mint a **német nép vezére (Führer)** a **saját kezében egyesítette az államelnöki és a kormányfői (kancellári) hatalmat**.

A fasiszta párt (Nemzetiszocialista Német Munkáspárt – NSDAP) közjogi intézménnyé emelkedett, **az állam és a párt egybeolvadt**. Nyílt jogegyenlőtlenség érvényesült, és **az állam erőszakszervezetei** (SA, SS, GESTAPO) minden **törvényes ellenőrzés nélkül működtek**. A rendszer politikai módszerei a fegyveres erőszak, illetve a szociális és politikai demagógia voltak. A diktatúra ideológiai hátterét pedig a *fajelmélet* és az *antiszemitizmus* képezte.

A náciizmusnak 4 alapeleme van. Bármelyik hiánya esetén nem náci ideológiáról beszélünk.

I. Fajelmélet

Nem Hitler „találmánya”, **Angliában** jelent meg **először**. Felsőbbségi tudat, mely szerint Angliának kell viselni a fehér ember terhét, azaz Anglia feladata a gyarmati területek kezelése; ezt felsőbbrendű pozícióból teszi. *A fehér ember küldetése, hogy civilizálja a vadakat*.

Részben **Gobineau** (1830-as évek) nevéhez kapcsolható: *a fehér civilizáció fejlettebb, felsőbbrendű*;

A **XIX. század közepén** jelentkezik a fajelmélet. → **Darwin**: *harc folyik az életért, a párért, a genetikai anyag örökítéséért, és ebben a harcban az erősebb győz; aki jobban teljesít, az jobb genetikai állománnyal rendelkezik*. Ennek a felfogásnak a társadalmi átvétele a **szociál-darwinizmus**.

A fajelmélet megfogalmazása 1890-es évekre tehető → **David Chamberlaint** (félíg német) tekinthető a **német fajelmélet** forrásának. Ő már biológiai értelemben vett fajokról beszél, alacsonyabb és felsőbbrendű emberekről, értékhierarchia van szerinte a rasszok között (ehhez még nem társul az antiszemitizmus).

Nietzsche szerint az emberek együttélését isteni parancsolatok szabályozták. Kétségbe esve jelenti ki, hogy „Az Isten halott.”, azaz nincs már szabályozó elem az ember felett, így az embernek saját soraiból kell embereket kiválasztani, az erkölcsi szabályok felállításához. Olyanokat, akik képesek erkölcsi döntést hozni autonóm módon (**übermensch**).

Ezeket az elemeket használta fel később Hitler.

1923-ban **Hitlert** a sikertelen puccskísérlete után 3 év börtönbüntetésre ítélték. Büntetésének letöltése alatt írta meg a **Mein Kampf** (Harcom) című könyvét.

A hitleri fajelmélet szerint az emberiség 3 csoportra osztható

1. Árják

- A legkiválóbbak; ők a felsőbbrendű faj; németek, angolok, skandinávok, svédek
- Az a dolguk, hogy uralkodjanak.
- Meg kell őrizni a vértisztaságot

2. Segédnépek

- Franciák, spanyolok, olaszok, portugálok, románok, magyarok (mediterrán népek)
- Ki kell szolgálniuk az uralkodó fajt (fizikai munkával)
- Gondoskodni kell, hogy ne szaporodjanak, és ne tanuljanak túl sokat (csak írni-olvasni és számolni).

3. Kiirtandók csoportja

- Zsidók, szláv népek, színes fajok.

II. Élettér-elmélet

Mindehhez kapcsolódik még a Hitler által a Mein Kampfban megfogalmazott **élettér elmélet**, a **lebensraum**:

- külső élettér → a német népnek területekre van szüksége
- belső élettér → az országon belül néhány faj foglalja a helyet az árják elől

III. Szociális demagógia (ez más diktatórikus rendszerekben is megjelenik)

Minden választási rétegnek azt kell mondani, amit hallani akar, a szavazatmaximálás érdekében.

IV. Őspogányság- **jellemzője a kereszténységtől való elfordulás, szembefordulás.** (horogkereszt, swastika; az indiai árja vallásban a napisten jelképe; a felső ágát balról jobbra fordították).

A náci propaganda

A **propagandaminiszter**, Joseph Paul **Goebbels** képes volt manipulálni és meggyőzni az embereket. Rájött arra, hogy minél többet kell beszélni egy adott dologról, sokszor kell elmondani ugyan azt, így nem kellene ész érvek; **nem az észre, hanem az érzelmekre kell hatni.** Ehhez karizmatikus vezetők kellene.

Jelentéktelen újságíróból küzdötte fel magát a náci vezetők közé. 1924-től párttag, 1926-tól Berlin pártvezetője. 1928-tól képviselő, 1933-tól propagandaminiszter. Minden eszközt bevetett a náci ideológia népszerűsítése érdekében. **Ellenőrzése alatt tartotta a sajtót, a rádiót, a színházakat és a filmgyártást.** A háború kezdeti időszakában a német csapatok dicsőségét zengte sajtója, a sztálingrádi vereség után pedig erős kontroll alatt tartott, manipulált tudósításokban számolt be a részsikerekről, a „frontok kiegyenesítéséről”.

A totális állam általános jellemzői

A totális államok működésének alapja, hogy *felszámolnak minden kötelemet az állam és az állampolgárok csoportosulásai között. A totális államban az állam monopóliuma érvényesül a társadalom minden alrendszerére: a gazdaság, a kultúra, a tudomány, a politika stb. fölött.*

A totális állam a modern kor szülötte, hisz *feltételezi a civil társadalom létét* és szorosan kapcsolódik a modern kor kulturális, ideológiai vonulataihoz. Ugyanabból a háttérből, a társadalom egy bizonyos fejlettségi szintjéből táplálkozik, mint a tömegtársadalmak demokratikus politikai rendszerei. Lényegi különbségekkel persze, de mindkettőben fontos szerepet játszanak a **tömegérzelmek** és a **manipuláció**, mint a tömeg irányításának eszközei.

A **fasiszta és a kommunista államok** kialakulásának alapja egyfajta **modernizációs válság**. A lemaradás olyan egzisztenciális félelmet, agresszivitást vált ki, amelyben aktivizálódnak a totális ideológiák. A lemaradástól való félelemből származó agresszív indulatok **bűnbakot** keresnek, és minden bajok forrását végül különféle faji, vallási tradíciókra, illetve az azokat megjelenítő csoportokra vezetik vissza. Mindkét rendszerre jellemző, hogy a zsarnoki hatalmat **egy párt** (NSDAP, kommunista párt) gyakorolja. A pártok a távoli jövőben elérhetőnek tűnő, ám valójában egyáltalán nem megvalósítható célokat tűznek ki (pl. világalom, a teljes egyenlőségen alapuló kommunista társadalom), s e célok legitimálják hatalmukat és az egyre növekvő centralizációt.

A két rendszernél azonban – a végeredményben megmutatkozó hasonlóság ellenére – lényeges eltérések is megállapíthatók, hiszen a kommunista hatalomfelfogás a francia jakobinizmus elvére támaszkodik, és népek, fajok kiirtását programszerűen nem tűzi ki.

A **totális rendszerek alapja tehát egy ideális, távoli cél, és az ennek elérését megakadályozó, bűnbaknak kikiáltott társadalmi csoport megkeresése**. A manipulált **tömeg** elfogadja a bűnbaknak kikiáltott csoport megbüntetését, és ezáltal mintegy **cinkosává válik a hatalomnak**. Mivel a válságra nem nyújt megoldást e rendszer, mindig újabb és újabb áldozatra, bűnbakra van szüksége, s így az erőszak és a terror állandósul. Az egyén rákényszerül arra, hogy - önvédelme érdekében – versengjen a hatalmon lévők kegyeiért, és erkölcsi tartását feladva behódoljon. A totális állam tehát képes közreműködésre bírni saját áldozatát.

A **nyílt politikai terror** és a jogbiztonság hiánya mellett a totális állam a gazdasági életre is kiterjed. A javak egyre nagyobb méretű újraelosztása, a piac, a **magántulajdon korlátozása** (esetenként megszüntetése) pedig egyre **csökkenti az állampolgárok egzisztenciális biztonságát**. A piac megszűnése révén a **gazdaság elveszíti alkalmazkodóképességét**, és a válság egyre súlyosabbá válik. A gazdasági zavarok kiküszöbölésére tovább nő az irányító apparátus létszáma. A totális állam azonban képtelen megújítani önmagát, mivel a rendszer felülről szerveződik meg, és a társadalomban eluralkodó félelem révén megszűnnek a társadalmi visszacsatolás információs csatornái. A vezetőknek nem lesznek valós információi a társadalomról és a gazdaságról, így képtelenek jó döntéseket hozni.

A totalitárius államok, mivel nem nyújtanak fejlődési alternatívát, bukásra vannak ítélve.

A fasiszta ideológia főbb jellemzői: a vezérelv (egy rendkívüli képességekkel rendelkező vezér erős uralmának érvényesítése); a szélsőséges nacionalizmus (amely a nemzeti közösséget gyakran faji közösségként értelmezi, s jogosnak tartja a más népek rovására történő terjeszkedést); a szociális igazságosság hirdetése a kisemberek érdekében (ez a kistulajdon megerősítését jelenti).

A marxista-kommunista ideológia főbb jellemzői: a széles néprétegek jóléte csak a magántulajdon felszámolásával, a termelőeszközök köztulajdonba vételével érhető el; az új társadalom kialakításának első lépése, hogy a munkásosztály szervezett pártja megszerzi és diktatórikusan gyakorolja az államhatalmat, mindaddig, amíg meg nem teremti a kommunista társadalmat.

27. Luxemburgi Zsigmond külpolitikája

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 27.

Nagy Lajos 1382. szeptember 11-én meghalt. Az utódlás kérdésében a magyar „közvélemény” teljes mértékben megosztott volt. Bári érdekcsoportok szerveződtek, **ligákat**⁴ hoztak létre.

Zsigmond 1385-ben érkezett Magyarországra, hogy feleségül vegye Nagy Lajos lányát, **Máriát**. Ő örökölte volna a lengyel, Hedvig pedig a magyar trónt.

1382. szeptember. 21-én Máriát ültették a magyar trónra. A kormányzást az anyakirályné, **Erzsébet** kezdte meg. Ő Orleans hercegét, a francia király öccsét látta volna szívesen a trónon, **Garai Miklós** támogatta ebben. Zsigmondot a **Lackfiak** és a **Szécsiek** támogatták, a délvidéki **Horvátiak** pedig **Durazzói (Kis) Károlyt**, az Anjou-ház utolsó tagját szerették trónra ültetni.

1385-ben Károly Budára érkezett, majd megkoronáztatta magát. Alig 40 napi uralkodás után **Garaiék meggyilkolták**. A merénylet hírére a Horvátiak fellázadtak, Károly fiát, **Nápolyi Lászlót** ismerték el uruknak. Erzsébet és Mária személyesen próbálták a Délvidéket csillapítani, ám 1387-ben elfogták őket, az anyakirálynét megfojtották, Garait megölték.

1386 második felében az udvari párt megszakitotta a tárgyalásokat. A királycsinálók Zsigmondot **régensé** nevezik ki. Támadást indítanak a Horvátiak ellen, hogy kiszabadítsák Máriát (1387-ben egy lovasbalesetben meghalt).

1387. március. 31-én Zsigmondot megkoronázza a veszprémi püspök. A báróknak köszönheti királyságát, ezt jelentős birtokadományokkal kellett jutalmaznia. Ezért Lackfy Istvánt nádorrá nevezi ki. **A nagy adományozási lázban a királyi birtokállomány a felére csökken.**

Uralkodásának első éveiben Zsigmond erejét a **lázadó bárók** és a török elleni küzdelem kötötte le. A király az **ifj. Garai Miklóst** küldte a Délvidékre egy kisebb sereggel, hogy „**csináljon rendet**”. Ezt meg is tette.

Zsigmond az uralkodása elején a bárók irányítása, befolyása alatt áll, de 10 év alatt sok szempontból megerősödött. Hogy **függetleníthesse magát** a báróktól, elkezd **kiépíteni** saját **támogatói körét**. Híveivel tölti be az állam főhivatalait. Megbízható emberei közül többen idegenek voltak, mint például a lengyel **Stiborci Stibor** erdélyi vajda, **Ozorai Pipo** (eredeti nevén Filippo Scolari) a király tehetséges hadvezére és **Cillei Hermann**, Zsigmond főtanácsadója. A magyarok előtt is nyitva állt az emelkedés útja. Ekkor alapozták meg családjuk hatalmát a **Báthoryak**, a **Rozgonyiak** és a **Tallóciak**. Zsigmond **Garai Miklós**ról sem feledkezett meg, őt nádorrá nevezi ki. A király ezzel stabil támogatókhoz jut.

Megjelenik a **török veszély**. 1389-ben Rigómezőn I. Murád legyőzi Lázár szerb fejedelem hadát. Magyarország veszélybe kerül. Magyarországnak nagyhatalomként kellett fellépnie. Támadó politikát folytatott. Először egy **erdélyi ütközőállam** létrehozásával próbálkozik, egy bojár csoportok közti harcra való beavatkozással. **Mircse vajdát** maga mellé állítja, aki egy ideig ki is tartott mellette. Később nyílt támadásra szánta el magát, jelentős létszámú lovagsereget hozott létre.

1386. szeptemberében Nikápolynál csúfos vereséget szenvedett a töröktől. Ez volt az utolsó lovagi hadművelet, mert bebizonyosodott a török elleni hatástalansága.

⁴ A bárók alkalmi jelleggel szerveződött érdekszövetsége.

1397-ben Zsigmond a **temesvári gyűlésen** döntött a **telekkatonaság** és a **végvárrendszer** kiépítéséről.

A Zsigmondot hatalomra juttató királycsináló liga nem nézte jó szemmel, hogy a király kiépíti a saját támogatói körét, ezért arra akarják kényszeríteni, hogy a kegyenceit, főleg Stibort fogja perbe és vegye el tőle az adományokat.

A liga **1398. áprilisában fogságba ejtette Zsigmondot** és „**sacra corona regni**” – a **Szent Korona nevében** - átvette a hatalmat. A hűség próbája volt ez, amit az új bárók megálltak. A királyt Garai Miklós váltotta ki a fiával és az öccsével. A felkeléssel ezután gyorsan végeztek a király erői. Nápolyi Lászlót elűzték. Zsigmond 1403-ra megerősödve került ki a küzdelemből, bár ennek meg volt az ára: nőül kellett vennie Cillei Hermann lányát, **Borbálát**. A másik lányt, **Annát** Garai Miklós jegyezte el, így az uralkodó és főrangú hívei közt a politikai szövetség családi kapcsolattá bővült.

A király és bárói kapcsolatának szorossá válását jelzi a Zsigmond által **1408**-ban alapított „**örök szövetség**”, a (Szent György) **Sárkányrend**. A lovagrendnek Zsigmond, felesége Borbála és 22 báró lett a tagja, de később Európa egyes előkelőségei (pl. V. Henrik angol király) is a soraiba léptek. A rend tagjai kezükben tartották az ország sorsát, így Zsigmond megnyugodhatott, mert ha meghal, akkor is jó kezekben marad az ország.

Ebben az időben tűnik fel Magyarországon a **familiaritás**. Hűbéri lánc nem alakul ki.

1404 Placentum Regium: a **főkegyúri jog**, amely szerint csak a magyar király beleegyezésével lehet főpapot kinevezni. Ez az **investitúra jog megszerzése a magyar királyok részére**. Tíz évvel később 1414-ben a Vatikán is hozzájárult.

1405 Városi dekrétum egyesíti a városi jogokat és **városkategoriókat** állít fel:

Zsigmond megváltoztatta külpolitikáját. A nikápolyi vereség után **védekező harcra** készül. **Zenggtől** indulva megkezdte egy **kettős végvár-vonal** kiépítését.

Megszerezte a cseh és a morva trónt, így német-római császári választófejedelemként indulhatott a német-római császári címért. **1411-ben német-római király, majd 1434-ben német-római császár**. Ekkorra Zsigmondé: a Német-Római Császárság, Csehország, Morvaország, Horvátország, Magyarország, egységes uralkodás és államkeret alatt. Politikai erő-egyensúly jön létre.

Zsigmond az **1414-es konstanci zsinaton** az **egyházszakadás megszüntetéséhez lemondhatja a pápákat**, majd megtárgyalják a **pápválasztás** menetét feltételeit. Végignézték a dogmákat = dogmatikai rendezés.

A huszita tanok:

Kelyhesek: a Biblia lefordítása, anyanyelvű misék, kétszín alatti áldozás, az egyház gazdagsága ellen, a hívők és az egyház vétségei ellen, az egyházi tisztségek adás-vétele ellen szól.

Táboriták: vagyoni egyenlőség, a hierarchia megszüntetése, a magántulajdon megszüntetése, a nemesek megsemmisítése.

Zsigmondnak a 20 éves cseh háborúhoz pénz, katona, erős politikai, hatalmi részvételre volt szüksége. A huszitizmus tanai terjedtek Magyarországon és Erdélyben. A huszita seregekhez magyarok is csatlakoztak.

Hogy legyen elég pénze, **pénzrontáshoz** folyamodik. Ezzel beindít egy inflációs folyamatot. Csökken a kereskedelem is. (Egy modern ipari jellegű gazdaságban az infláció jó hatással

lehet.) Ez az 1430-as évek végére lesz igazán érezhető. Csökken a földesurak és a városok bevétele. **Országos pénzhiány** következik be. Ezért a **földesurak** újra **terményben kérik az adót**, ez rontja a jobbágyok helyzetét. **Lépes György erdélyi püspök** évekig nem szedte be az adót az értéktelensége miatt. **1437-re** a huszita háborúk befejeztével újra **megerősödik a pénz**. Ezért Lépes György 3 évre visszamenőleg egy összegben akarta beszedni az adót. Ez elégedetlenséget váltott ki a jobbágyok körében, az **1437-ES I. MAGYAR–ROMÁN PARASZTFELKELÉST** eredményezte.

A jobbágyok eddig sok szabadságjoggal rendelkeztek. Övék volt a **szabad költözés joga**. A jobbágy szabályosan, csak télen, az adóságait rendezve költözhetett el, ha más földesúrnál telket kapott. A **földesúr kedvezményeket is hajlandó volt adni a jobbágyoknak**, hogy a földjén tartsa. Elvileg minden földesúrnál egyenlő volt az adó, de különböző módokon adhattak kedvezményt, kölcsönt.

Az árutermelés fejlődésével egyre inkább **pénzben szedték az adót**. Mindenhol csökkent a majorság területe, néhol a minimálisra. Növekedett a jobbágytelki állomány, ez is a jobbágyságnak kedvez. A **robotteher csökkenésével** neki több ideje van a saját földjén dolgozni. A jobbágy életszínvonala és életminősége javul. A jobbágyság úgy gondolja, hogy egy már elért életszínvonalról akarják visszaszorítani őket. Mivelhog van mit veszítenie a jobbágyságnak, lázadni kezdenek.

A háborúkban részvett magyar kismemesek féltek, hogy a nagybirtokosok elfoglalják a földjeiket, amíg harcolnak; egyszóval a **hatalmaskodástól**. A felkelésen érezhető a **huszita háborúk hatása**. Megtanulták a huszita harcmodort, a szekérvár taktikát. Az ezt a harcmodort kitanult kismemesek adják a felkelés vezető rétegét.

Lépes György és Lépes Bálint adószedői sorra tűnnek el, ezért ők új adószedőket vesznek fel, és katonai kíséretet is adnak melléjük.

A felkelő jobbágyságot **Budai Nagy Antal** – egy Csehországot megjárt kismemes – egyesítette. Összehívta őket a **Bábolna-hegyén**. Öt követet küldött Lépes Györgyhez, mind az ötüket karóba húzatták Lépes György azonnal rátámadt a Bábolna-hegyén gyülekezőkre, akiktől csúfos vereséget szenvedett.

1437.május végén Lépesék tárgyalni kényszerültek a parasztok vezetőivel. Lépes György abban bízott, hogy ha húzza az időt, a parasztok lecsillapodnak. A felkelők közül sokan haza is mentek dolgozni. A tárgyalások eredménye:

AZ 1437. JÚNIUSI KOLOZSMONOSTORI EGYEZMÉNY-t Virágosberki Aranyos Mihály és Budai Nagy Antal írja alá, mint a parasztok képviselői.

I. Rész

- a) Nem szedik be visszamenőleg az adót
- b) A jövőre nézve csökkennek az adóterhek
- c) A földesurak nem hatalmaskodnak a jobbágyokkal

II. Rész

- a) A jobbágyok minden évben falvanként 2-2 képviselővel összegyűlnek a Bábolna-hegyén, hogy ellenőrizzék, hogy a földesurak teljesítik-e az egyezményben foglaltakat.

Ez az egyetlen kísérlet arra, hogy a jobbágyság renddé alakuljon.

A kolozsmonostori egyezmény után **Lépes György tárgyalni kezdett az erdélyi Szász Városok Közösségének vezetőivel és a székelyek képviselőivel**, hogy egyesíthessék erőiket a parasztfelkelés leveréséhez.

A székelyek egységes nemesi jogokkal rendelkeznek

1437-BEN létrejön a **KÁPOLNAI UNIÓ**. A **magyar nemesek, székelyek és szászok** kötnek egymással szövetséget, érdekeik közös érvényesítésére. (ez az egyezmény 1918-1919-ig kihat)

1437. augusztus végén **Apátinál** újabb ütközetre került sor. Újra a **paraszrok győztek**. A célt a felkelés elérte az egyezménnyel, így a lázadók tábora nem nőtt. Hiába győztek, nem volt tartalékuk.

1437-ben októberben és **novemberben Désnél** ismét megütköztek, ahol már a **földesurak győztek**. Kolozsvár még mindig fegyverben állt, de 1438. januárjában a kolozsvári felkelőket is legyőzték.

A felkelés befejezését a Prágában tartózkodó Zsigmond már nem érthette meg, mert 1437. december 9-én elhunyt. A felkelést nem követte megtorlás, mert azonnali munkaerőhiány lépett volna fel.

Megkezdődtek a török rablótámadások, betörések. A törökök elleni védekezés szempontjából katonai erőként is szükség van a parasztságra. .

Zsigmond bel- és külpolitikájának összefoglalása

Luxemburgi Zsigmond Máriával, Nagy Lajos leányával 1385-ben kötött házassága révén **1387-ben** – a főúri ligák harca után – **került a magyar trónra**. Az őt hatalomra segítő ligának a szolgálatait főleg **birtokadományokkal** fizette meg, de sok nagybirtokos került az ország fontos hivatalaiba is. Ezért első törekvése a **bárók hatalmának visszaszorítására irányult**. Gyakran **köznemeseket** és saját pártfogoltjait **juttatta** a korábban báróknak adományozott **hivatalokba**. Ilyen volt a királyi tanács is, ahol nemritkán tanult polgárokat is szerepeltetett. A bárói hatalom ellensúlyozására erősítette a **rendi gyűlés** szerepét, ahol **1435-ben** már a köznemesség is képviseltette magát. Jól példázza a főurak ellenállását Zsigmond **1401-es foglyul ejtése**, ahonnan Garai Miklós báró szabadította ki.

Zsigmond főleg gazdaságilag kívánta erősíteni a **városokat**, 1405-ös törvényeinek előkészítésekor már a polgárság is hallathatta szavát. Uralkodásának idejére tehető a városok rendi szervezkedésének kezdete is.

Zsigmondot **1410-ben választották német királlyá**, majd **1419-ben megszerezte a cseh királyi címet is**. Végül **1433-ban német-római császárrá koronázták**.

1414-ben a konstanzi zsinaton sikerült elismertetnie a királyi főkegyúri jogot.

Szembeszállt a törökkel, de **1396-ban a nikápolyi csatában vereséget szenvedett**. Ezután az **1397-es országgyűlésen** fogadtatta el a **telekkatonaság** felállítását, amely a földesurak ellenállásán hiúsult meg. A nevéhez fűződik a végvárrendszer kiépítése.

Uralkodása idején jelentkezett Csehországban a **huszitizmus**, melyet végleg 1434-ben tudott felszámolni.

Halála előtt kevéssel tört ki az **1437-es Budai Nagy Antal vezette parasztfelkelés** Erdélyben, a jobbágyok túladóztatása és az inkvizíció miatt. A felkelést még ebben az évben leverték, és az utána megkötött kápolnai unió nyomán alakult ki Erdélyben „a három rendi nemzet”.

28. Törökellenes küzdelmek a XIV-XV. században

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 27.

A törökellenes küzdelmek Hunyadi János fellépéséig

A Török Birodalom első jelentős uralkodója **Oszmán** volt. Fia, **Orhán (1326-1362)** adott először fővárost a birodalomnak. A **Dardanellák** nyugati partjait **1352-ben** szállták meg, majd 1354-ben Gallipolit is elfoglalták. (Ezek voltak első európai foglalásaik.) Uralkodóink közül elsőként **Nagy Lajos** ütközött meg velük (1366), miután a törökök Drinápolyt is elfoglalták. Ezután a szerb fejedelmek tettek kísérletet megállításukra, de **1389-ben** ők is vereséget szenvedtek az első **rigómezei csatában**. **Luxemburgi Zsigmond (1387-1437)** 1395-ben kezdte meg a török elleni hadjáratának előkészítését, melyben a magyar haderő mellett főleg francia, német, angol, burgundi és cseh lovagok vettek részt. A hadjárat célja a **török kiűzése a Balkánról** és Jeruzsálem visszafoglalása volt. Zsigmond seregei 1396-ban **Nikápolynál** szenvedtek vereséget, ezután állandósultak a törökök betörései Magyarország területére. Ezek csak **1402-ben** szűntek meg átmenetileg, mikor a törökök a tatároktól szenvedtek vereséget az **ankarai csatában**, és I. Bajazid szultán is fogságba esett. Zsigmond a **telekkatonaság** felállításával sikertelenül kísérletezett egy állandó nagy létszámú haderőt felállítani. A nevéhez fűződik azonban a **végvári rendszer kiépítése**, amely közel egy évszázadon át megvédte az országot az oszmán hódítástól.

Hunyadi János harcai a török ellen

Habsburg Albert (1437-1439) után Hunyadi János pártja Jagelló Ulászlót (1439-1444) hívta meg a trónra. Ő bízta meg Hunyadiat a **déli végek** védelmével, aki az adományozott hatalmas birtok jövedelmét is a védelemre használta fel. Hunyadi **első győzelmét 1441-ben** aratta Szerbiában, amiért Ulászlótól az erdélyi vajda címet kapta. **1442-ben Gyulafehérvárnál** és a **Havasalföldön** aratott győzelmeket. Modernizálta **haditechnikáját: támadó hadvezetés, bekerítés taktikája, különböző fegyvernemek összehangolt működtetése, huszita szekérvárak**. Hadseregének magját familiárisa és **zsoldosai alkották**. Zsigmond 1396-os hadjárata után ő is megpróbálkozott azzal, hogy a törököket kiűzze Európából, de ehhez más európai uralkodóktól nem kapott segítséget. Hadjáratát **1443-ban** indította, de sikerei ellenére a balkáni télen elakadt támadása. A törökök **fegyverszünetet** ajánlottak, melyet **1444 júniusában** fogadott el Ulászló. A béke ellenére Ulászló tovább folytatta a hadjáratot, melynek végén, **1444 november 10-én a várnai csatában** maga is elesett. Ezután az 1445. évi országgyűlésen Hunyadiat a két főkapitány egyikévé választották, majd 1446 júniusában a pesti országgyűlés választotta **kormányzóvá**. Következő nagy csatájában (**1448 Rigómezőnél**) ismét vereséget szenvedett a töröktől. **1453-ban** V. László lépett a trónra, Hunyadi ekkor az ország egyik főkapitánya, a királyi jövedelmek kezelője és Beszterce örökös grófja lett. A **törökök II. Mohamed vezetésével** ebben az évben **foglalták el Konstantinápolyt**. A pápa ekkor kereszteshadjáratot hirdetett, és az 1454-es országgyűlés Hunyadiat nevezte ki a magyar sereg főparancsnokává. Hunyadi utolsó nagy **sikerét Nándorfehérvár** védelmével aratta. II. Mehmed 1456. július elején kezdte ostromolni a várat hatalmas túlerővel, végül **1456 július 21-i** támadása után Hunyadi megfutamtotta őket. A győzelem után három héttel Hunyadi meghalt pestisben. Utolsó győzelme emlékét őrzi a déli harangszó.

Törökellenes harcok 1526-ig

Hunyadi Mátyás (1458-90) alatt 1458-ban a törökök elfoglalták Galambóc várát, majd Hunyadi 1463-ban Jajcát, 64-ben Szreberniket veszi vissza a töröktől, 1476-ban propaganda célból Szabácsot. **Kinizsi Pál** és **Báthory István** legyőzte a betörő oszmánokat **kenyérmezőnél 1479-ben**, majd 1481-ben Szendrő mellett, miután Bajaziddal **1483-ban** Mátyás békét kötött 5 évre. I. Szulejmán (1520-66) 1521-ben elfoglalta Nándorfehérvárt, Zimonyt, Szabácsot, majd hűbéresküvel járó megegyezést ajánlott II. Lajosnak. Ennek elutasítása után 1526-ban seregével átkelt a Száván, s augusztus 29-én Mohács alatt vereséget mért a Tomori Pál kalocsai érsek vezette magyar főerőkre. Eközben Szapolyai János seregével Szegednél várakozott, s máig vita tárgya, hogyan alakult volna a küzdelem, ha részt vesz a csatában.

29. A török kiűzése Magyarországról

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 29.

Thököly 1681-1682. évi győzelmei megtévesztették a török katonai vezetőket. A császári seregek magyarországi kudarcából arra következtettek, hogy a Habsburg hatalom meggyengült, s elérkezett az idő Bécs elfoglalására. Ezért a szultán 1683-ban hadjáratot indított Bécs ellen.

A Habsburg-kormányzat – bár továbbra is békét akart – jól felkészült a támadás fogadására. I. Lipótot Sobieski János lengyel király és XI. Ince pápa is segítette a felkészülésben.

A Bécszet ostromló sereget 1683. szeptember 12-én elsöpörte a császári, lengyel, bajor és szász haderő. Kara Musztafa nagyvezér még a kudarc után is elzárkózott a békekötéstől. A békeajánlat elutasítása alapvető fordulatot váltott ki a Habsburg-kormányzat törökkel szembeni politikájában. A béke és a védekező háború híveivel szemben fölülkerekedtek a támadó háború szószólói.

XI. Ince pápa megszervezte a **Szent Ligát (1684)**, melynek feladata a török kiűzése volt Magyarországról. Tagjai: a Habsburg Birodalom, Velence, Lengyelország, 1686-tól Oroszország, valamint néhány választófejedelem (bajor, szász) támogatták a hadműveleteket. XIV. Lajos pedig békét ígért I. Lipótnak. A szövetségeseknek **1686 szeptember 2-án sikerült visszafoglalniuk Buda várát**. A sereget **Lotharingiai Károly** vezette, mellette harcolt **Miksa Emánuel** is. A törökök felmentő serege Szulejmán vezetésével tétlenül nézte, hogyan esik el az utolsó budai pasa Abdurrahman. **1687-ben Apafi Mihály** elismerte a Habsburg fennhatóságot Erdélyben, amelynek helyzetét az **1690-ben kiadott Diploma Leopoldium** rögzítette. **1688-ban bevették Nándorfehérvárt**, amely – a francia támadás miatt meggyengülő császári erők miatt – 1690-ben ismét elesett. **1697-ben Savoyai Jenő** vezetésével a Habsburgok legnagyobb győzelmüket érték el a török ellen **Zentánál**. A törökök kénytelen-kelletlen békét kértek a szövetségesektől.

A császár is hajlott a békére. A szövetségesek már azon a területen harcoltak, ahol a stratégiai tényezők (távolság a birodalom központjától, az utánpótlási vonalak hossza) mindinkább a törököknek kedveztek. Egyre erősebb ellencsapásokra voltak képesek. Ugyanakkor Nyugat-Európában is változott a helyzet. A nagybeteg spanyol királynak (II. Károly) nem volt utóda. Közelinek tűnő halála, a spanyol Habsburgok kihalása óriási háborúval fenyegetett. Hiszen a spanyol korona (Dél-Itáliával és az amerikai gyarmatokkal) még mindig kívánatos zsákmány volt.

Az **1699**-ben aláírt **karlócai béke** a **Temesköz kivételével** egész Magyarország területén elismerte a Habsburg-fennhatóságot.

A török vereség okai

A Török Birodalomban a XVII. század utolsó negyedében mindenütt a gazdasági hanyatlás és a katonai zuhlás jelei mutatkoztak. A magyarországi török uralom bukását mégsem a belső bajok idézték elő. A magyarázat a dunai Habsburg monarchia katonai megerősödésében keresendő. A bécsi udvar a század végére közel 100 ezer embert tartott állandóan fegyverben. A hadseregben a legújabb haditechnikai vívmányokat is alkalmazták. A katonák gondos – a különböző fegyvernemek együttműködését gyakoroltató – kiképzést kaptak. A császárnak jól képzett hadvezérei voltak, akik közül tehetségben, ötletességben kiemelkedett a francia származású Savoyai Jenő (1663-1736), a magyarországi felszabadító háborúk utolsó két évének császári főparancsnoka. A sereg ellátását a hadseregszállítók – elsősorban bécsi bankárok, kereskedők – kitűnően megszervezték.

A Habsburg-hatalom megerősödése Magyarországon

A török kiűzéséből a császári csapatok oroszánrészt vállaltak. **Az 1687. évi pozsonyi országgyűlésen** I. Lipót jól kiaknázza a magyar rendek – Buda visszavétele után tapasztalható – engedékenyebb hangulatát. **A rendek lemondtak a szabad királyválasztásról, és** elismerték, hogy a Habsburg uralkodók fiúági leszármazottai egyszerűen öröklik a magyar koronát (örökös királyság). Ugyancsak lemondtak **az Aranybullában rögzített ellenállás jogáról.**

A bécsi udvar követelésére a magyar nemesek rákényszerültek az idegen urak befogadására is. Sok császárhű idegen kapott birtokot Magyarországon (főleg katonák). **A jobbágyságra nehezedő állami adóterhek megnövekedtek.** A parasztháztartások különösen a katonák elszállásolását, élelmezését (porció) sínylették meg, mert a fegyveresek túlkapásai nem ismertek határt. **A szállítási kötelezettség (forspont) hosszú időre elvonta a jobbágyot az otthoni munkától.**

A harcok elültével napirendre került az ország új berendezésének kérdése. Az egykori hódoltság területét a Habsburgok új szerzeménynek tekintették, s az ottani **birtokügyek intézésére megalakították az Újszerzeményi Bizottságot** (Neoquistica Comissio, 1688). A Bécsben működő testület alaposan megválogatta, hogy kit helyez vissza régi birtokaiba. Aki nem tudta hiteles oklevéllel igazolni jogait a kérelmezett földekre, elutasították, s **a gazdátlan területeket kincstári tulajdonba vették.** Aki visszakerülhetett ősei birtokára, „**fegyverválság**” címén kénytelen volt kifizetni a birtok becsült értékének 10%-át.

Az új berendezkedés a társadalom egyéb rétegeit is kiforgatta eredeti állapotukból. Mivel a török elleni védelmi vonalra már csak a déli határvidéken volt szükség – ahol a Habsburgok létrehozták a szerb határőrvidéket - , **az ország belsejében fekvő végvárok katonaságát elbocsátották.** Sok végvár felrobbantását elrendelték, hogy azok ne váljanak a bujdosók, a császáriak ellen fellépők támaszpontjává. A császár a hajdúk katonai szolgálataira sem tartott igényt, majd megszüntette kiváltságaikat.

A Középkorai történelmi atlaszban:

45 Magyarország a XVII. század második felében

a Törökellenes harcok

30. A Rákóczi-szabadságharc és nemzetközi összefüggései

VI. nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 30.

A Rákóczi-szabadságharc

A török kiűzése után a bécsi udvar kezébe került az ország irányítása. Ezt a nemesség és a parasztság is érzékelte. Az előbbi előjogainak megsértése, az utóbbi a megemelt adóterhek miatt neheztelt a Habsburg-kormányzatra.

A Lengyelországba menekült II. Rákóczi Ferencet **1703.** májusában kereste fel **Brezán** várában a tiszaháti paraszti szervezkedést vezető **Esze Tamás**. Rákóczi ekkor elhatározta, hogy az elégedetlenek élére áll. Kiadta a **brezáni kiáltványt**, melyben fegyverbe szólított „nemest és nemtelent” az elnyomó Habsburgokkal szemben.

A tiszahátiaknak átadott piros selyemzászlók feliratával Rákóczi a harc célját így jelölte meg: *Cum Deo pro patria et libertate* (Istennel a hazáért és a szabadságért).

Rákóczi az **1703. augusztus 28-án** kiadott **vetési pátensben mentesítette a katonának állt jobbágyokat**, otthon maradt feleségeiket és gyermekeiket **a földesúri terhek alól**. Hadseregéhez így tömegesen csatlakoztak a jobbágyok. A pátens ugyanakkor jelzés volt a nemesség felé: nincs szó általános jobbágyfelszabadításról.

Rákóczi az ősz elejére felszabadította a Tiszántúlt. Győzelmei hatására megindult táborába a vármegyei köznemesség, majd a főnemesség: a szabadságharc a nemesség és a jobbágyság összefogásával országos méretűvé teljesedett ki. A kuruc támadás a Felvidék és a déli részek birtokbavételével folytatódott. Csak a francia előrenyomulás megtorpanásán múltott, hogy a Habsburg-ellenes erők nem egyesülhettek. (A kurucok már 1703 decemberében Bécs alatt voltak.)

A nemzetközi erőviszonyok változásai

1704. augusztus 13-án a höchstadti csatában a császári és az angol csapatok győzelmet arattak a franciák és a bajorok felett. Ez az esemény fordulatot hozott a kurucok Habsburg-ellenes küzdelmében is. A császári hadvezetés egyre több katonát vethetett be a magyarországi fölkelők ellen. **Már ekkor eldőlt, hogy a Rákóczi vezette szabadságharcot csak a tiszties kiegészés érdekében érdemes folytatni.**

A szabadságharc csúcspontja

A nemesség egy része tűrhetetlennek tartotta a lassan négy éve tartó hadiállapot rá nehezedő terheit, s rossz néven vette Rákóczi állam-központosítási terveit. Minden baj forrását a háborúban és a fejedelem intézkedéseiben látta. Sokan elfogadták volna a Habsburgok fennhatóságát, ha a király biztosítja jogaikat és kiváltságaikat.

Rákóczi és hívei egyértelművé akarták tenni Magyarország különállását a birodalomtól. Ettől remélték, hogy a Habsburgok ellen harcoló hatalmak egyenjogú félként kezelik a kurucokat. (XVI. Lajos pl. közölte, hogy lázadókkal nem szövetkezhet nyíltan.)

Az 1707 nyarán összeült ónodi országgyűlésen kimondták az ország függetlenségét és a Habsburg-ház trónfosztását. A háborús terhek elosztására **általános adózást vezettek be.** A jövedelem alapján történő fizetési kötelezettség alól nem bújhatott ki köznemes, főúr, főpap, de még a fejedelem sem.

A szabadságharc bukása, a szatmári béke

A francia király a trónfosztásról hozott határozat ellenére sem váltotta be ígéretét, és nem kötött szövetséget a kurucokkal. Anyagi támogatása is csökkent. Az ónodi országgyűlés után egyre nyilvánvalóbbá vált a szabadságharc bukása.

A hanyatlást nem lehetett megállítani. Rákóczinak egyetlen reménye maradt. Még 1707-ben, Varsóban szövetséget kötött I. (Nagy) Péter cárral. A fejedelem Lengyelországba utazott, hogy katonai segítséget kérjen a cártól. Indulásakor felhatalmazta Károlyi Sándort, a kuruc hadak főparancsnokát, hogy időhúzó tárgyalásokat folytasson a császári főparancsnokkal. Károlyi azonban nem színlag tárgyalt: a megegyezés mindkét fél számára elfogadható módját kereste.

1711. április végén aláírták a szatmári békét, rá egy nappal a kurucok letették a fegyvert a majtényi síkon.

A Habsburgok és a magyar rendek közötti **békeszerződés büntetlenséget ígért a felkelőknek, helyreállította** a nemesi jogokat és a rendi dualizmust. A korábbi szerepét megőrző rendi országgyűlés és a nemesi vármegye jelentős önállóságot biztosított Magyarországnak a Habsburg Birodalmon belül.

A Rákóczi-szabadságharc nemzetközi háttere

A legfontosabb külpolitikai mozzanat, amely a Rákóczi-szabadságharc létét alapvetően befolyásolta, a **spanyol örökösödési háború** volt, amelyben Hollandia és Anglia volt a Habsburgok szövetségese, míg Bajorország és Rákóczi Franciaország oldalára álltak. Távolabbról hatott, bár Rákóczi nagy reményeket fűzött hozzá, a nagy **Északi-háború**, amelyet XII. Károly svéd király és Nagy Péter vívtak egymással. **Rákóczi külpolitikai elképzelései** elsősorban a XIV. Lajos és I. Lipót között folyó úgynevezett **spanyol örökösödési háborúhoz kapcsolódtak**. A külpolitikai elképzelések első alapvető kudarca a francia-bajor erők veresége volt **Höchstadtnél**, amely a háború gyors befejezésének reményét megghiúsította. A háború elhúzódása miatt volt szükség arra, hogy a **szécsényi országgyűlés** tisztázza az államformát. A lengyel konföderációt vették mintául. Ugyanakkor ez az országgyűlés fogalmazta meg a **háború külpolitikai céljait** is. (Anglia és Hollandia garantálja a kötendő békét.) **1707-ben az ónodi országgyűlés kimondta a Habsburg-ház trónfosztását**, amelynek célja egy francia-magyar szövetség kieroszakolása volt. Ez azonban az adott viszonyok között nem valósulhatott meg. Utolsó reális külpolitikai elképzelés a porosz szövetség gondolata volt, de ezt a **Trencsénynél** elszenvedett súlyos vereség megghiúsította.

Nyugat-Európa és Rákóczi

(Barta János, *íj.*: *História*, 2003/03)

A spanyol örökösödés és Magyarország

A Rákóczi-szabadságharc - bármilyen felületes megközelítés esetén is - elválaszthatatlan az Európában vele párhuzamosan zajló politikai eseményektől, mindenekelőtt két nagy európai háborútól: az **északi és a spanyol örökösödési háborútól**. Ezek alakulása döntő módon befolyásolhatta a hazai mozgalom sorsát.

A nyugati segítség elmaradása

Rákóczi maga mindvégig bizakodó maradt a **külföldi segítséget** illetően. Megnyilatkozásai is azt tanúsítják, hogy hitt diplomáciai akcióinak sikerében. [...] **Tényleges segítséget** (pénzt,

katonai szakértőt) **kizárólag a franciáktól kapott**, de **XIV. Lajos francia király (1643-1715)** arra már nem méltatta, hogy politikai szerződést kössön vele. Egyáltalán, **írásba foglalt politikai megegyezést I. Péter (1689-1725) Oroszországát kivéve egyetlen országgal sem sikerült kötnie**. Szárnyaló terveit, amelyekben különféle nemzetközi szövetségek létrehozását, a szabadságharcot támogató újabb hadszínterek nyitását javasolta, nem hallgatták meg. [...] Fel kell tennünk a kérdést: elvárható lett volna-e egy idegen uralkodótól, hogy Rákóczi kívánságát teljesítse? Csak akkor - hangzik válaszuk -, ha érdekei egybeesnek a felkelők érdekeivel.

Jó kilátások, 1703

Az 1703-ban meginduló felkelés nemzetközi kilátásai nem tűntek rossznak. A 18. század első évtizedében kirobbant két nagy európai háborúba a hatalmak mindegyike bekapcsolódott.

A **spanyol örökösödési háború (1701-14)** tétje a spanyol Habsburgok kihaltával gazdátlaná vált világbirodalom megszerzése volt. [...] Trónjáért az osztrák Habsburgok és a francia Bourbonok vetélkedtek. [...] Az utolsó spanyol Habsburg halálakor (1700) XIV. Lajos Anjou Fülöpöt a francia trón örökösévé nyilvánította, ami **Franciaország és Spanyolország "egyesülését"** jelentette volna **perszonálunió keretében**. Döntése **az európai erőegyensúly megbomlását eredményezte volna**. Ez nemcsak a **rivális osztrák Habsburgok**, hanem a többi európai hatalom ellenállását is kiváltotta. Kitört tehát a háború.

A másik európai összeütközés az észak-európai hegemoniáért tört ki. Az ún. **északi háborúban (1700-21)** a **Baltikum feletti uralomért** folyt a harc. Két terjeszkedő hatalom, **Svédország és Oroszország érdekei ütköztek**. [...]

A Rákócziak és Franciaország

Rákóczi és a Rákóczi-felkelés helye előre "ki volt jelölve" az európai szövetségi rendszerekben. Mozgalmának Habsburg-ellenessége a **franciák oldalára állította**. De erre predestinálta őseinek politikája is. [...]

Ilyen családi előzmények után fordulhatott bizalommal 1700 nyarán levéllel Rákóczi XIV. Lajoshoz, amelyben a magyarországi helyzetet ismertette és támogatást kért. [...]

Franciaország érdekei

A 17. század második felében a franciák magatartását a magyarországi történéseket illetően egy furcsa ellentmondás határozta meg. Konkrét politikai érdekük azt kívánta, hogy bármilyen Habsburg-ellenes mozgalmat támogassanak vagy legalább pártoljanak. Így nemcsak a magyarországi elégedetleneket támogatták, hanem a törököt, azokat támadásokra biztatták. Tudatában voltak ugyanakkor annak is, hogy az európai közvélemény, keresztényi kötelezettségüknek megfelelően, a törökellenes háborúkban való részvételt várja el tőlük.

Groteszk helyzetek születtek így. [...] Thököly sikerei például megfelelték a franciák érdekeinek, annál kevésbé a Magyarország felszabadítására indított törökellenes háború. [...] Magyarország felszabadítása a török uralom alól azért húzódtott el közel másfél évtizedre, mert a császári hadsereg legjobb csapatait a nyugati frontra, a franciák ellen kellett vezényelni.

A török veresége 1683 és 1699 között a franciák szemében felértékelhette Rákóczi jelentőségét. A felszabadító háborúban elszenvedett veszteségek egyébként is kimerítették a Portát, amely 1699 után - a franciák biztatása ellenére - nem kívánt újabb háborút indítani. Nyugaton sem talált szövetségesre XIV. Lajos. Expanziója miatt már 1686-ban erős szövetség alakult a "Napkirály megfékezésére", amelyhez 1688 után Anglia is csatlakozott. [...]

A Habsburgok hátában

Ha XIV. Lajos szövetségest keresett Bécs hátában, akkor a magyarokra kellett támaszkodnia. A kapcsolat létrejött, a szövetség azonban nem. A francia udvarban az Istentől eredeztetett, gyakorlatilag kétségbevonhatatlan abszolút hatalom elméletét fogadták el. Ez a hatalom az ellenfelet is megillette, az ellene lázadó alattvaló harca tehát jogtalanak minősült. Rákóczi hiába volt fejedelmek leszármazottja, jog szerint mégiscsak lázadó. **A francia uralkodó pedig csakis egyenrangú féllal, önálló, elismert hatalmú fejedelemmel köthetett szövetséget.** [...]

Az államjogi problémáknak bizonyos fokig Rákóczi is tudatában volt. Ezért sürgette az erdélyi rendeket, hogy válasszák **fejedelemmé, 1704.** évi megválasztása után pedig - egy igen rövid és felületes látogatást kihasználva - igyekezett elfoglalni a fejedelmi trónt, ami közvetlenül semmiféle hasznot (adó vagy kincstári jövedelem, katonaillesítés) nem biztosított számára. A fejedelemség státuszának bizonytalansága miatt - hiszen Erdélyt a Habsburgok magukénak vallották -, reményei mégsem teljesülhettek. Ugyanakkor a szerződés hiánya nem akadályozta meg azt, hogy a franciák anyagi és szakértői segítséget ne nyújtsanak a magyarországi felkelőknek. A francia udvar némi indoklást is talált ehhez: Rákócziékban nem lázadókat támogat, hiszen a bécsi udvar törvényszegése ellen léptek fel. [...]

A franciákkal kezdeményezett diplomáciai levélváltás végigkísérte Rákóczi szabadságharcát. A kapcsolat tartalma azonban meglehetősen egyoldalú maradt. A fejedelem - Bécsújhelyről való szökésétől kezdve mozgalmá bukásáig - kérelmeivel ostromolta XIV. Lajost. Legtöbbször pénzt kért katonák zsoldjára, fegyverekre, posztó vásárlására. Máskor nagyszabású diplomáciai terveket tárt a Napkirály elé. [...] Terveiben a legkülönbélebb nemzetközi szövetségek szerepeltek (francia, lengyel, bajor, szász részvétellel). [...]

Francia tallérok

XIV. Lajos óvatosan fogadta e kéréseket, válaszaik meglehetősen hűvösek voltak. A segítséget azonban, amennyiben érdekeit szolgálta, nem tagadta meg. Már 1702-ben küldött némi pénzt a Lengyelországba menekült Rákóczi és Bercsényi személyes kiadásaira. [...] **A mozgalom kirobbanása után azonban rendszeres havi támogatást juttatott a felkelőknek,** aminek összegét - a sikerek láttán - megemelte. **(Ennek nagysága 1703 novemberétől 1705 májusáig havi 10 ezer tallér, attól fogva havi 16 ezer tallér volt. 1708-tól ugyan a segély akadozni kezdett, de teljesen soha nem szűnt meg.** Folytatásának a Rákócziak a száműzetésben juttatott kegydíjat tekinthetjük.) A fejedelem szárnyaló politikai tervezeteit ugyanakkor a francia udvarban továbbra sem méltányolták. [...]

Angol és holland közvetítés

A francia elkötelezettség - anyagi haszna ellenére - nemzetközileg zsákutcának bizonyult Rákóczi számára. **Megakadályozta azt, hogy szabadságharcához a XIV. Lajos ellen szövetkezett, Magyarország sorsa iránt korábban nemegyszer jóindulatot tanúsító hatalmak segítségét igénybe vegye.** A fejedelem persze ezekkel az országokkal is igyekezett kapcsolatokat kiépíteni, esetenként nem is eredménytelenül.

1704 márciusában George Stepney, bécsi angol és J. J. Hamel-Bruyninx bécsi holland követ maguk ajánlkoztak, hogy a Rákócziék és az udvar között megindul tárgyalásokon közvetítenek. [...]

Anglia a 17-18. század fordulóján még tevékeny részt vállalt a kontinentális politikában. Rákóczi mozgalmát egyébként az angol közvélemény ellentétes érzelmekkel fogadta. Neve még 1700. évi bebörtönzése majd szökése révén vált ismertté és népszerűvé. Felkelése ugyanakkor egyesekben (mint pl. a regényíró Defoe-ban) ellenérzést váltott ki, míg mások a bécsi udvart bírálták (mint a másik regényíró, Swift). Anglia magatartása tehát aligha lehetett közömbös Rákócziék számára.

[...] Hollandia népében a magyar (azon belül is elsősorban az erdélyi) protestánsokkal kiépített kapcsolatok ébreszthettek rokonszenvet.

Az **1704 márciusában Gyöngyösön** kezdett tárgyalások a császáriak és Rákóczi között azonban gyors kudarccal végződtek. Rákóczi ekkor még bízott abban, hogy hadai egyesülnek a győzelmesen előrenyomuló francia-bajor sereggel. A franciák höchstädti veresége (1704. augusztus 13.) azonban új helyzetet teremtett. [...]

Svéd és porosz kapcsolatfelvétel

Rákóczi más irányban is megpróbált kitörni elszigeteltségéből. Már **1704 januárjában** követeket indított Svédországba és Poroszországba egy **magyar-svéd-porosz szerződés** megkötését ajánlva, amely az **európai egyensúlyt** szolgálhatná nemcsak Ausztriával, hanem Franciaországgal szemben is. A fejedelem jó érzékkel a vallás kérdését is érvül használta fel: csakis ez a szövetség lenne képes garantálni a magyarországi protestánsok vallásszabadságát. **XII. Károly svéd király** - bár közbenjárást ígért a bécsi udvarnál - a fejedelemnek azt üzentte vissza, hogy lázadóval nem köt szövetséget. Hasonlóképpen **visszautasította** Rákóczi későbbi közeledési kísérleteit is. [...]

I. Frigyes porosz király (1688-1717) udvarában nagyobb **megértéssel fogadták** a fejedelem követét, és közvetítést ígértek a megszakadt angol és holland kapcsolatok felvételéhez. [...] Tudjuk, hogy amikor 1707-től a magyar szabadságharc korábbi támogatói, a franciák és a bajorok egyre kedvezőtlenebb katonai helyzetbe kerültek, Rákócziban felmerült az ötlet, hogy a porosz Hohenzollern-család valamelyik tagját hívja meg a magyar trónra. Rákóczi ajánlatát azonban aligha tekinthetjük reálisnak, hiszen a porosz király ekkor a Habsburgok szövetségese volt, s a jó viszony fenntartása érdekében nem sokkal később azt is elutasította, hogy a menekülő Rákóczinak híveivel együtt Berlinben nyújtszon menedéket.

A szabadságharc záró szakaszában **Rákóczi a pápai udvarba is küldött követet**, a bécsi udvarral jó kapcsolatokat tartó **XI. Kelemtől azonban érdemi segítséget** vagy közbenjárást **nem kapott**. A pápa a magyar katolikusokat a császár iránti hűségre való visszatérésre biztatta.

A többi európai államtól pedig Rákóczi még ennyi támogatást sem remélhetett. Anglia tartózkodását az is kifejezhette, hogy amikor a száműzetésbe induló fejedelem hajója Hullban kikötött, az angol hatóságok nem engedték partra szállni. Hollandia követe pedig a béketárgyaláson nyilatkozott úgy, hogy más kérdés a protestantizmus védelme és más a politika - azaz Erdély ügye -, amit nem kívántak támogatni. A **szatmári béke (1711)** után is nagy terveket dédelgető Rákóczit Franciaország ugyan befogadta, nem tagadva meg tőle a bebocsátást a fényűző versailles-i udvari életbe sem, de politikai tényezőnek többé nem tekintette.

Európai egyensúly

Az európai hatalmak viselkedését a Rákóczi-szabadságharc idején nem erkölcsi szempontok vagy történelmi hagyományok alakították, hanem az aktuális politikai-hatalmi viszonyok. Ezek pedig a 17. század második felében a magyarországi függetlenségi mozgalmak szempontjából kedvezőtlenre fordultak. Az európai egyensúlyhelyzetet már nem elsősorban a császári és a spanyol trónt párhuzamosan bíró Habsburgok túlsúlya veszélyeztette, hanem az expanzív politikába kezdő Franciaország. [...]

A fejedelem diplomáciailag minden tőle telhetőt megtett, hogy elszigeteltségéből kilépjen, érdemleges eredményt azonban nem tudott elérni. Félreismerte a helyzetet, amikor a politikában erkölcsi és méltányossági tényezőket is figyelembe akart venni, s ezt partnereitől is elvárta volna. XIV. Lajos - akire nem volt jellemző a szerződések betartása - a magyaroktól nem számíthatott látványos segítségre, a nagy háborút befolyásoló katonai beavatkozásra, így szövetségükkel nem akarta elkötelezni magát. **A spanyol örökösödési háború elhúzódása lehetővé tette, hogy II. Rákóczi Ferenc nyolc évig dacoljon a Habsburgok nyomasztó katonai fölényével, a szatmári béke kedvező kompromisszuma azonban kizárólag a belső erőviszonyok jó kihasználásán és egy ügyes tárgyalássorozaton múlt.**

A szabadságharc belpolitikai fejlődése a szécsényi országgyűléstől a békekötésig

1705 – országgyűlés Szécsényben: független magyar államszervezet (rendi konföderáció) Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelem, külpolitikában, katonai és pénzügyekben teljhatalom, 24 tagú szenátus.

Dunántúli offenzíva (Bottyán János). Erdély elvesztése és visszaszerzése (1705-06).

1707 – országgyűlés Ónodon: általános adózás törvénybeiktatása (köztehverviselés), a Habsburg-ház trónfosztása.

Gazdasági intézkedések, tervek az ipar és kereskedelem fejlesztésére: manufaktúrák fejlesztése (textil, fegyver), rézpénz-vertés.

Fő fegyvernemek: könnyűlovasság, gyalogság (kis számú tüzérség). Portyázó harcmodor. 1708 – súlyos vereség Trencsénynél. Átállások, szökések: nemzeti összefogás bomlása. Az anyagi erők kimerülése.

Az utolsó csata Romhánynál (1710). 1711 – Károlyi Sándor teljhatalma. Majtényi kapituláció (április 30.).

Szatmári béke: enyhe feltételek, a függetlenséget nem, de a rendi különállást elnyerte az ország. II. Rákóczi Ferenc száműzetésben.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

54 Magyarország a Rákóczi-szabadságharc idején

- a A Rákóczi-szabadságharc (1703-1711)
- b A Rákóczi-birtokok
- c Európai szövetségek
 - a Rákóczi-szabadságharc idején

31. Az 1848-as európai forradalmak és a magyar szabadságharc

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 31.

Az 1848-as európai forradalmak

A 19. század első felében Európa-szerte lezajlott *kapitalista* fejlődés s a nyomában kibontakozó nemzeti egységtörekvések és a liberális politikai mozgalmak az 1848-as európai forradalmi hullámhoz vezettek.

Kapitalizmus: gazdasági elrendeződés, mely az ipari forradalmat követően a 19. században fejlődött ki a nyugati társadalmakban. A fogalom Marxtól származik. Lényege, hogy a termelőeszközök magántulajdonban, a tőkésosztály (burzsoázia) birtokában vannak. A munkások (proletariátus) semmivel sem rendelkeznek, csak a munkaerejükkel, és ezt bár szabadon eladhatják a piacon, függnek a tőkésosztálytól, amely kizsákmányolja őket azáltal, hogy kisajátítja a munkájuk által létrehozott értéktöbbletet. nem marxista értelemben: az a gazdasági forma, amelyben a tulajdon legnagyobb része magánkézben van, és az árukat szabadpiaci versenyben értékesítik. Kizsákmányolásról csak monopolhelyzet esetén beszélnek.

1848 Európájának államai a politikai, társadalmi fejlődés eltérő fokán álltak. Nagy-Britanniában a kormány megtalálta a módját, hogy parlamenti reformok útján enyhítse a társadalmi feszültségeket, Oroszországban viszont olyan erős volt a cári diktatúra, hogy gondolni sem lehetett társadalmi változásokra. Ezekben az országokban így nem is került sor forradalmi megmozdulásokra 1848-ban. Az 1847. évben csaknem egész Európára kiterjedő ipari és kereskedelmi válság, ínség és munkanélküliség előzte meg a forradalmak kirobbanását, amelyek – Franciaországot kivéve, ahol már létrejött a nemzeti állam – nemzeti egységmozgalmakkal, függetlenségi harcokkal fonódtak össze.

A régóta halmozódó gazdasági, szociális és nemzeti feszültségek **1848 januárjában** a szicíliai **Palermóban** törtek először a felszínre, ezt követte a **februári párizsi forradalom**, amely egész Európát megrengette. A forradalmi hullám végigsöpört Európán, Franciaországban ismét életre hívta a köztársaságot, a Német Szövetség területén, a Habsburg monarchiában és Itáliában pedig az abszolút uralkodókat alkotmány bevezetésére kényszerítette. A Habsburg-ház törvénybe iktatta Magyarország birodalmon belüli önállóságát, a német dinasztiák elismerték a frankfurti össznémet parlament összehívását, Lombardia és Velence olasz lakói pedig saját kezükbe vették sorsuk irányítását.

A forradalmak egysége azonban csak kezdetben állt fenn, az eltérő célok hamar három különböző irányzatot alakítottak ki. **Franciaországban polgári demokratikus célkitűzésekkel** robbant ki a forradalom, és a meglévő polgári demokratikus viszonyok kiszélesítése volt az alapvető cél. **A német területeken, Itáliában a nemzeti egység** megteremtése került az előtérbe, **a magyar forradalom** pedig a **nemzeti függetlenség** megerősítésével kapcsolta össze a **polgári átalakulás** programját.

A februári forradalom Franciaországban

Franciaországban a liberális polgárság parlamenti reformköveteléseinek megtagadása vezetett a forradalomhoz **1848. február 24-én. Lajos Fülöp elmenekült**, és a munkástömegek követelésére, akik a forradalom igazi bázisát adták, **25-én kikiáltották a második köztársaságot**. Az ideiglenes kormány, amelyben a munkásság képviselői is részt vettek, **demokratikus reformok** sorát vezette be (nemzeti műhelyek felállítása a **munkanélküliek foglalkoztatására, 10 órás munkaidő, általános választójog, a rabszolgaság eltörlése a gyarmatokon** stb.). Az április végén megválasztott Alkotmányozó Nemzetgyűlésben azonban

a konzervatív köztársaságpártiak kerültek többségbe. A mérsékelt irányzatú Alkotmányozó Gyűlés, amely inkább képviselte az adófizető középosztályt és a vidéki parasztságot, mint a városi munkásosztályt, megkezdte a korábbi demokratikus intézkedések jó részének felszámolását. Amikor hozzáláttak a nemzeti műhelyek feloszlításába, a csalódott és éhező munkásság ismét barikádokat emelt, kirobbant a **júniusi felkelés**, amit azonban a megrettent vagyonos rétegek Cavaignac tábornok csapataival kegyetlenül **vérbefojtottak** (1848. június 26).

Az Alkotmányozó Gyűlés új alkotmányt dolgozott ki, mely szerint a 21. életévüket betöltött férfiak kaptak választójogot, a végrehajtó hatalom élére pedig a **négyévenként választott elnököt állították**. A köztársaságielnök-választást **1848. december 10-én** tartották, amelyen Cavaignac tábornokkal szemben **I. Napóleon unokaöccse, Louis Bonaparte szerezte meg az elnökséget**. 1848 őszén a felzaklatott és politikailag megosztott Franciaország olyan elnököt akart, aki helyre tudja állítani a rendet és a törvényességet, a nemzetet pedig egy egységesebb, dicsőségesebb jövő felé tudja terelni.

Forradalmak Európában

A francia forradalom kitörésének hírére beindult az 1830-ban már tapasztalható láncreakció. A **március 13-i bécsi felkelés** idején menesztették Metternichet és kinevezték Ausztria első alkotmányos kormányát.

A párizsi események hírére 1848 márciusában a német területeken is sorra robbantak ki a forradalmak, amelyek fő célja a nemzeti egység megteremtése volt.

Berlinben március 18-19-én tört ki a forradalom, és elérhető közelségbe került a német egyesítés békés megvalósítása. Az 1848. május 18-án összeült frankfurti német parlament azonban elégséges hatalom hiányában nem tudta az egyesítést végrehajtani.

Az **itáliai kis államokban is forradalmi változások** zajlottak le. Milánóból kiverték az osztrák csapatokat, Lombardiába bevonultak a piemontiak, a nápolyi király alkotmányt adott népének, Rómában pedig a pápa elmenekülése után kikiáltották a köztársaságot.

A francia forradalom elverése után (június 23.) az ellenforradalmi hullám sikeresen végigvonult Európán. Prágát megtámadták, a szláv kongresszust feloszlatták, a Habsburgok visszafoglalták Milánót, Oroszország megszállta Moldvát és készen állt a magyarországi beavatkozásra. **Október 6-án Bécsben ismét forradalom** tört ki, de ez már kevés volt az ellenforradalmi erők feltartóztatásához. A „népek tavasza” ősszel véget ért, **csak Magyarország folytatta tovább a szabadságharcát**.

Polgári forradalom és szabadságharc Magyarországon

A párizsi hírek március 1-jén érkeztek Pozsonyba. Kossuth fölirati javaslatában jobbagyfelszabadítást, közös teherviselést és független nemzeti kormányt követelt. Az udvar az országgyűlés fölmozdítását mérlegelte. A bécsi forradalom új helyzetet teremtett. Március 14-én Kossuth indítványára – a 12 ponttal összhangban – továbbfejlesztett javaslatot a főrendek elfogadták.

A bécsi forradalom híre Pesten is meggyorsította az eseményeket. A „márciusi ifjak”, Petőfi Sándor, Vasvári Pál, Irinyi József, Jókai Mór, Degré Alajos, Vidats János március 14-én este a Pilvax kávéházban elhatározták, hogy a követeléseknek másnap utcai tüntetéssel adnak nyomatékot.

A forradalmi mozgalmakról érkező hírek rábírták a bécsi udvart, hogy a magyar országgyűlés határozatait V. Ferdinánddal jóváhagyassa. Az országgyűlés elsőnek az úrbéri terhek és a papi tized eltörlését iktatta törvénybe.

Az utolsó rendi országgyűlés lázas jogalkotó munkával két hét alatt lerakta egy új Magyarország alapjait. A törvényeket a király április 11-én szentesítette. Megvalósult az

azonnali, kötelező örökváltság, megszűnt az előzetes cenzúra, a parlamentben a megyegyűlésben folyó tanácskozásról korlátlanul lehetett tudósítani.

Reformtörvények formájában forradalmi alaptörvény született. Magyarországon a polgári átalakulás véröntés nélkül végbement. Lezajlott a törvényes forradalom.

Batthyány Lajos gróf, az Ellenzéki párt elnöke, kijelölt miniszterelnök április elejére megalakította kormányát. A miniszterek többsége az Ellenzéki Párt vezetői közül került ki.

Az áprilisi törvények

- **Az 1848. április 11-én** kiadott úgynevezett **áprilisi törvények** lebontották a feudalizmust, megoldották az évtizedes problémát.

A törvények 3 csoportba sorolhatók:

- Magyarország önálló igazgatása a Habsburg Birodalmon belül
- A feudális társadalmi szerkezet lebontása
- Liberális alapjogok

Alkotmányba való törvények is megjelennek benne: **címer, zászló**

A törvénycikk:

3.tc. - Független magyar felelős minisztérium alakításáról

- királyi és nádori cím betartása
- törvényeket a független magyar minisztérium hajtja végre
- királyi és nádori parancs akkor érvényes, ha egy budapesti miniszter is aláírja, jóvá hagyja, ellenjegyzi
- minisztérium székhelye Budapest

A minisztériumok:

Belügy ⇒ Szemere Bertalan

Pénzügy ⇒ Kossuth Lajos

Közmunka és közlekedés ⇒ Széchenyi István

Földművelés, ipar, kereskedelem ⇒ Klauzál Gábor

Vallás és közoktatás ⇒ Eötvös József

Igazságszolgáltatás ⇒ Deák Ferenc

Honvédelem ⇒ Mészáros Lázár

Király személye körüli miniszter ⇒ herceg Eszterházy Pál

Miniszterelnök ⇒ Batthyány Lajos

- az uralkodó közös hadsereget akart - nem akarta elfogadni a honvédelmi minisztériumot, de az országgyűlés kiharcolta
- minden miniszter felelősséggel tartozik az aláírt törvényekért - büntetőjogi felelősség
Vád alá helyezhetők, ha az aláírt törvények sértik:
 - a) az ország függetlenségét,
 - b) az alkotmány biztosítékait,
 - c) a fennálló törvényeket,
 - d) az egyéni szabadságot,
 - e) a tulajdon szentségét

4.tc. - Az országgyűlés évenkénti üléséről

- Évente **Pesten** - téli hónapokban

- Egy mandátum 3 évre szól - 3 évenként választás
- **6.§** - Az országgyűlés folyamatos ülésezését teszi lehetővé (ha kéri a költségvetési zárszámadást, a király nem oszthatja fel az országgyűlést (permanens=folyamatos))
- Az alsó- és a felső tábla ülései egyaránt nyilvánosak.

5.tc. - Az országgyűlési képviselők népképviselőt alapján választásáról

- A választójog cenzusos; megmarad a választójoga annak, akinek eddig is volt
- **cenzus:** 20 év, nőket kivéve, akik nincsenek büntetve, vagy gyámság alatt
- vagyoni cenzus: 1/4 teljes jobbágyság
- kézművesek, kereskedők, ha van műhelyük, telephelyük
- akik 100 ezüst Ft évi jövedelemmel rendelkeznek
- **az értelmiség vagyontól függetlenül választójoggal rendelkezik**
- választható mindenki, aki 24 évnél idősebb, ha tud magyarul
- **(keverték a vagyoni és az értelmi cenzust)**

Szabályozza a választás rendjét:

- választójogi körzetek meghatározása
- a szavazás nem titkos, a számlálás nyilvánosan történik

6.tc. - 1836-os évi 21. tc. fogantatosításáról; újra kimondja a Partium Magyarországhoz csatolását, azonnali végrehajtással.

7.tc. - Magyarország és Erdély egyesüléséről

8.tc. - A közös teherviselésről

Magyarország minden lakosa különbség nélkül, aránylagosan, egyenlően fizeti a közterheket.

9.tc. - Az úrbéri viszonyok megszüntetése

A földesurak kármentesítését az állam fizeti. (Hogy pontosan hogy, azt nem szabályozza.) A jobbágy telki állománya a jobbágy tulajdonába megy át.

13.tc. - papi tized megszüntetése

14.tc. - Hitelintézet felállítása – 500 000 Ft alaptőkét a minisztérium áll

15.tc. - ősiség eltörlése

18.tc. - sajtótörvény

21.tc. - a nemzeti zászlóról és az ország címeréről

22.tc. - nemzeti őrsereg felállításáról - felfegyverzés, szolgálati idő

24.tc. - a községi választásokról

V. Ferdinánd szentesíti a törvényt. A Habsburg ház elfogadja. Ezért később lemondadják és Ferenc megindítja a „megtörlést”.

- A törvényekben sok pont változtatandó, de ezek **lerakták az alapokat.**
- Szentesítés után széteszlatták az utolsó reformországgyűlést.
- A törvények végrehajtása nem volt biztosított. ⇔ Ezek utána a népképviselői országgyűlésnek komoly törvényhozó munkát kell folytatnia.
- Kossuth hangoztatta, hogy kulcskérdés az **érdekegyesítés, a magyarok és a nemzetiségek között, a nemesek és a parasztok között.**

- 1848-ban a nemzetiségi kérdés még nem merült fel. Az áprilisi törvények a nemzetiségeknek is kedveznek, így a magyar nemesség remélte, hogy ezzel megelégednek, nem lesznek külön követeléseik.

Az 1848-49-es szabadságharc

1848.szeptember 11-én Jellasics horvát és szlavón csapatokkal átlépi a Dráva vonalát. Célja, véget vetni a magyar garázdálkodásnak és Pest elfoglalása. A kormány ugyan ezen a napon lemondott. **Szeptember 13-án** létrehozták az Országos Honvédelmi Bizottmányt (**OHB**), amely 1849. május 2-áig tölti be a törvényvégrehajtó szerepet.

Pest közelébe 30 000 kiképzett katonát vonnak össze, hogy szembeszállhassanak Jellasics csapataival. Jellasics északról kerüli meg a Balatont, a sereg másik része **Roth tábornokkal** az élen a Balaton déli vonalán vonul végig a Siónál. A gyülekező magyar haderő élére **Móga János** tábornok kerül.

Görgey Artúr (1818-1916), az 1848-49es szabadságharc katonai vezetője. 1832 és 1845 között a császári hadseregben szolgált. Lemondva tiszti rangjáról 1848-ig a prágai egyetemen vegyészetet tanult, kiváló eredménnyel. 1848-ban a forradalom híveként jelentkezett a magyar honvédségbe, ahol kitűnt a jó szervezőképességével, s hamar őrnagyi rangot kapott. Novembertől már a feldunai hadsereg parancsnoka volt tábornoki rangban. E minőségében Windisch-Grätz támadásakor fel kellett adnia a Dunántúlt és a fővárost, s a Felvidék felé vonult vissza. Sikeres harcok után a legerősebb magyar sereget eljuttatta a Tiszához, ahol a magyar haderő gyülekezett. A kápolnai vereség után átvette a főszereget vezényletét, és a tavaszi hadjárat során sorozatos győzelmeket aratott. 17 napos ostromban visszafoglalta Buda várát. 1849 májusától júliusig a Szemere-kormány hadügyminisztere volt. Dembinski temesvári veresége után Kossuth és a kormány lemondott, Görgey teljhatalmat kapott, s a haditanács egyetértésével Világosnál letette a fegyvert. Klagenfurtba internálták, ahonnan 1867-ben tért vissza Magyarországra.

1848. szeptember 29. pákozdi csata

Jellasics látva, hogy mivel áll szemben fegyverszünetet kért, amit meg is kapott (72 óra). Görgey kikísérte Jellasicsot az országból.

1848. október 7. Ozoránál Perczel és Görgey csapatai körbezárják Roth haderejét.

Az *október 6-án kitört újabb bécsi forradalmat* a Habsburgok leverik (Bécs védője egy lengyel tiszt, **Josef Bem** volt; az önkéntes haderővel 3 hétig tartóztatták fel a reguláris haderőt. Schwarzenberg herceg lett a miniszterelnök, **Windisch-Grätz** (a herceg sógora) az osztrák haderő főparancsnoka.

1848. október 30. schwechat-i vereség

Windisch-Grätz csapatai győznek. A magyar haderő visszavonulásra kényszerül. A nemzetiségek felbujtásával támadtak a magyar forradalom ellen. Amint a védekező háború átmegy támadásba - a bécsi forradalom megsegítésének szándékával – vereséget szenvednek.

Magyarországon folytatják a haderő felszerelését. 1848. december 02-án lemondatták V. Ferdinándot és megkoronáztatták I. Ferenc Józsefet. Az uralkodóváltás legitimálja a magyar forradalom leverésének célját.

1848. december. A forradalom II. szakasza

Windisch-Grätz egyenesen **Buda ellen** vonul, **Északon Schlick** csapatai, **Erdélyben** pedig **Puchner** emberei aktivizálódnak. Erdélyben a nemzetiségi kérdések illetve a balászfalvi gyűlések miatt különleges helyzet alakult ki. A román haderő (Avram Iancu vezetésével) a magyar haderővel szembefordul, de nem működik együtt az osztrákkal. A körülmények tekintetében a következő döntések születtek:

- Windisch-Grätz elől vissza kell vonulni
- A Tisza vonalánál új haderőt szerveznek (1848. decemberében látnak hozzá)
- A kormány és az országgyűlés átköltözik Debrecenbe

Görgey nem akarja felvenni a harcot Windisch-Grätzzel, mert még nem érzi elég ütőképességnek a haderőt. Kezdenek kiéleződni a Görgey és Kossuth közötti ellentétek.

Görgey Vácig vonul vissza.

Perczel átkel a Dunán, majd **december 30-án Mórnál ütközetet** vállal az osztrákokkal, amelyben vereséget szenved. Kossuth arra utasítja Görgeyt, hogy vonuljon vissza észak felé. Ő ezt vonakodva, de teljesíti.

Görgey **január 05-én** kiadja a **váci nyilatkozatot** a tisztikar megnyugtatóására, melyben vállalja a 48-as törvények megvédését:

- Magyarország önvédelmi védekezőharcot folytat
- ha nem támadják, ő sem támad
- nem akarja megváltoztatni Magyarország közjogi státuszát

A tisztikar hajlandó volt Görgeyt követni. Kossuth azonban lefokoztatta Görgeyt, helyére pedig Henrik Dembinski került.

1849. február 05. branyiszkói áttörés, vezetője Görgey egyik legképzettebb tisztje, az angol **Guyon Richard** ezredes volt, „aki áttört a Franz Deym vezérőrnagy különítménye által védett hágón. („Vorwärts dupla lénung, rückwärts kartács schiessen” = „Ha előre mentek, dupla zsoldot kaptok, ha hátráltok, kartáccsal belétek lövetek”). Eközben Görgey csapatai egyesülhettek a tiszai hadtesttel, Klapka már ütőképességű haderejével.

1849. febr. 26-27. Kápolna - Dembinski vereséget szenved; Windisch-Grätz azt gondolja, hogy ez volt a végső csata ⇨ Az osztrákok kiadják az **olmützi alkotmányt (oktrojált)** = nem elfogadott, hanem kényszerített) - egységes, centralizált alkotmány, nem veszi figyelembe a magyar önállóságra vonatkozó törvényeket. A Habsburg Birodalom egészét egységes, centralizált birodalomnak tekinti. (szabad, önálló, oszthatatlan, felbonthatatlan). Minden népfaj egyen jogú, nincsenek kiváltságolt népek a birodalmon belül. Megszűnik a kettős vámhatár. Közös az uralkodó, az uralkodó ház a Habsburg. A császár kormányoz, minden jog a kezében összpontosul stb. Magyarország számára ez elfogadhatatlan volt.

Tiszafüreden a tisztek fellázadnak Dembinski ellen, Kossuth Görgeyt nevezi ki helyette.

Erdélyben

Az OHB ellentámadást akar Erdélyben, hogy ne kelljen két fronton harcolni

1848-tól Gábor Áron népfelkelést szervez Háromszékben

1848. dec. 18. a lengyel Bem Józsefet kinevezik az erdélyi magyar seregek élére

1848. dec. 25. Kolozsvár felszabadítása a kormány Debrecenbe költözhet.

1849. jan. 2. Borgói-hágó; Bem Tihucánál kiveri Urbant, Észak-Erdély felszabadult

1849. febr. 9. piski csata

Vereséget mérnek Puchner csapataira, az oroszokat is kiszorítják Erdélyből. Márciusi elejére Erdély magyar kézre kerül. (utóvéd harcok, román felkelés)

1849. márc. 11. Nagyszeben bevétele

1849. márc. 19. Feketehalom

1849. márc. 21. Brassó - Erdély felszabadítva

Tavaszi hadjárat

A tervek: Klapka György; gyűrűbe akarják zárni a császári sereget; erőkoncentráció a Tiszánál. Névlegesen **Wetner Antal** vezeti a hadjáratot, de a tényleges főparancsnok: Görgey Artúr.

Előzmény: **1849. márc. 5. Szolnok visszafoglalása** - a tiszántúli pozíciók erősödnek

1849. ápr. 2. Hatvan - győzelem

1849. ápr. 4. Tápióbicske - győzelem, de a császáriak rájöttek, hogy Hatvannál nem a fősereggel találkoztak

1849. ápr. 6. isaszegi csata - győzelem, de a gyűrű nem zárult be, az osztrákok menekülnek a Duna mentén

1849. ápr. 10. Vác - győzelem; az új császári fővezér, Welden azt hiszi, hogy Budát akarják, pedig újabb bekerítő hadművelet

1849. ápr. 14. a Habsburg ház trónfosztása, **Függetlenségi Nyilatkozat**

Kijelenti Magyarország függetlenségét, felsorolja a sérelmeket (hasonlít a Rákóczi-szabadságharc Recqrudescunt Vulnerájára). Aláírói Almásy Pál, perényi zsigmond, Szacsvay imre.

1849. ápr. 23-án bevonulnak Pestre az első huszárok

1849. máj. 2-án megalakul az új kormány; Kossuth: kormányzó-elnök, mert nem tisztázott az államforma

Szemere Bertalan – belügyminiszter, miniszterelnök

Batthyány Kázmér külügyminiszter

Dukovics Sebők – igazságügyi miniszter

Duschek Lajos – pénzügyminiszter

Görgey Artúr - hadügyminiszter

1849. máj. 21. Buda visszavétele - a tavaszi hadjárat vége

1849. máj. 9. Miklós orosz cár a konzervatív Szent Szövetség tagjaként **beavatkozik Ferenc József kérésére**; 200.000 orosz, 160.000 osztrák és 1000 ágyú áll szemben 160.000 magyarral és 3-400 ágyúval

A két haditerv:

- **Görgey:** Komáromra támaszkodva gyűjtsék össze a haderőt és győzzék le előbb az osztrákokat. Ha sikerül szembefordulni az osztrákokkal és közben feltartóztatni az oroszokat, akkor győzhetnek.
- **Dembinski:** a Szeged-Arad-Temesvár háromszögbe összevonni a csapatokat; hátrány: mindkét sereg jön utánunk, semmi remény a győzelemre; Kossuth ezt választja

1849. jún. 20-21. Pered - döntetlen, utána visszavonulás; a kezdeményezés Haynau kezébe kerül

1849. jún. 28. Győr feladása

1849. júl. 2. komáromi csata

1849. júl. 31. Segesvár - Bem vereséget szenved; Petőfi eltűnik

1849. aug. 5. Szőreg - Dembinski vereséget szenved, utána a határ felé menekül

1849. aug. 9. Temesvár - Bem csata közben veszi át a parancsnokságot Dembinskitől

1849. aug. 11-én lemond a kormány, Kossuth teljhatalmat ad Görgeynek; egyetlen lehetősége az oroszok előtti fegyverletétel.

1849. aug. 12. Debrecen - Görgey utóvédje vereséget szenved az oroszoktól

1849. aug. 13. Világos - fegyverletétel az oroszok (Paszkievics) előtt

1849. okt. 6. megtorlás: 13 tábornok kivégzése Aradon

Damjanich János

Knézich Károly

Leiningen-Westerburg Károly

Török Ignác

Nagysándor József

Aulich Lajos

Lahner György
Pöltenberg Ernő
Vécsey Károly
Kiss Ernő

Schweidel József
Dessewffy Arisztid
Lázár Vilmos

További fegyverletételek:

- 1849. aug. 19. Lázár Vilmos
- 1849. aug. 21. Vécsey Károly
- 1849. aug. 26. Munkács
- 1849. szept. 5. Pétervárad
- 1849. okt. 2. Komárom - feltétel: amnezia, Klapkának köszönhetően.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

63 Az 1848-49-es szabadságharc

- a A szabadságharc fontosabb hadműveletei
1848. nyarától 1849. február végéig
- b A szabadságharc fontosabb hadműveletei
1849. március elejétől augusztus közepéig
- c Az isaszegi csata (1849. IV. 6.)

32. A második világháború és Magyarország

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 32.

1938: I. zsidótörvény (még Darányi terjesztette be áprilisban) értelmében zsidónak számított az, aki izraelita vallású és azok is, akik 1919 után keresztelkedtek ki. A sajtó-, ügyvédi, mérnöki és orvosi kamara tagjai, valamint az üzleti és a kereskedelmi alkalmazottak csak 20%-ban lehetnek zsidók.

Az **1938. augusztusi müncheni konferencián** a nyugati hatalmak behódoltak Hitler követeléseinek. Ezzel nyilvánvalóvá vált a versailles-i békerendszer széthullása. Ez megteremtette a lehetőségét a magyar revíziós célok valóra váltására. Az **1938. november 2-i I. bécsi döntéssel** német-olasz döntőbírótság gondoskodott a csehszlovák-magyar területi viták megoldásáról. A döntés értelmében létrejött a független szlovák állam Tiso vezetésével, a felvidéki magyar lakosságot pedig visszacsatolták Magyarországhoz. A hála nem maradt el: a kormány benyújtotta a parlamentnek a *második zsidótörvény javaslatát*, 1939 elején Magyarország csatlakozott az Antikomintern Paktumhoz.

1939 márciusában Horthy leváltotta Imrédyt, helyére **Teleki Pál** gróftot nevezte ki **miniszterelnökké**. Teleki a belpolitikában a nyilasok visszaszorítását, a külpolitikában egy laza német szövetség fenntartását tűzte ki célul, a további revízió érdekében. Arra törekedett, hogy Magyarországot távol tartsa a közelgő háborútól. A revíziót, Romániával szemben, önerőből – s nem német támogatással – akarta véghezvinni. Telekinek köszönhető, hogy Magyarország 1939 szeptemberében kívül maradt a háborún. A kormány elutasította azt a berlini kérést, hogy engedélyezze német csapatok szállítását a kassai vasútvonalon a szlovák-lengyel határ felé. Több mint 100 000 lengyel katonai és polgári személy talált átmenetileg vagy tartósan menedéket Magyarországon.

1939. május. 05: II. zsidótörvény (tehát már Teleki Pál miniszterelnöksége alatt) már nem vallási, hanem faji alapon határozta meg, hogy ki zsidó és ki nem. A zsidó hitfelekezet tagjain túl azokat is zsidónak minősítette, akiknek egyik szülője, illetve két nagyszülője az.

Kirekesztette őket az állami és közhivatalokból. A korábbi 20% helyett 6%-ban maximalizálta arányukat a kamarákban. Az intézkedés célja a zsidó tőke „keresztény irányítás” alá vonása volt.

Miután Románia bizonyos területeket (Bukovina, Besszarábia) átadni kényszerült a Szovjetunióknak, a magyar kormány úgy ítélte meg a nemzetközi helyzetet, hogy most visszaszerezheti Erdélyt. Németország számára egyaránt fontos volt a magyar és a román gazdasági-politikai kapcsolatok fenntartása, így a területi vitát ismét német-olasz döntőbírószék rendezte. A **II. bécsi döntésben 1940 augusztus 30-án** Magyarországhoz csatolták Észak-Erdélyt a Székelyfölddel (kb. 44 000 km² + 2 millió 200 000 fős lakosság került vissza Magyarországhoz). A döntés egyik felet sem elégítette ki. Ez tökéletesen beleillett Hitler terveibe, akinek célja nem a vita rendezése, hanem a két perlekedő fél magához láncolása volt. Teleki maga kedvetlenül fogadta a német közvetítést, hiszen tudta: a számlát ki kell egyenlíteni. Rövidesen szabadlábba helyezték Szálasit, megkönnyítették a nyilasok szervezkedését. A kormány ígéretet tett a harmadik zsidótörvény megalkotására és elismerte a **Volksbund**-ot, a magyarországi német kisebbség politikai szervezetét, közvetlen német irányítás alatt. Magyarország **1940 novemberében** csatlakozott a **háromhatalmi egyezményhez**. Ezzel Teleki gyakorlatilag feladta az ország elnemkötelezettségét.

Magyarország hadbalépése

A miniszterelnök érzekelte a veszélyt, így a külpolitikai egyensúly helyreállításának érdekében **1940. december 12-én örök barátsági szerződést kötött Jugoszláviával**. Ekkora már - Görögországtól eltekintve - Jugoszlávia volt az egyetlen balkáni állam, amely nem állt német befolyás alatt.

1941 márciusában Belgrádban németellenes kormány került hatalomra. Hitler a Szovjetunió elleni támadás előkészületei közben biztosítania kellett a Balkánt, elhatározta Jugoszlávia lerohanását és a támadásban elvárták Magyarország részvételét is (1941.március 27-i követelése Hitlernek). Teleki kormánya nehéz döntés elé került. Az újabb német kérés elutasítása nagy kockázattal járt volna – ráadásul a németek további területeket ígértek. A katonai vezetők a támadás mellett voltak. Teleki aggályoskodott, majd minden reménye szertefoszlott a londoni magyar követ jelentése után, mi szerint: ha Magyarország hozzájárul a német csapatok átvonulásához, Anglia a diplomáciai kapcsolatok megszakításával válaszol. Ha Magyarország részt vesz Jugoszlávia megtámadásában, Anglia hadat üzen.

Ezzel Teleki külpolitikája összeomlott. A németekkel és az újabb revíziót akaró jobboldallal nem szállhatott szembe. Hitler sokak szemében szövetséges volt, aki új területekhez segítette az országot. A németbarátság látszatelőnyei a lakosság többsége előtt is elfedték a vele járó veszélyt. Biztos volt, hogy Jugoszlávia megtámadásával Magyarország tovább rohan a katasztrófa felé. London április 2-án hadüzenetet helyezett kilátásba. Gróf Teleki Pál miniszterelnök másnap hajnalban a halálba menekült.

1941. április 6-án a támadás napján a magyar csapatok a határon álltak. Csak 11-én indultak meg, miután előző nap kikiáltották a Horvát Köztársaságot, Magyarország így nem Jugoszláviát támadta meg. A 3. magyar hadsereg elfoglalta a Bácskát és a Baranya-háromszöget, bevonult a Muraközbe és a Muravidékre (Vendvidékre). Összesen 11 417 km² került vissza Magyarországhoz 1 025 508 lakossal, amelynek 36,6%-a volt magyar, 16,1%-a szerb, a többi horvát, szlovén és német. Visszacsatolták – többek között – Szabadkát, Újvidéket, Csáktornyát. A Gyorshadtest nem állt meg az egykori magyar határnál, német kérésre átlépte a Drávát, majd a Szávát, és benyomult Szerbiába. Magyar

csapatok 1918 óta első ízben folytattak hadműveleteket a történelmi határokon kívül.
Anglia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal-

Magyarország a Szovjetunió elleni háborúban

Hitler számolt a finn és a román hadsereg részvételével, más ország támogatását nem igényelte. Románia természetesen rögtön hadba lépett, hogy a Führer segítségével visszakaphassa Észak-Erdélyt. A német támadáskor Horthy nem ajánlotta fel Magyarország részvételét Hitlernek. A tábornokok azonban nem akartak kimaradni a gyorsnak és könnyűnek ígérkező háborúból. A magyar vezetést a román hadba lépése is arra ösztökölte, hogy érdemeket szerezzen a németek oldalán.

1941. június 26-án felségjelzés nélküli repülőgépek bombázták Kassát. A magyar vezérkarnak ez szolgált ürügyként a hadüzenethez. Bárdossy miniszterelnök már másnap közölte az országgyűléssel, hogy Magyarország hadiállapotban áll a Szovjetunióval. Június 27-én a magyar légierő „megtorlásul” galíciai városokat bombázott, a hadsereg 28-án átlépte a szovjet határt. A magyar gyorsadtest a német Dél-hadseregcsoporttal október végére a Donyecig nyomult előre, magyar megszállóalakulatok települtek Ukrajna területén.

Molotov szovjet külügyi néppbiztos hiába közölte június 23-án a moszkvai magyar követtel, hogy kormányának nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben, sőt hajlandó támogatást nyújtani a további területi revízióhoz, ha Magyarország semleges marad.

A hadigazdaság

A magyar hadsereg fegyverzete, felszereltsége elavult volt. Az 1938-ban beindított egymilliárd pengős hadiipari programnak 1941-ig nem sok eredménye mutatkozott a hadseregben. 1941-42-re már az egész magyar gazdaságot a háború szolgálatába állították. A nagyobb ipari üzemek a hadsereg számára termeltek. A mezőgazdaság terményeinek mind nagyobb részét, az ország bauxit- és kőolajkészletének csaknem egészét Németországba szállították. A Magyarországgal szembeni német adósságok összege 1943-ra elérte az egymilliárd pengőt. Ugyanakkor idehaza az ellátás romlott. Bevezették a hústalan napokat, a legtöbb élelmiszert jegyre adták. A növekvő hiányok miatt megindult az árak emelkedése.

Magyarország a háborúban 1941 december – 1944 március között

Bárdossy politikájának csődje

A hitleri villámháború kudarca már 1941 őszén óvatosabb magatartásra készítette Horthyt és Bárdossyt. A kormányzó leváltotta **Werth Henrik** vezérkari főnököt, aki a magyar fegyveres erők még nagyobb arányú bevetését szorgalmazta. A helyére kinevezett **Szombathelyi Ferenc** vezérezredes arra törekedett, hogy a frontra küldött csapatokat visszahozzák. A Gyorshadtest – teljesen leharcolt állapotban - hazatért, a 6 hadosztályból álló Keleti Megszálló Csoport azonban továbbra is a Szovjetunió területén maradt.

1941 december elején **Angliával** is beállt a **hadiállapot**. **Pearl Harbor** után német-olasz követelésre Bárdossy közölte a budapesti amerikai követtel, hogy Magyarország kinyilvánítja a hadiállapotot az **Egyesült Államokkal**.

Bárdossy miniszterelnöksége alatt a magyar lakosság többsége még kevéssé érzekelte a háború hatásait. Harci cselekmények nem folytak az ország területén, az életszínvonal nem romlott érzékelhetően. Megkezdődött viszont a jegyrendszer fokozatos bevezetése, elsőként 1941 szeptemberétől a liszt és a kenyér szabad forgalmazását tiltották meg. A szabadságjogok gyakorlását tovább korlátozták, minden politikai gyűlést betiltottak. A német-magyar megállapodás alapján megkezdődött a **2. magyar hadsereg** megszervezése,

megindulta tartalékosok tömeges behívása. A zsidók, valamint a politikai szempontból megbízhatatlanok és a nemzetiségiek egy része a munkaszolgálatos zászlóaljokhoz került. Ezek a fegyver nélküli egységek nemcsak az ellenség támadása esetén voltak védtelenek, hanem ki voltak szolgáltatva a sorkatonák, az ún. keretlegények gyakran kegyetlen, megalázó bánásmódjának is. A magyar zsidóság helyzetét tovább nehezítette az **1941 augusztusában** hatályba lépett **3. zsidótörvény** is. Ebben már a legegyszerűbb emberi jogaikban is korlátozták őket, tiltották és börtönnel büntették a zsidók és nem zsidók közötti házasságot és nemi érintkezést.

Bárdossy pozíciója időközben gyengült. A kormányzó 1942 elején ezért is bizalmatlanná vált miniszterelnökével szemben, mert az nem támogatta a kormányzó-helyettesi intézmény gondolatát. Horthy azonban szükségesnek tartotta, hogy esetleges utódlása a háborús viszonyok között zökkenőmentesen történhessen meg. Ezért **1942. február 19-én** az országgyűlés két házának együttes ülésén **kormányzó-helyettesé** választották **Horthy Istvánt**, a kormányzó idősebb fiát. (Tisztségét nem sokáig töltötte be. Július 2-től vadászpilótaként a keleti fronton teljesített szolgálatot. **Augusztus 20-án** bevetésre indulva repülőgéppel dugóhúzóba került és lezuhant.)

Az antifasiszta politikai erők

A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek a hadbalépés után is megőrizték legalitásukat. Az adott törvényes lehetőségek között a legális munkásmozgalom tengelyellenes propagandát folytatott, támogatta az antifasiszta függetlenségi mozgalmat, és képviselte a munkásság gazdasági érdekeit. Az SZDP célja volt. Hogy lehetőség szerint megőrizze erőit a fasizmus biztosra vett vereségét követő időszakra, a demokratikus átalakítás megvalósítására. Az új helyzetben az illegális KMP a hangsúlyt az ország függetlenségének védelmére helyezte.

Az Országos Ifjúsági Bizottság 1941. október 6-án az aradi vértanúk napján háborúellenes tüntetést szervezett a Batthyány-örökmécsesenél, melyen több száz fiatal vett részt. November 1-jén a Kerepesi temetőben Kossuth és Táncsics sírját már több ezres tömeg koszorúzta meg, a tüntetésen a szociáldemokratákon és a kommunistákon kívül jelen voltak a polgári ellenzéki pártok képviselői is. A *Népszava*, az SZDP napilapja *1941. december 25-i karácsonyi számában* a németellenes harcban érdekelt erők nyíltan, együtt és egyszerre szólaltak meg. Szinte valamennyi képviselőjük a függetlenségről írt cikket az ünnepi számban.

1942 márciusában az antifasiszta erőket összefogó legális testületet hoztak létre Magyar Történelmi Emlékbizottság néven. Az emlékbizottság március 15-ére háborúellenes tüntetést szervezett a Petőfi-szoborhoz. A belügyminisztérium tiltása ellenére több ezres, főként szervezett munkásokból és munkásfiatalokból álló tömeg tüntetett Hitler ellen, és háborúellenes jelszavakat kiabálva, független Magyarországot követelt. A tüntetést a rendőrség szétverte.

A Kállay-kormány, Kállay „hintapolitikája”

1941-42 fordulójának eseményei megérlelték az uralkodó körök elhatározását, hogy a feltétlen németbarát Bárdossy Lászlónak távoznia kell. **1942 márciusában** a kormányzó **Kállay Miklóst** nevezte ki **miniszterelnökké**.

Kállay támadást indított a függetlenségi mozgalom ellen. Közel 400 szociáldemokrata párti és szakszervezeti vezető kapott katonai behívót, és a munkaszolgálatos századokba osztották be őket. Letartóztatták Szakasits Árpádot, lecsaptak a KMP-re. Rózsa Ferencet, a KB titkárát és az illegális Szabad Nép szerkesztőjét halálra kínozták. Schönherz Zoltánt, a KB másik titkárát kivégezték. Feloszlott a Történelmi Emlékbizottság is.

1942 április 11-én megindult a **2. magyar hadsereg kiszállítása a frontra**, melynek feladata a Voronyezstől délre, a **Don-kanyarban** lévő közel 200 kilométeres folyószakasz védelme volt. Ehhez azonban nem volt elegendő katona és megfelelő fegyverzet. Különösen páncéelhárító fegyverekből, harckocsikból és tüzérségi eszközökből volt nagy a hiány. A hideg orosz télben a katonák túlnyomó része nem rendelkezett megfelelő téli ruházattal sem. Az **1943. január 12-én** megindult szovjet rohamnak a 2. magyar hadsereg csak rövid ideig volt képes ellenállni. A Vörös Hadsereg áttörte a védelmi vonalat, az ellenállás összeomlott.

Óriásiak voltak a veszteségek. A doni tragédia mély hatást gyakorolt a közhangulatra és a politikai életre egyaránt, bár a kormány igyekezett eltitkolni a valós veszteségeket (a hadsereg parancsnokát, **Jány Gusztávot** hazaérkezésekor ünnepélyesen fogadták). A voronyezsi katasztrófa és az **1943 júliusi** olaszországi fordulat hatására titkos tárgyalások kezdődtek az angol-amerikai szövetségesekkel, miközben a kormány szövetségesi kötelezettségeit is teljesítette Németországgal szemben. Ennek eredményeképpen sikerült megkötni **1943 szeptemberében** egy **előzetes fegyverszüneti megállapodást**. A Magyarország kapitulációjáról szóló okmány akkor lépett volna életbe, ha az angol-amerikai csapatok elérik Magyarország határait. Ehhez a szövetségesek gyors olaszországi előrenyomulása vagy egy balkáni partraszállásra lett volna szükség. Egyik sem következett be. Következésképpen Hitler - aki tudomást szerzett a megállapodásról – Magyarország katonai megszállása mellett döntött. Az olasz kiugrás után nem akarta kockáztatni újabb szövetségesének elvesztését, Horthyt **1944. március 18-ra** Klessheimbe rendelte, ahol közölte vele a megszállás tényét.

A német csapatok 1944. március 19-én foglalták el Magyarország területét. Szervezett ellenállásba nem ütköztek. Magyarországra érkezett **Edmund Veese Mayer** teljhatalmú birodalmi megbízott a magyar politika irányítására és **Adolf Eichmann** a zsidók deportálásának irányítására.

A Gestapó emberei már az első napon hozzáláttak a baloldali vagy angol orientációjú politikusok, újságírók és gazdasági vezetők letartóztatásához. A németek jelenléte és az együttműködő **Sztójay-kormány** politikája miatt az angol-amerikai légierő rendszeresen bombázta az országot. A megszállási rendszer a vele együttműködő magyar államapparátusra támaszkodott.

Horthy jóváhagyásával kiküldték az **1. magyar hadsereget** a szovjet frontra. Betiltották az összes náciellenes sajtóterméket és törvényen kívül helyeztek minden baloldali ellenzéki pártot. A fegyverkezés és a haditermelés irányítására német megbízottat neveztek ki.

A bányászat, olaj és bauxit kitermelés az ipar és a mezőgazdaság mellett a németek maximálisan igénybe vették a közlekedési hálózatot. Magyarország tartotta el a megszálló csapatokat. A megnövekedett áruszállítások áruhiányt és az infláció gyorsulását idézték elő.

Megindult a zsidóság német mintájú üldözése. Sárga színű hatágú csillag viselésére kötelezték őket. A propaganda azt terjesztette, hogy a háborús nélkülözésekért a zsidóság a felelős. Május közepén megkezdődtek a deportálások.

1944 májusában megalakult a németellenes összefogás szervezete, a **Magyar Front**. Tagja volt a SZDP, FKGP, a Nemzeti Parasztpárt, és a Békepárt (szeptember 12-től Kommunista Párt) és a legitimista Kettős Kereszt Szövetség. Elnökévé szeptember elején a szociáldemokrata **Szakasits Árpádot** választották.

Az **1944. november 9-én** Budapesten alakult ellenállási szervezetet, a **Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát** árulás következtében felszámolták. Vezetőit, köztük **Bajcsy-Zsilinszky Endrét** és **Kiss János altábornagyot** a nyilasok kivégezték.

Románia 1944. augusztus 23-i átállásával a szovjet hadsereg a Kárpátokon belülrre került. 25-étől román támadások érték a Székelyföldet, 27-én a 2. Ukrán Front átlépte az akkori magyar határt. Horthy kormányzó, az átmeneti német hatalmi megingást kihasználva, **1944. augusztus 29-én Lakatos Géza** vezérezredest nevezte ki **miniszterelnökké**. Az ország minél gyorsabb kivezetése a háborúból volt a feladata. Az **1944. október 11-én Faraghó Gábor** vezérezredes által aláírt ún. **előzetes fegyverszüneti feltételek** tartalmazták a németek megtámadásának kötelezettségét is, továbbá előírták az 1937. december 31-én érvényben volt határok mögé történő visszatérést. **Október 15-én a rádióban beolvasták a kormányzó proklamációját a fegyverszünet kéréséről**. A „kiugrást” azonban egyáltalán nem készítették elő. A németbarát szellemben nevelt tisztikar és a vezérkar azonban ellenállt. Horthy helyzetét tovább nehezítette, hogy egyetlen még élő gyermekét, Miklóst a németek október 15-én túszként foglyul ejtették.

A vezérkari főnök nevében azonban a harc folytatását elrendelő parancsot olvasták fel a rádióban. A németek megostromolták a Várat, **1944. október 16-ára** virradóra a kormányzó lemondott, és **miniszterelnökké** nevezte ki **Szálasi Ferencet**. (Horthyt a háború végéig Németországban tartották fogva. A háborús főbűnösök nürnbergi perében tanúként hallgatták ki. 1957-ben bekövetkezett haláláig Portugáliában élt.)

Nyilasuralom Magyarországon

Szálasi több mint százezer taggal rendelkező, jól szervezett pártot uralt. Nem kevés embert korrumpált a zsidó javak birtoklása, amelyek megtartásának feltétele a német győzelem volt. A németek már 1944 szeptember végétől módszeresen készültek, hogy államcsínnel hatalomra juttassák Szálasi, megakadályozva ezzel Magyarország kiugrását a háborúból. Október 15-e után megkezdődött az új hatalmi rendszer kiépítése, Magyarország még meglévő katonai és gazdasági tartalékainak mozgósítása a háború folytatására.

Hitlerék ragaszkodtak a törvényesség formai kellékeihez a jogfolytonosság látszatának megőrzése érdekében. Szálásinak be kellett érnie a „nemzetvezető” címmel. A megfogyatkozott létszámban üléselő (372 helyett 55 képviselő) országgyűlés **1944. november 4-én** megszavazta számára a kormányzói és a legfelsőbb hadúri jogokat. Minthogy ő töltötte be a miniszterelnöki tisztséget is, a magyar polgári állam történetében először egyesítette egy kézben az államfői és a kormányfői hatáskört. Így diktátori teljhatalommal rendelkezett.

Totális mozgósítást rendelt el. A polgári lakosság teljesen kiszolgáltatottá vált a nyilas terrorcsoportoknak. Halálbüntetést vont maga után az üzembénítási, leszerelési intézkedések szabotálása. A nyilasok és a németek ugyanis „felperzselt földet” kívántak maguk után hagyni. A visszavonuló német csapatok a vasútvonalak kb. 40 %-át szétrombolták, és 1700 hidat robbantottak fel.

A nyilas uralom a teljes anarchia és az esztelen terror időszaka volt. A határokon túl is ellenállásra kényszerítették a magyar katonákat. Százezres magyar hadsereg vonult a németekkel nyugatra.

Magyarország hadszíntérré válása, megszállás és felszabadítás

A front az ország egész területén végigvonult. Egy német (a Dél) és két szovjet hadseregcsoport (a 2. és a 3. Ukrán Front) erői feszültek egymásnak. Az **1. hadsereg** az Északkeleti-Kárpátok védelme után a Felvidéken és Szlovákián át Dél-Németországba szorult; az ismét fölállított **2. hadsereg** Észak-Erdélyben vérzett el szeptember 5-étől a tordai harcok során. Az újonnan szervezett **3. hadsereg** végigharcolva a Duna-Tisza közét és a Tiszántúlt, Ausztriáig vonult vissza. **1944. október 19-én** fejeződött be a **Debrecen** térségében folytatott páncélos csata, és a **2. és 3. Ukrán Front Malinovszkij és Tolbuchin**

marsallok irányításával megindult a főváros felé. **1944. december 24-én** bezárult a gyűrű **Budapest** körül, amelynek „háztól-házig” folyó **ostroma február 13-áig (Pesté január 18-áig)** tartott.

A megszálló német hadsereg felrobbantotta valamennyi Duna-hidat (például: 1944. november. 4. Margit híd keleti része, véletlen robbantás; 1945. január.15 Horthy M. híd (ma Petőfi); 1945. január.16 F. József híd; 1945. január.18 Lánc híd, Erzsébet híd; 1945. január.. 29 Margit híd nyugati része.) Számos magyar város romhalmazzá vált.

A nyugatról a Dunántúlra átirányított 6. SS – páncélos hadsereg a „**Tavaszi ébredés**” fedőnevű hadművelettel (**1945. március 6**) tett még egy utolsó erőfeszítést a szovjet vonalak áttörésére **Székesfehérvártól a Balatonig húzódó térségben**. A 3. Ukrán Front csapatai megállították a német előretörést, és 1945. április 13-ára az utolsó német erőket is kiűzték

A szovjet hadsereg foglalta el és szabadította fel Magyarországot 1945 áprilisának első felében. Angol-amerikai haderő nem vett részt a kelet-közép-európai német csapatok elleni harcban. A szovjet hadsereg magyarországi megjelenése és tevékenysége hadviselési szempontból megszállást jelentett. Ellenséges katonai erőktől kellett elfoglalnia az ország egész területét, hogy tovább nyomulhasson Ausztria felé. Magyarország tehát továbbra is hadműveleti terület maradt. Minden erőforrása elsősorban a szovjet csapatok igényeit szolgálta. A szovjet haderő kiverte a német csapatokat, és megfosztotta a nyilas kormányzatot a hatalomtól; megszabadította tőlük az országot, és ezzel felszabadította annak lakosságát.

Magyarországra egy diktatórikus állam hadereje érkezett és ez behatárolta a felszabadítás adta lehetőségeket, nem adott módot a polgári fejlődést igenlő pártok kibontakozására, tényleges befolyásuk érvényesítésére. A demokratikus erők mégis mozgástérhez jutottak, megvalósíthatták régóta esedékes, a nemzeti érdekeknek megfelelő alapvető követeléseiket.

33. Az 1956-os forradalom és nemzetközi háttere

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 33.

1956 őszen megélnék a politikai élet, különösen az értelmiség és az egyetemi, főiskolai diákság követelte hangosan a változásokat. Az 1954 végén megalakult Tánkos Gábor vezette **Petőfi Kör** (eredetileg a DISZ köre volt) 1956-os **filozófusvitáján** már több ezer ember zsúfolódott össze (ezeken a vitákon vitatták meg azt, amit nyíltan nem lehetett és fogalmazódtak meg azok a célkitűzések, amelyeket az október 16-án szegedi egyetemi hallgatók által létrehozott Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete (**MEFESZ**) később 16 pontban rögzített.

1956. október 6-án Rajk László és társainak **újrateremtése** a rendszer törvénytelenége elleni tüntetéssé vált, melyen 200 ezren vettek részt.

Eközben a párton belül teljes bizonytalanság uralkodott a pártellenzékkel való együttműködést illetően.

A MEFESZ október 23-ára **Lengyelország melletti szolidaritási felvonulást** tervezett (délután 3 órára), 12:53-kor azonban a Kossuth Rádión - megszakítva az aktuális műsort - beolvasták Piros László **belügyminiszter** felhívását, melyben azt **megtiltotta**. Ugyanilyen váratlanul 14:23-kor az utcai gyülekezési tilalom feloldását adta hírül a rádió így azok is értesülhettek a demonstráció tervéről, akik amúgy nem követték nyomon a politikai eseményeket.

Az egyetemisták szolidaritási felvonulása délután 3 órakor kezdődött a Petőfi-szobornál, Sinkovits Imre elszavalta a Nemzeti dalt. Majd felolvasták a **16 pontot** pl:

- a kormány alakuljon újjá Nagy Imre vezetésével
- a magyar- szovjet viszony egyenlő rangra emelése
- szovjet csapatok kivonása
- többpárti választások
- a munkásság életkörülményeinek javítása, autonómia bevezetése
- beszolgáltatás megszüntetése
- politikai perek felülvizsgálata, az ártatlanok rehabilitálása
- Kossuth-címre visszaállítása
- teljes vélemény- és sajtószabadság
- a Sztálin-szobor eltávolítása
- Farkas Mihály és Péter Gábor nyilvános tárgyalása

A felvonulás lassan tömeges tüntetéssé duzzadt, a munkások is csatlakoztak az egyetemistákhoz. Eközben bizonytalanság lett úrrá a pártvezetésen, felkészületlenül érték őket az események. .

A tüntető tömeg három irányba ment, egy részük a Dózsa György téri Sztálin-szobor ledöntésére indult, mások a Parlament elé vonultak, jó néhányan a Bródy Sándor utca felé vették az irányt, hogy a rádióban beolvassák a követeléseket.

A rádiónál történt az első fegyveres esemény. A rádiót őrző katonák tüzet nyitottak a tüntetőkre, a felkelők megostromolták és hajnalra elfoglalták az épületet. A Parlament előtt a tömeg Nagy Imrét követelte, akinek a tüntetőkhöz intézett beszéde azonban csalódást okozott (elvtársak megszólítás).

Gerő Ernő este 8-kor tartott rádióbeszédében ellenségesen értékelte a megmozdulásokat, a felkelés fegyveres letörése mellett volt. Éjszaka összehívták a KV-t amin határoztak Nagy Imre, Losonczy Géza és Donáth Ferenc beválasztásáról a vezetésbe valamint Nagy Imre miniszterelnöki kinevezéséről. Megerősítették Gerőt első titkári

funkciójában, ellenforradalomnak minősítették az eseményeket, mozgósították az ÁVH-t, majd katonai segítséget kértek a Szovjetuniótól.

Október 24-én megalakult az új kormány Nagy Imre vezetésével; kihirdették a gyülekezési tilalmat és a statáriumot. A szovjet tankok megjelenése Budapest utcáin a harcok kiszélesedéséhez vezetett. **Felkelőcsoportok** alakultak a **Széna téren** Szabó János, a **Corvin közben** Iván-Kovács László, majd Pongráz gergely, a **Tűzoltó utcában** Angyal István, a Baross téren Nickelsburg László vezetésével és még számos helyen. A hírek gyors terjedése tömegtüntetésekhez vezetett szerte az országban, ahol jelentős szovjet, magyar vagy esetleg ÁVH-s laktanya volt, egyetemi központokban és kisebb településeken egyaránt. Sok helyen került sor brutális fellépésre a tüntetőkkel szemben.

Nagy Imre a rádión keresztül a fegyveres harc beszüntetését kérte, a kormány a kijárási tilalom és a statárium feloldásával próbálkozott.

Október 25-én a Parlament előtt békésen és fegyvertelenül tüntető tömegre ÁVH-s alakulatok tüzet nyitottak a Földművelési Minisztérium tetejéről. Több mint 100 halálos áldozat és többszáz sebesült volt (a szovjet tankok fedezték a sebesülteket; október 28-ig nem avatkoztak be!).

Mosonmagyaróvári sortűz: október 28-án a Mezőgazdasági Akadémia hallgatói, tanárai a hozzájuk csatlakozó munkásokkal a határórlaktanya elé vonulva (fegyvertelenül!) követelték a vörös csillag levételét a falról. Az ügyeletes parancsnok tűzparancsot adott, s több mint 100 halott maradt a laktanya előtt.

Vidéken is erősödött a forradalom; **forradalmi bizottságok alakultak** (pl. Győrben, Szegeden, Veszprémben). Nagy problémát jelentett a közrend fenntartása és a tömegítéletek megakadályozása. Sok volt az utcai lincselés. Számos sorkatonai ÁVH-s volt, aki teljesen véletlenül került ilyen helyzetbe.

Október 25-én a Magyarországra érkezett Mikoján és Szuszlov beleegyezésével **lemondatták Gerő Ernőt, helyére Kádár Jánost neveztek ki**. Nagy Imre rádióbeszédében bejelentette a kormány tárgyalási szándékát az orosz haderők visszavonásáról. Ezen napok az eseményei vezettek végül a fordulat napjához, amikor a konszolidáció irányába fordultak a dolgok. Nagy Imre kormánya válaszút elé érkezett: vagy katonai erővel leveri a forradalmat, vagy a társadalom többségének követeléseivel azonosulva a forradalom mellé áll.

A fordulat napja, október 28

Nagy Imre végül a nemzet mellé állt, melyben a szovjet vezetés is támogatta; látszólag szabad kezét kapott a helyzet megoldására.

Nagy Imre szerint a rákosista politikusok távozása és a szovjet csapatok kivonása volt a rend újbóli helyreállításának a feltétele. 28-án rádión keresztül jelentette be: „*A kormány elítéli azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna. (...) vitathatatlan, hogy ezekben a megmozdulásokban elemi erővel bontakozott ki egy nagy, egész népünket átfogó és eggyé forrasztó nemzeti demokratikus mozgalom.*” **Bejelentette:**

- a szovjet csapatok kivonását
- az ÁVH megszüntetését
- a Kossuth-címer visszaállítását
- március 15-ének nemzeti ünneppé nyilvánítását

Vázolta a kormány célkitűzéseit, a bérek és a nyugdíjak emelését, a családi pótlék növelését és az állami lakásépítés meggyorsítását.

A kormányprogram végrehajtása, a közrend és az orosz csapatok kivonulásának biztosítása érdekében hozták létre a **Nemzetőrséget október 30-án, Király Béla vezetésével**, a

Forradalmi Karhatalmi Bizottságot, átszervezték a rendőrséget és a honvédséget. A fegyveres centrumokat elszóltatták a harc beszüntetésére.

Ennek ellenére a kormány nem tudta megakadályozni a **Köztársaság téri Budapesti párház ostromát** (okt. 30). A feldühödött nép a fegyvertelen civilekre tüzet nyitó védőket az ostrom után felkoncolta. Ugyan ezen a napon egy Darvas Iván vezette különítmény kiszabadította a Kőbányai Fogház foglyait. A hasonló fogolyszabadítások fosztogatásokhoz vezettek.

Eközben az újjáalakult kommunista párt - Magyar Szocialista Munkás Párt; Kádár János vezetésével - és a korábban feloszlatott demokratikus pártok (FKgP – Kovács Béla; SZDP – Kéthly Anna; Petőfi Párt; Keresztény Demokrata Néppárt) új kormány létrehozásáról tárgyaltak.

Nagy Imre október 31-én tartott Kossuth téri beszédében bejelentette a Szovjetunióval való tárgyalások megkezdését a Varsói Szerződés felmondásáról és a szovjet csapatok kivonásáról. Úgy tűnt, hogy a forradalom győzött, a legfontosabb követelések teljesültek.

A forradalom nemzetközi háttere és leverése

Miközben a szovjet vezetés Andropovon (szovjet nagykövet) keresztül elhitette Nagy Imrével a Szovjetunió tárgyalási és együttműködési szándékát, a háttérben megkezdte a magyar forradalom leverésének előkészítését.

A Szezei-csatorna válsága: Nasszer lezárta a Szezei-csatornát, az USA pedig követelte, hogy tegye szabaddá a hajózást a csatornán. Megígérte, hogy az egyiptomi válság fegyveres megoldásától távol maradó Szovjetunó cserében az USA-tól szabad kezet kap a magyarországi forradalom leveréséhez. **Október 29-én** Charles Bohlen (az USA moszkvai nagykövete) kijelentette: országa nem tekinti potenciális szövetségesének a lengyeleket és a magyarokat, ergo **Amerika nem kíván beavatkozni** a kelet-európai eseményekbe. Ezek után már csak a testvérpártok beleegyezése hiányzott az intervencióhoz. A kínai, román; bolgár; lengyel; csehszlovák kommunista vezetők hozzájárulásának megszerzése után már csak a jugoszláviai kommunista párt vezetőjének, Titónak a meggyőzése maradt hátra. Végül ő is igent mondott; bábkormány létrehozását ajánlotta, amely végrehajthatná a politikai fordulatot, Kádár Jánossal az élén.

November 1-jén Nagy Imre értesülve a szovjet katonai beavatkozás előkészületeiről, radikális lépésre szánta el magát, bejelentette Magyarország semlegességét, és kilépését a varsói Szerződésből. **November 2-án** és **3-án** a napnál is világosabban látszott, hogy a szovjet támadás már elkerülhetetlen. Nagy Imre hiába fordult az ENSZ-hez, mindenki a szezei válsággal volt éppen elfoglalva (ráadásul ott volt még a háttérben az USA és a Szovjetunió megegyezése is). Hiábavalónak bizonyult tárgyalási szándéka a szovjet katonai vezetőkkel, a **Maléter Pál vezette magyar küldöttséget letartóztatták**, ahogy a tököli parancsnokságra érkezett.

November 4-én a szovjet hadsereg országszerte megkezdte a magyar forradalom leverését, a főváros megszállását. 5 óra 20 perckor Nagy Imre utoljára szólt a nemzethez: *„Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak! A kormány a helyén van! Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével.”*

A kormány nem adott parancsot katonai ellenállásra. Bibó István - a Petőfi Párt politikusa, aki a Nyilatkozatot írta – és Tildy Zoltán (az angol nagykövetség elutasította menedékjog-kérelmét) kivételével a kormány tagjai elhagyták a Parlamentet és a Jugoszláv nagykövetségre menekültek.

A felkelőcsoportok parancs nélkül is felvették a harcot a szovjet tankokkal, de a Molotov-koktélok és a kiskaliberű géppuskatűz csak csekély veszteséget okozhattak az

ellenségnek. Budapesten november 8-ig folytak a harcok. Csepelen november 17-éig volt fegyveres ellenállás. De jelentős volt a nem fegyveres ellenállás is. A vásói munkástanácsok után november 12-én megalakult a Nagy Budapesti Központi Munkástanács, Rácz Sándor vezetésével.

A Kádár-kormány

A szovjet hadsereg elfoglalta a parlamentet, **Kádár János vezetésével** megalakult a **Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány**, amely az ellenforradalom leverésére a Szovjetuniótól kért segítséget. Az új kormány tagjai között volt Münnich Ferenc, Apró Antal és Marosán György is. Az **1956-tól 1988-ig** tartó időszakot **Kádár-korszaknak**, az általa kiépített kommunista berendezkedést **Kádár-rendszernek** nevezzük.

Az új kormány minden legitimitást nélkülözve látott munkához. Kádár János hatalomra jutása után megkezdődött a **megtorlás** és a megfélemlítés **időszaka** (1958-ig; 1963 teljes amnesztia). December elején letartóztatták a Központi Munkástanács vezetőit (Bali Sándor, Rácz Sándor), betiltották az üzemi tanácsokat, a forradalmi bizottságokat (pl. Magyar értelmiségi Forradalmi Munkástanács), felfüggesztették a Magyar Írók Szövetségének működését. Bevezették a rögtönítélő bíróságokat. Letartóztatták Déry Tibor, Zelk Zoltán, Háy Gyula, Eörsi István és Fekete Gyula írókat, Darvas Iván színészt, Kosáry Domokos történészt, Bibó István és Tildy Zoltán politikusokat. **Nagy Imrét összeesküvés és hazaárulás vádjával kötél általi halálra ítélték, és 1958. június 16-án hajnalban kivégezték.**

Novemberben és decemberben több mint 200 000 ember hagyta el az országot nyugati irányban, főleg Ausztriába, Ausztráliába, Új-Zélandra, és Angliába emigráltak. Az emigránsokat rokonszenvvel fogadták szerte a világon. Az USA is megemelte a bevándorlási vízumok számát. Többnyire a 20-30 év közötti fiatalok emigráltak, a társadalom legmobilabb és legtehetségesebb rétege. Magyarországon ezt bűncselekményként kezelték, disszidálásnak nevezték.

34. A hidegháború

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 34.

A hidegháború szakaszai:

1. 1945-62 klasszikus hidegháború
2. 1962-69 olvadás időszaka
3. 1969-75 dé tand = enyhülés
4. 1975-79 felújulás
5. 1979-85 kis hidegháború
6. 1985-89 a hidegháború teljes felszámolódása

Az 1945. július 17-től augusztus 2-ig megtartott **potsdami értekezleten** a II. világháború győztes szövetségesei döntöttek Németország négyhatalmi felosztásáról, a nemzetközi **Katonai Törvényszék** felállításáról Nürnbergben, a **békeszerződés** előkészítésére pedig létrehozták a **Külügyminiszterek Tanácsát**. Kelet-Közép-Európa államai szovjet megszállás alá kerültek, a **Szovjetunió ezekben az államokban a kommunista pártokat támogatta**.

A hidegháború "hivatalos nyitánya" **Churchill fultoni beszéde** volt **1946. március 5-én**, amiben a Szovjetunióval szembeni erőteljes fellépésre szólított fel. Sztálin válaszul Churchillt háborús uszítónak bélyegezte.

Az **amerikai külpolitikai gondokozás** ekkor gyökeres változáson megy át: kifejtik a **feltartóztatás** elvét (minden további bolsevista terjeszkedést meg kell gátolni), a **dominó-elvet** (ha egy térségben bolsevista hatalomátvételtre kerül sor, akkor a többi ország is meginog).

Mivel a Szovjetunió teret nyert Kelet-Közép-Európában, illetve Franciaországban és Olaszországban is bekerültek a kormányba a **kommunista politikusok**, az USA 1947. március 12-én meghirdette a **Truman-elvet**, melynek lényege, hogy az Egyesült Államok támogatja a **kommunizmussal szemben fellépő** államokat. 1947. június 5-én az USA bejelentette a **Marshall-tervet**, melynek célja a nyugat-európai államok gazdasági stabilizálása volt. Az elkövetkező éveket állandó konfliktusok (Európa) és konfrontációk (Korea, Közel-Kelet) jellemezték. Sztálin megtiltotta a csatlós országok csatlakozását a Marshall-segélyhez.

A négy megszállási zónára osztott **Németországban** először az **angol és az amerikai zóna egyesült** (Bizónia), majd ehhez csatlakozott a **francia zóna** is (Trizónia).

1948-ban a német kérdés megvitatására összehívott londoni konferenciára a Szovjetuniót nem hívták meg, illetve a nyugati zónákban pénzreformot vezettek be (DM). A Szovjetunió válaszul 1948. június 23-án **Nyugat-Berlint blokádnak** alá vonta. a nyugati hatalmak a blokádot **léghíddal** ellensúlyozták.

1949. május 23-án Trizóniából létrejött a **Német Szövetségi Köztársaság**, október 7-én pedig a szovjet zónából a **Német Demokratikus Köztársaság**.

Nyugat-Európa a gazdasági szükségesség és a szovjet agressziótól való félelem hatására **integrálódni kezdett**. A **Marshall-segély** elosztására létrejött az **Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet**, ami az 1957-ben megalakult Európai Közös Piac elődje volt. 1951. április 18-án pedig francia kezdeményezésre megalakult az **Európai Szén- és Acélközösség (Montánunió)**, a Benelux-államok, Franciaország, Olaszország és az NSZK részvételével. Gazdasági jelentőségén túl, a német-francia történelmi megbékélés szempontjából volt jelentős.

A bipoláris világrend két óriása a Szovjetunió és az USA belpolitikáját meghatározta ebben az időszakban a fegyverkezési verseny és az ellenségeskedés. Sztálin háborús

históriájában harmadik világháborúra készült, az USA-ban pedig a **McCartyzmus** keretében üldözték az amerikai kommunistákat.

Mivel az atombomba birtoklása hatalmas előnyt jelentett az amerikaiaknak, így a szovjetek is megfeszített ütemű kutatásokat folytattak, melynek eredményeként **1949. szeptember 25-én elkészült a szovjet atombomba** is. Válaszul az amerikaiak **1952. november 1-ére elkészítették a hidrogénbombát**, de 1953. augusztus 20-án a szovjetek is bejelentették az első hidrogénbombájuk kipróbálását. A két szembenálló világrend létrehozta **katonai szervezetét**, 1949. április 4-én megalakult a **NATO**, az Észak-atlanti Szerződés Szervezete, mely a nyugati hatalmakat tömörítette, s amikor az NSZK-t is felvették a NATO-ba, válaszul a szocialista országok is létrehozták katonai szervezetüket, a **Varsói szerződést** 1955. május 14-én.

A Truman-elvnek és a Marshall-segélynek köszönhetően az 1950-es évek elejére stabilizálódtak politikailag és gazdaságilag a nyugat-európai demokráciák, a Szovjetunió és az USA azonban időközben a világ több más pontján, **közvetetten összemérte** az erejét.

A második világháború végén **Vietnamban** a japán csapatokat délen a brit, északon a kínai katonaság fegyverezte le. 1945. szeptemberében a **Ho Si Minh vezette** vietnami kommunisták kikiáltották a Vietnami Demokratikus Köztársaságot, a visszatérő francia gyarmatosítók és a kommunizmust ellenző vietnamiak azonban az északi területekre szorították vissza Ho Si Minh híveit.

1950-ben a Szovjetunió és Kína felvette a kapcsolatot Ho Si Minh-nel, s kitört az első vietnami háború, mely 1954-ben a franciák vereségével zárult. A 17. szélességi foktól északra kommunista vietnami rendszer alakult ki, délre az USA segítségével demokratikus állam jött létre.

Korea 1910-től japán gyarmat volt, s a második világháború végén a 38. szélességi foktól északra a Szovjetunió, délre az USA kapituláltatta a japán csapatokat. Északon kommunista rendszer jött létre, s 1950. június 25-én Észak-Korea megtámadta Dél-Koreát. A háborúban **ENSZ-csapatok**, zömében amerikaiak is részt vettek a déliek oldalán, míg az északiak támogatására pedig kínai "önkéntesek" érkeztek. A háború 1953. július 27-én a panminzsoni fegyverszünettel zárult, mely rögzítette **Korea kettéosztottságát**.

Kínában már a második világháború idején két párt harcolt egymással. A Kuomintang - a Kínai Nemzeti Párt - vezetője **Csang Kaj-sek** és a Kínai Kommunista Párt - vezetője **Mao Ce-tung** közötti küzdelem eredményeként 1945. október 11-én kitört a kínai polgárháború. A győzelem a kommunistáké lett, s 1949. október 1-én kikiáltották a Kínai Népköztársaságot. A **Kuomintang tagjai Tajvan szigetén** létrehozták a Kínai Köztársaságot - amerikai segítséggel.

A nagyhatalmak közötti status quo fenntartása érdekében a nyugati hatalmak kénytelenek voltak eltérni, hogy a Szovjetunió leverte a szovjetellenes felkeléseket Kelet-Közép-Európában. Ezek közül a legjelentősebbek az **1953. június 17-én lezajlott keletnémet felkelés**, az 1956. június 28-i lengyel felkelés Poznanban és az 1956-os magyar forradalom.

Ugyanakkor a világpolitikában enyhülést jelentett az **osztrák államszerződés** aláírása **1955. május 15-én**, melynek értelmében a szovjet csapatok kivonultak Ausztria keleti területeiről, cserébe viszont Ausztria vállalta a semlegességet. 1955. július 18-23-a **genfi négyhatalmi csúcstalálkozó**, melyen a nagyhatalmak az enyhülés mellett foglaltak állást.

1956-ban azonban két súlyos válság rengette meg a világpolitikát. 1956. július 26-án **Nasszer** egyiptomi elnök **államosította a Szezei-csatornát**, s mivel ez sértette a főleg francia és angol részvényesek érdekeit október 29-én Izrael, majd október 31-én **Franciaország és Nagy-Britannia megtámadta Egyiptomot**. Az erőteljes szovjet fellépésre azonban – mivel az **USA nem támogatta őket** – hatalmas presztízsvesztéssel

kénytelenek voltak kivonni csapataikat a térségből. Ez az incidens bebizonyította, hogy a nyugat-európai hatalmak már nem képesek az USA nélkül önálló katonai lépésekre.

Az **1956. október 23-án** Budapesten kirobbant **forradalmat Hruscsov** látva, hogy az európai status quo-n nem kíván az Egyesült Államok változtatni, **vére fojtotta**.

A hidegháborús enyhülés és a „kis hidegháború”

1953 márciusában meghalt Sztálin, helyére **Hruscsov** került. A hozzá fűzött remények csak félig-meddig valósultak meg: bár kétségtelen **enyhülés** állt be, amennyiben 1955-ben az osztrák államszerződéssel Ausztria függetlenné válhatott, Adenauer, a nyugatnémet kancellár Moszkvába látogatott, és **Genfben a négy nagyhatalom csúcstalálkozót tartott**, majd egy évre rá Hruscsov a XX. pártkongresszuson megbírálta a sztálinizmust. Ugyanakkor mindez nem gátolta meg abban, hogy **1953-ban leverje a keletnémet felkelést. 1955-ben létrehozta a Varsói Szerződést**, és míg a közvélemény a szuezi-válsággal volt elfoglalva, **leverte 1956-ban a magyar forradalmat**. 1958-tól Nyugat-Berlin státuszának „rendezését” követelte, de elszántságát az évekig tartó tárgyalások kérdéssé tették (a **berlini fal 1961-es** építése zárta csak le a kérdést). Hruscsov kirobbantotta a **III. világháborúval fenyegető kubai rakétaválságot** is, de az amerikai fellépésre kénytelen volt meghátrálni (**1962. október-november**).

A két tábor szembenállására válaszul 1961-ben kibontakozott az el nem kötelezettek mozgalma (Jugoszlávia, India, Egyiptom vezetésével). **1963-ban „forró drótot”** hoztak létre Moszkva és Washington között, amely az enyhülés egyértelmű jele volt.

1964-1975 között tartott a **vietnami háború**, amely Amerikát helyzetének újraértékelésére készítette, a Szovjetuniót azonban erejének túlértékelésére és az afrikai csatlós államok kiépítésére ösztönözte (pl.: Angola, Etiópia, Mozambik).

Közben Európában gazdasági és politikai (ellentét Kínával) megfontolásokból mérséklődött a szembenállás. 1969-től SALT⁵ tárgyalások kezdődtek a fegyverek csökkentéséről, az első **SALT megállapodást 1972-ben** írták alá.

1975-ben a két tábor tagjai kölcsönösen elfogadták a világrendre, illetve az egyéni szabadságjogokra vonatkozó **helsinki záróokmányt**.

1979-ben elkezdődött a szovjetek **afganisztáni kalandja**. A terjeszkedésre válaszul az USA és szövetségesei felrúgták a SALT-II egyezményt, **1983-ban** Reagan elnök bejelentette **csillagháborús tervét**, amely az USA számára atompajzsot jelentett volna. A **szovjetek** ekkor végleg belátták, hogy nem bírják a katonai versenyfutást, **rendszerük hamarosan összeomlott. 1991-ben megszűnt a Varsói Szerződés és a KGST**.

⁵ **Strategic Arms Limitation Talks** - (tárgyalások a hadászati fegyverek korlátozásáról): A szerződésben a felek vállalták, hogy egyikük sem telepít rakétaelhárító rakéta rendszert (ABM), kivéve egyet-egyet a saját fővárosa és a saját ballisztikus interkontinentális rakétái kilövőállásainak 150 kilométeres sugarú körzetében, legfeljebb 100-100 kilövőállással és ugyanennyi rakétaelhárító rakétával, korlátozott számú és hatósugarú radarokkal. Ugyancsak vállalták a felek, hogy az ABM-kísérleti telepeiken maximum 15-15 kilövőállást tartanak fenn. Vállalták, hogy egyikük sem fejleszt ki tengeri, mozgó szárazföldi, világűrbeli vagy légi támaszponttal rendelkező ABM-rendszereket, sem olyan ABM-kilövőállásokat, melyekről egynél több rakéta indítható, vagy gyorsan újratölthető.

Évszámok:

1945. júl. 17. – aug. 2.: potsdami csúcstalálkozó
1946. márc. 5.: Churchill fultoni beszéde
1947. márc. 12.: a Truman-elv meghirdetése
1947. június 5.: a Marshall-terv bejelentése
1948. görög polgárháború, kommunista hatalomátvételi kísérlet
1948. június 23.: a nyugat-berlini blokád kezdete
1949. május 23.: létrejön az NSZK
1949. október 7.: létrejön az NDK
1951. ápr. 18.: Európai Szén- és Acélközösség
1957. márc. 25.: Európai Közös Piac, az EGK
1949. szeptember 25.: szovjet atombomba
1952. nov. 1.: az első amerikai hidrogénbomba felrobbantása
1953. aug. 20.: elkészül a szovjet hidrogénbomba
1949. április 4. megalakul a NATO
1955. május 14.: megalakul a Varsói Szerződés
1945. szeptember: Ho Si Minh és hívei létrehozzák a Vietnami Demokratikus Köztársaságot

1954. május 7.: a franciák veresége Dien Bien Phu erődjénél, az első vietnami háború vége
1910.: Korea japán gyarmat lett
1950. jún. 25.: Észak-Korea lerohanja Dél-Koreát
1953. július 27.: a panmindzsoni fegyverszünet
1945. október 11.: a kínai polgárháború kezdete
1949. okt. 1.: Mao Ce-tung győzelmével zárul a kínai polgárháború
1953. június 17.: a keletnémet felkelés kezdete
1956. június 28.: lengyel felkelés Poznanban
1955. május 15.: az osztrák államszerződés
1955. júl. 18-23.: a genfi négyhatalmi csúcstalálkozó
1956. július 26.: Nasszer egyiptomi elnök államosítja a Szezei-csatornát
1956. október 29.: Izrael megtámadja Egyiptomot
1956. október 31.: a francia és a brit légierő megtámadja Egyiptomot
1956. október 23.: kitör a magyar forradalom

Nevek, fogalmak

Csang Kaj-sek: kínai polgári forradalmár, 1926-1949. a kínai állam vezetője; Mao Ce-tung győzelme után Tajvan szigetére menekült

Gamal Abdel Nasszer: egyiptomi politikus, 1954-től miniszterelnök, 1956-tól egyiptomi államfő; 1956. július 26-án államosította a Szezei-csatornát.

George Marsall: amerikai külügyminiszter (1947-1949) a Nyugat-Európának nyújtandó pénzügyi segély tervezetének kidolgozója

Harry S. Truman: amerikai elnök (1945-1952)

Ho Si Minh: vietnami államférfi, 1946-1969. vietnami kommunista államelnök

Joseph R. Mc'Carthy: amerikai szenátor, az amerikai kommunistaellenes tevékenység vezetője

Joszif Visszarionovics Dzsugasvili Sztálin: szovjet-bolsevik párt- és állami vezető, KB főtitkár

Kuomintang: a Csang Kaj-sek vezette Kínai Nemzeti Párt; Szun Jat-szen hozta létre

Külügyminiszterek Tanácsa: speciálisan a II. világháború utáni békeszerződés előkészítésére létrehozott nemzetközi tanács

Mao Ce-tung: kínai kommunista államférfi, 1949-1959. a kínai Népköztársaság államfője, az 1966-os "nagy proletár kulturális forradalom" kezdeményezője

Winston Churchill: angol miniszterelnök 1940-1945. és 1951-1955